

Universitat Autònoma de Barcelona

**ISABEL DE JOSA. UNA INSÒLITA DONA CATALANA
DEL SEGLE XVI**

M. Ángeles Sáez García

FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES
MÀSTER D'HISTÒRIA DE CATALUNYA
TREBALL DE FI DE MÀSTER

Directora: Dra. Montserrat Jiménez Sureda

CURS 2014-2015

A la memòria del meu pare, José Sáez Galdón

1937-2015

ÍNDEX

Agraïments.....	8
I. Introducció.....	10
II. Fonamentació teòrica.....	12
III. Metodologia.....	14
IV. Les diverses identitats d'Isabel.....	15
1. A Catalunya.....	16
1.1. El marc familiar d'origen.....	16
1.2. La formació d'una <i>puella docta</i>	21
1.3. De paraula present i futura.....	24
1.3.1. Els nobles Josa.....	25
1.3.2. <i>In facie ecclesiae</i>	28
1.3.3. Espai propi dins el matrimoni.....	32
1.4. Isabel: exemple i contraexemple de vídua.....	34
1.5. Espiritualitat. Ignasi de Loiola.....	42
1.6. <i>Tristis Isabella</i> . El pes de la família.....	47
2. A Itàlia.....	49
2.1. L'aventura romana.....	49
2.2. L'assumpte d'Isabel Roser i l'abandonament de Roma.....	53
2.3. Collegio delle Orfane di Santa Maria di Loreto. Vercelli.....	54
2.4. Santa Maria del Soccorso delle anime. Milà.....	62

2.4.1. Carlo Borromeo i el Soccorso.....	65
2.5. Isabel setanta un anys després. La construcció de la santedat.....	67
V. Conclusió.....	72
VI. Bibliografia.....	76
VII. Annexos.....	88

Documents

1. Epitafis d'Isabel de Josa.....	II
2. Esposalles entre Guillem Ramon i Isabel Joana.....	IV
3. Isabel de Josa, garant d'una núvia.....	V
4. Testament de Guillem Ramon de Josa i de Cardona.....	VII
5. Isabel de Josa, preceptora d'Àngela Rovira.....	XI
6. Sagrament i homenatge. Isabel de Josa. Baronia de Madrona.....	XIII
7. Helena de Cardona.....	XIV
8. Monument de la fundadora.....	XVI
9. Causa pia de la confraria de la Santíssima Trinitat de Solsona.....	XIX
10. Constitucions del <i>Collegio delle Orfane</i>	XXIII
11. Carta de Maddalena Borromeo a Carlo Borromeo.....	XLVIII
12. Arbre genealògic de la família Josa.....	L

Il.lustracions

Esposalles entre Guillem Ramon i Isabel Joana, document 2.

Retrat d'Isabel, document 8.

Escultures d'Isabel, document 8.

ABREVIATURES

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó

ACB: Arxiu Capítular de Barcelona

ACL: Arxiu Capítular de Lleida

ADB: Arxiu Diocesà de Barcelona

ADS: Arxiu Diocesà de Solsona

AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

AHPB: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

AML: Arxiu Municipal de Lleida

ASDM: Archivio Storico Diocesano di Milano

ASM: Archivio di Stato di Milano

ASV: Archivio di Stato di Vercelli

BAM: Biblioteca Ambrosiana di Milano

BCV: Biblioteca Civica di Vercelli

BNC-AHSC: Biblioteca Nacional de Catalunya – Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu

BNE: Biblioteca Nacional de España

BRM: Biblioteca Real de Madrid

COV: Collegio delle Orfane di Vercelli

Epp. Mixt. : Epistolae Mixtae. Monumenta Ignaciana

Epp. Ign.: Epistolae et Instructiones

Scripta: Scripta de Sancto Ignatio de Loyola

AGRAÏMENTS

Aquest treball que presentem a les pàgines següents és el resultat de l'esforç, disciplina i constància compartits per la família i recolzats per les persones que ho han fet possible. No podem deixar d'agraïr la formació rebuda durant el curs de màster d'Història de Catalunya i els diferents enfoc i aportacions dels professors que esperem hagin quedat reflectits al present estudi. A títol particular, els suggeriments de la doctora Montserrat Jiménez Sureda, coordinadora d'aquest treball, i els ànims i entusiasme transmesos pel doctor Ricardo García Cárcel, han estat motors de gran motivació. La generositat incondicional de Carles Raurell Vidal, qui en nombroses ocasions ens ha acompanyat en la recerca als arxius, desvelat els secrets de la transcripció pal·leogràfica, regest de documents, lectura i crítica del text, han estat complementats per la pacient col·laboració d'Avel·lí André i Gabían, membre del consell de redacció de la revista *Paratge* i professor de pal·leografia i llatí de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia, Vexil·logia i Nobiliària, en l'assessorament i contribució a la millora d'alguns dels textos llatins. El haver estat inclosa dins el grup de historiadores interessades en la dona d'època moderna li devem a Mercè Gras, arxivera de les carmelites, amb qui ens resten pendents animades converses sobre el tema. Expressem aquí el nostre reconeixement a Francesco Rigazio, vice-president de la revista *Archivio e Storia* de l'*Archivio di Stato di Vercelli*, qui mitjançant l'enviament desinteressat del número 9-10, va ajudar a traçar les línies d'investigació italianes. De igual manera, altruista i enormement valuosa, ha estat l'aportació de Patrizia Carpo, directora de la *Biblioteca Civica* i de l'*Archivio Storico del Comune di Vercelli*, digitalitzant i enviant les 309 pàgines del recull documental d'Avogadro di Quinto sobre el *Collegio delle Orfane* i la confraria de *San Giuseppe*. Finalment reiterem aquí el nostre agraïment a l'*Archivio di Stato di Milano*, l'*Archivio Diocesano di Milano*, l'*Archivio di Stato di Vercelli*, la *Biblioteca Civica di Vercelli* i l'*Archivio Agnesiano i Diocesano di Vercelli*, els quals van mostrar ambilitat i comprensió quan circumstàncies tristement fatídiques van impedir la consulta documental ja preparada.

I. Introducció

La reconstrucció i compleció de la biografia d'Isabel de Josa sorgeix de la necessitat de resoldre la confusió existent sobre aquesta figura. Pretén, en segona instància, donar resposta a les qüestions plantejades per alguns autors que, davant la inclusió d'Isabel en les llistes de dones sàvies en les obres que proliferaren a partir del segle XVI, no troben justificació material per a tal efecte¹. L'aportació presentada a les pàgines següents conforma el cos bàsic d'una trajectòria vital que si bé en certs aspectes s'adequa a l'ideal establert de dona espiritual, en altres suposa un trencament amb aquesta concepció. La biografia d'Isabel de Josa es configura en instrument per entendre els límits però també les possibilitats que marcaren la participació cultural i social de les dones en el període pre-tridentí.

Aquest treball se situa cronològicament en el període comprès entre finals del segle XV i mitjans del segle XVI, concretament al voltant de la finalització del Concili de Trento. Aquest arc temporal contemplat des de diverses posicions geogràfiques, Catalunya i Itàlia, constitueix la coordenada on es desenvolupa l'itinerari vital d'Isabel de Josa i de Cardona. A través del rescat biogràfic d'aquesta figura, objectiu primordial del present estudi, es pretén establir la base per a dilucidar la reciprocitat entre identitat i context cultural i social.

La dona objecte d'estudi va néixer al 1490. Es deia Isabel Joana Orrit i Pagès. Aquesta dada, sense aparent misteri, ha estat fins ara parcialment desconeguda ja que se la coneix com Isabel de Josa i de Cardona, cognoms del marit, i un dels elements de contribució a l'ocultació identitària femenina.

L'interès per aquesta figura històrica neix anys enrere en investigar sobre l'origen i activitats de l'Arxiconfraria de la Sang de Barcelona. El fet de trobar una única dona a les ordinacions, en primera posició, denotava un estatus destacat, un rol principal i singular a tenir present dins el context de l'època. Les escasses dades i referències bibliogràfiques han contribuït a la necessitat d'omplir aquest buit i dictaminar un primer diagnòstic: La manca d'un estudi en profunditat.

¹ Baranda, N. (2007). «Desterradas del Parnaso. Examen de un monte que sólo admitió musas». *Bulletin hispanique*, pp. 421-447. «Isabel de Joya y Juliana Morella [...] apenas son algo más que leyendas eruditas sin ninguna base documentable o escrita sólida [...] (Feijoo) las ha subido a un pedestal de vaguedades que las ubica fuera de una realidad histórica concreta y revisable», p. 431.

Calia un rescat basat en la investigació de les fonts documentals primàries constatades com a disperses. Esbrinar de manera concloent la seva filiació, era tant sols una probabilitat. La imprecisió del seu any de naixement, el qual les referències situaven a començaments del segle XVI, una quimera. La comprovació de la data del seu casament, que segons les referències biogràfiques situaven al 1535, comportava no pocs esforços. Per al cas, la consulta del *Llibre d'esposalles* de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona es va plantejar com a punt de partida. La defunció d'Isabel era un altre interrogant cronològica i geogràficament imprecís al voltant de 1570 a Roma o a Lleida. El balanç: molts interrogants i poques seguretats.

El diagnosi i el balanç van ser els determinants per portar a terme el present treball biogràfic. L'aportació i restabliment de les dades són importants en quant que permeten avançar sobre altres punts rellevants de la vida d'Isabel en una via d'interrelació entre individu i context. La multiplicitat d'identitats és un aspecte que comporta diversitat de plantejaments per a les diferents etapes i canvis personals. Apreciacions sobre els primers anys, procedència social, estudis, matrimoni i l'activitat espiritual com a vídua requereixen d'una aproximació detallada, una anàlisi en evolució en la qual la dona deixa de ser subjecte passiu per esdevenir actiu. L'exercici de la caritat, la configuració dels marges religiosos d'Isabel dins un clima de misticisme i de cerca espiritual on proliferaren grups de beates i terciàries així com la tendència de moltes vídues a professar en convents, és un marc important a delimitar per desfer estereotips. Com a punt destacat caldrà constatar la relació amb Ignasi de Loiola determinant el grau d'influència ignasiana en Isabel per confirmar o rebutjar la tendència historiogràfica a enquadrar-la dins el desig obcecat de pertinença a la branca femenina de la Companyia de Jesús².

El discerniment entre identitat i mite, els tints de *sante vive*³, la configuració d'*exemplum* gaudida en innumerables *lectissimus feminarum chorus*⁴ conformen un tema d'estudi interessantíssim que ultrapassa la present investigació quedant relegat a un posterior i

² A aquest respecte: Dycman, K.M., Garvin, M., & Liebert, E. (2001). *The Spiritual Exercises Reclaimed: Uncovering Liberating Possibilities for Women*, pp. 46, 47. Aquestes autores es qüestionen el per què, donades les excepcionals capacitats de les dones que contribuïren al projecte d'Ignasi de Loiola, cap d'elles emergí com a líder comparable a Ignasi.

³ Ens referim al terme utilitzat per Zarri, G. (1992). *Le sante vive professione di corte e devozione femminile tra '400 e '500*. Torino: Rosenberg & Sellier.

⁴ Com indica Bosch, M.C. (2002). «Espigueo en De Adserenda Hispanorum Eruditione sive de Viris Hispaniae Doctis Narratio Apologetica de A. García Matamoros». A: *La Universitat de València i Humanisme: Studia Humanitas i renovació cultural a Europa i al Nou Món*, p. 373.

merescut tractament en profunditat. Amb tot i per ara, intentarem mostrar els punts de partida per a ulteriors projectes.

Itàlia planteja la dificultat de la distància respecte a la consulta de fonts, no obstant però, obre un horitzó inèdit a la historiografia ibèrica suposant una vessant molt enriquidora. Tanmateix, l'aportació d'una visió del context, religiós principalment, de la Itàlia espanyola pot oferir elements de comparació i retroalimentació molt interessants. En aquest punt caldrà mencionar la importància de Carlo Borromeo com a figura cabdal en la introducció dels plantejaments contrareformistes.⁵

II. Fonamentació teòrica

El present treball biogràfic ha estat elaborat des de la perspectiva de la història de gènere i la història social com a voluntat de contribuir a omplir el buit existent en els estudis sobre la dona del període pre-tridentí de l'època moderna. S'emmarca dins les aportacions fetes per diversos centres en els últims deu anys. A nivell estatal l' *Asociación de Estudios para la Investigación de Historia de las Mujeres (AEIHM)* aglutina les contribucions de diverses universitats. Al 2013 celebrà el Vè Seminari Internacional que portà per títol «¿Y ahora qué? Nuevos usos del género biográfico» on es reflexionà sobre les aplicacions més clàssiques i els usos més innovadors en el marc dels debats teòrics que travessen l'àmbit de la història, en particular, de les dones i de gènere. Específicament valuosa ha estat la publicació «Los retos de la biografía» de la revista *Ayer*, edició a càrrec d'Isabel Burdiel (2014) on l'article de Mónica Bolufer «Multitudes del yo: biografía e historia de las mujeres» recull la trajectòria historiogràfica de la biografia a l'hora que tracta les actuals problemàtiques i debats al voltant d'aquest *corpus*. El Centre d'Investigació Històrica de la Dona *DUODA* de la Universitat de Barcelona i la

⁵ Respecte al concepte de Contrareforma, Ricardo García Cárcel, partint d'una apreciació semàntica del terme analitza les seves connotacions negatives tradicionals oferint una relectura en funció del contingut ideològic i dels criteris que regularen la reforma catòlica i la protestant. García Cárcel, R. (1998). «De la Reforma protestante a la reforma Católica. Reflexiones sobre una transición». *Manuscritos: revista d'Història Moderna*, 16, 39-63.

Universitat Autònoma de Barcelona a través dels departaments d'Història⁶ així com el de Sociologia són alguns dels altres centres interessats en aquest camp.

Fins a data d'avui un únic estudi biogràfic sobre Isabel de Josa ha estat publicat. Es tracta de l'article de Marianna Nordio (1993). «Un'inconsueta figura di donna nel XVI secolo: Isabella Josa de Cardona (1491-1564)» a la revista italiana *Archivi e Storia* centrada en el període italià (Vercelli) d'Isabel on la part de la seva vida a Catalunya constitueix una aproximació inexacta. La publicació de la tesi doctoral de Giulia Castelnovo (2014) «*Malefemmine*» sobre els establiments per a dones a l'època moderna de Lombardia i Grenoble inclou unes pàgines dedicades a Isabel de Josa, aquesta vegada, en relació amb la fundació de Santa Maria del Soccorso de Milà que, com l'autora menciona, és un apropament ple de llacunes. La resta de referències italianes es troben recollides en obres dels segles XVI, XVII, XVIII i XIX on només es tracta el període italià amb aportacions principalment referents a les fundacions. Els aspectes personals constitueixen breus mencions amb freqüents corrupcions del cognom *Josa i Cardona* que apareix com *Losa*, *Iosa*, *Gossa* i *Aragona* en comptes de *Cardona* i que es basen en els manuscrits existents a l'Archivio di Stato di Milano, Archivio Diocesano di Milano, Archivio di Stato di Vercelli i Biblioteca Civica di Vercelli. Respecte d'aquesta última, un recull documental realitzat al segle XIX, ens ha estat molt útil a l'hora de tractar el *Collegio delle Orfane di Vercelli*.

Les *Epístolae Mixtae, Scripta Ignatiana* i l'*Obra General de san Ignacio de Loyola* juntament amb les breu però interessants aportacions de Joan Creixell (1922), les de Hugo Rahner (1964) i les més antigues, en un altre context i temàtica historiogràfica, de Jeroni Pujades (1644) i García Matamoros (1553) formen un segon cos bibliogràfic. Aquestes referències a la vida d'Isabel de Josa, limitades o inexactes, han conformat la font de la qual totes les referències posteriors, especialment les relatives a la historiografia positivista i les aparegudes a raó de la

⁶ Entre les diverses contribucions a la recuperació de la història de la dona destaquem el cicle de conferències que el grup d'investigació de la revista *Manuscrits* del departament d'Història Moderna va organitzar entre el 23 i 25 de març del 2009 sobre la dona en l'esfera laboral. Segons Montserrat Jiménez Sureda: «Solo un estudio paciente de las leyes por épocas puede permitirnos explicar la situación teórica de que habrían podido gozar las féminas y sólo el análisis de documentos de archivo (notariales entre ellos) y etnográficos pueden darnos la clave de su realidad», p. 41. Jiménez Sureda, M. (2009). «La mujer en la esfera laboral a lo largo de la historia». *Manuscrits, revista d'Història Moderna*, 27, 21-49. UAB.

Recentment el cicle de conferències sobre la dona organitzat pel Màster d'Història de Catalunya entre el 15 i el 19 de juny del 2015 a l'Institut d'Estudis Catalans va mostrar la dona en diferents àmbits i períodes històrics, des de l'època medieval fins la contemporània.

querella de les dones, han begut produint un il·limitat calc referencial que en la majoria dels casos contenen informació cronològica i genealògica errònia.⁷ Cal mencionar que en les catalanes i castellaneres, el cognom *Josa* apareix de vegades com *Jossa*, *Yosa*, *Foxa*, *Tosa*, *Losa* o *Joya*. Com a conseqüència d'aquest fenomen, un carrer anomenat *Isabel de Losa y de Córdoba*, a Còrdova ciutat, forma part d'un recorregut turístic on s'explica una biografia que en la seva major part és la corresponent al període vercellès d'Isabel.

Les entrades en diccionaris reconeguts com l'*Enciclopèdia Catalana* o la del centre *DUODA*, com a exemple de les innumerables existents en paper o on-line, pateixen també algunes de les mancances anteriorment mencionades.

Donats els escassos estudis sobre aquest tema, les fonts treballades per a construir la biografia d'Isabel de Josa, procedeixen dels arxius consultats. A Barcelona: L'Arxiu Capitular de la Catedral (ACB), l'Arxiu Històric de Protocols Notarials (AHPB), Arxiu Històric de la Ciutat (AHCB), Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC), Arxiu Diocesà (ADB); a Lleida i Solsona: L'Arxiu Capitular de Lleida (ACL), l'Arxiu Diocesà de Solsona (ADS). Per a Itàlia la Biblioteca Civica di Vercelli (BCV) amablement ens ha proporcionat el recull documental realitzat al 1861 per Avogadro di Quinto.

III. Metodologia

La recerca bibliogràfica ha abastat diversos àmbits. La pròpiament referencial a la figura d'estudi i la de context. Per a la primera s'ha realitzat una minuciosa catalogació en la qual el buidatge va donar com a resultat la detecció de contradiccions i informacions a contrastar documentalment. En el cas del context, els estudis de la història política, cultural, jurídica i

⁷ Un exemple el trobem en Torres Amat, F. (1836). *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de escritores catalanes*. Barcelona: J. Verdaguer, pp. 333, 334. Les fonts que l'autor menciona són: Caresmar, qui apunta a que Bernat de Josa, bisbe de Vic, va ser fill d'Isabel de Josa en comptes del seu nét i que el bisbe de Barcelona, Joan de Cardona, va ser el pare d'Isabel, en comptes de sogre; Pujades, qui diu que Isabel va cooperar amb el bisbe Guillem Caçador en la fundació de l'Arxiconfraria de la Sang, cosa impossible ja que Isabel, per les dates del bisbat de G.Caçador, ja havia mort. L'altra font que menciona és García Matamoros, qui exalta les qualitats, erudició i virtut d'Isabel sense oferir cap dada biogràfica.

religiosa ens han proporcionat el marc relacionat amb el període treballat. Cal mencionar que l' *Estudi històric arquitectònic de la finca núm. 25 del carrer Ripoll de Barcelona* (2002) ens va conduir a situar la residència de la família a Barcelona, informació posteriorment contrastada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

El treball d'arxiu va consistir, una vegada centrada la cronologia gràcies a un pergami sobre la venda d'un censal a l'Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu (BNC), en la consulta i buidatge documental de l'Arxiu de Protocols de Barcelona. Sortosament, la troballa del notari amb qui la família tenia per costum treballar ens va proporcionar diversos documents, èpoques majoritàriament, però també els capítols matrimonials d'Isabel i el testament de Guillem Ramon de Josa. La recerca va comprendre d'altres notaris i llibres com el d'inventaris amb resultat negatiu. Els llibres d'esposalles, que es troben a l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona ens van permetre saber amb prou exactitud la data del matrimoni entre Isabel i Guillem Ramon que a les referències bibliogràfiques apareixia confosa amb la del matrimoni del seu fill i reafirmada amb la troballa dels capítols matrimonials. Amb tot, som conscients que una més amplia recerca al Capitular i al Diocesà de Barcelona pot donar fruit. Cal destacar però, que no hem pogut consultar l'Arxiu de la Parròquia del Pi, secció Arxiconfraria de la Sang, per estar tancat per remodelacions ni el de les religioses dominiques amb qui encara estem en negociacions. A Solsona, població d'origen de la família Josa, el buidatge ha estat exhaustiu, obtenint documents d'èpoques i algun relacionat amb la jurisdicció senyorial. L'Arxiu Capitular de Lleida no ens va oferir cap novetat fora de la ja compilada per Jordi Bolòs i altres autors sobre els inventaris i encants. Els arxius italians de Milà, Vercelli i Roma queden pendents de consulta *in situ*.

El buidatge s'ha realitzat mitjançant còpia digital majoritàriament amb posterior transcripció i regest per als documents d'interès que apareixen a l'apèndix. La informació ha estat analitzada diverses vegades al llarg de l'elaboració de l'estudi ja que a mida que anàvem conformant el perfil vital i contextual d'Isabel les dades adquirien nova llum.

IV. Les diverses identitats d'Isabel

A l'hora d'afrontar la compleció d'una biografia les dades de caire personal obtingudes a través de fonts escrites produïdes per la persona objecte d'estudi o relacionades amb ella, resulten de gran valor per poder perfilar les vivències i la manera com aquesta valorava els fets propis i de l'entorn social del seu temps. En el cas que ens ocupa la troballa d'obra escrita, si bé encara conservem un fil d'esperança, no ens ha estat favorable però no per aquest motiu la recerca ha estat menys motivadora ni menys apassionant. La biografia que presentem ha estat fruit d'un estudi minuciós dels documents trobats a nombrosos arxius proporcionant contribucions, inestimables en alguns casos, que esperem reflecteixin la dimensió personal i humana de la figura que tractem.

1. A Catalunya

1.1. El marc familiar d'origen

Isabel de Josa i de Cardona va néixer vers l'octubre de l'any 1490⁸ probablement a Lleida d'on provenia la seva família. Va ser batejada com a Isabel Joana Orrit, filla de Vicenç Orrit i Miquela Pagès. Els seus progenitors eren persones destacades de la ciutat de Lleida ja que l'avi matern, Joan Pagès, era prohoms de l'Estudi General, procurador de l'hospital de Santa Maria⁹ i del gremi de corredors de coll i orella. Pel que coneixem era un membre actiu de la Paeria lleidatana que en nombroses ocasions feu propostes urbanístiques al Consell General com la reparació del portal i el pont Major¹⁰ i l'obtenció de fons per a l'hospital de Santa Maria mitjançant la confraria dels Àngels¹¹. A la proposta del Consell General d'enderrocar unes cases de poc valor davant l'hospital, per construir una plaça i propiciar un bon lloc als venedors, Joan Pagès suggerí als

⁸ Data calculada a partir de la inscripció a la seva làpida. Veure annexos, **doc. 1**.

⁹ Al 1484 es nomena procurador de l'Hospital de Santa Maria. Demanà al Consell General que designessin més procuradors. Finalment al 1486 s'institueix la Prohomenia de l'Hospital. Aquest no es va acabar fins la segona dècada del 1500. Lladonosa, J. (2007). *Els carrers i places de Lleida a través de la història*. Lleida: Universitat de Lleida, La Paeria Ajuntament de Lleida, p.177.

¹⁰ 1468, Lladonosa, J. (1972). *Història de Lleida*. vol. 1, p. 725.

¹¹ Proposà que els paers novells ingressessin a la confraria dels Àngels creada per recaptar fons per a l'hospital, a més d'allò que paguessin els corredors. Lladonosa, J. (2007). *Els carrers i places...*, p.177.

consellers que fossin els veïns de la parròquia de Sant Llorenç, on ell residia¹², els que paguessin l'enderroc ja que d'igual manera es beneficiarien. També trobem la situació inversa en la qual el Consell l'escull per estudiar el problema que patia la ciutat en quant a aconseguir mà d'obra per treballar *a jova* a causa de les bandositats¹³. En altres ocasions els documents mostren Joan Pagès com a un membre de la prohomenia preocupat per la ciutat, demanant al Consell l'aplicació de les ordinacions relatives al lloc on havien d'habitar els jueus i els musulmans així com als oficis que no podien exercir com ara, corredor d'orella a causa dels «*intolerables fraus, danys i enganys, que cada dia cometien*».¹⁴ Així doncs, el trobem a la documentació com a membre prominent de la ciutat fins al 1491, data probable de la seva mort.

El pare d'Isabel, Vicenç Orrit, era un membre de la mà major de la prohomenia lleidatana. Desconeixem els orígens familiars encara que ens apareix documentat un tal Francesc Orrit, prohóm, al 1430 en una deliberació del Consell General de Lleida amb motiu de la supressió de les Corts de Cervera i al 1435 en una reunió de prohoms per crear un consell específic per a les Corts que s'havien de celebrar a Montsó, probablement l'anomenat *de vint-i-quatre*, encarregat de donar instruccions i elaborar el memorial que els síndics proposats s'enduien per l'assemblea de Corts¹⁵. Podria tractar-se de l'avi de Vicenç però no tenim confirmació documental que recolzi aquest suposat vincle, encara que, per la composició de la prohomenia de Lleida al llarg del temps podem veure com nombroses famílies es perpetuen en llocs destacats del govern municipal.

Vicenç Orrit, doctor en tots dos drets, és al 1481 membre del Consell Municipal que es reuneix amb motiu de les gestions que la ciutat ha fet per la recuperació de les Borges Blanques¹⁶. El seu *cursum honorum* és molt interessant atès que ens permet veure a través de la seva trajectòria professional com progressivament va adquirint un lloc destacat dins l'Administració

¹² Segons el fogatge realitzat el 1491. Universitat de Barcelona (1980). *Acta historica et Archaeologica mediaevalia* 1, Instituto de Historia Medieval, p. 163, f.6v.

¹³ Treballar *a jova* significava llaurar la terra amb una parella de bous durant una jornada. *Gran Enciclopèdia Catalana*, «www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0189971.xml»; AML Reg. 421, f. 21; Reg. 422, ff. 25, 64r i 86 (Prohomenies), A: Lladonosa, J. *Història de Lleida*. vol. I, p. 725.

¹⁴ Mutgé, J. (1992). *L'aljama sarraïna de Lleida a l'edat mitjana: aproximació a la seva història*. Barcelona: CSIC, p. 57.; Lladonosa, J. *Història de Lleida*. vol. II, p. 62, 160.

¹⁵ Martí, E. (2006). *Lleida a les Corts. Els síndics municipals a l'època d'Alfons el Magnànim*. Universitat de Lleida, docs.5 i 9, pp. 188, 193.

¹⁶ Les Borges Blanques eren en poder del comte de Cardona des de la guerra de Catalunya del 1462. AML, Reg. 369, ff. 7,8. Prohomenies; Lladonosa, J. (1968). «Aportación documental para el estudio del reinado de Fernando II el Católico en Lérida». *Institución Fernando el Católico*. Zaragoza: CSIC, p. 293.

reial. Des del 1487 fins al 1491 el trobem com a assessor de la Inquisició a Osca i Montsó¹⁷, activitat que compaginava amb la càtedra de Prima de la facultat de Cànon de l'Estudi General de Lleida. Dins l'àmbit acadèmic ocupava la càtedra més important dels Estudis car eren el dret civil i el canònic els que donaven major rellevància a les aules de les Escoles Majors. S'impartien a l'hora solemne o Prima i llurs catedràtics, doctors magistrals gaudien d'un salari anual de 150 florins d'or. Al març de 1489 va haver de deixar els Estudis Generals abans de finalitzar el període lectiu «*per raó dels negocis qui comesos li són per lo senyor Rey*». Aquest fet, documentat a la Prohomenia de l'Estudi,¹⁸ va promoure un cert enrenou entre els estudiants en saber que deixava la càtedra i ser substituït per micer Gerònim Martí.

Poc sabem de les seves activitats quotidianes a la ciutat de Lleida ni podem precisar amb exactitud el seu entorn familiar. Els documents consultats fan referència a un tal Jaume Orrit, canonge de la Seu de Lleida, qui podria ser un germà. Aquesta hipòtesi la formulem en base al document de l'inventari de béns de Rafael Rafart, prevere beneficiat de la Seu de Lleida, qui mor intestat i tant Vicenç com Jaume apareixen donant fe: de l'inventari, el primer, i com a marmessor el segon¹⁹.

La trajectòria professional de Vicenç Orrit ens porta a considerar la importància que van adquirir els juristes en aquesta època ja que els més destacats formen un cos a part, sovint escollits com a síndics o missatgers a les Corts convocades per representar les ciutats pel braç reial. En el cas de Lleida aquesta elecció es feia per *caixó* o escrutini, mètode en el qual participaven tots els membres del Consell escrivint en un paper el nom del candidat i dipositant-lo en una capsula. Les dues candidatures amb més nombre de vots eren les escollides per a representants a les assemblees de Corts. Desconeixem si existia algun mecanisme previ pel

¹⁷ El trobem a documents de processos a Montsó al 1487 i al 1491; a Osca al 1489 i 1491, en un procés contra Violant de Santàngel i Pedro Thomas respectivament. Pallarès, M.A. (1996). *Ápocas de la receptoría de la Inquisición en la zona nororiental de Aragón, 1487-1492: con algunas noticias de interés sobre dicho tribunal en este reino*. Monzón: CEHIMO, p. 59.; Cabezudo, J.(1954). «Nuevos datos sobre la paternidad del llamado Libro Verde de Aragón», A: *Archivo de Filología Aragonesa*,VI. Zaragoza: Institución Fernando el Católico (CSIC), p.82.; Lascorz, F.A. (2001). *La Aljama judía de Monzón. La olvidada*. Zaragoza: Libros Certeza, p. 168.

¹⁸ Aquest document és molt important perquè ens dóna a conèixer el prestigi de Vicenç Orrit com a catedràtic al temps que ens proporciona el lligam de parentiu sogre-gendre amb Joan Pagès qui com a encarregat de la Prohomenia dels Estudis comunica la notícia als estudiants. AML, Reg. 371, f. 28 v., *Prohomenies.*; Lladonosa, J. (1970). *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*. Doc. 86.

¹⁹ El document datat al maig de 1521 ens porta a formular aquest possible lligam familiar. ACL, Justícia, capsula P7 M2 P4 C09, n. 2. Tanmateix existeixen altres documents relatius a encants en els quals trobem a Jaume o a Vicenç indistintament realitzant compres. Per a més detall veure els volums editats per la Fundació Noguera a càrrec de Bolòs, J. & Sánchez-Boira, I. (2014). *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (segles XIV-XVI)*. Volum 3, pàg. 1578, doc. nº 137.

qual, dels dos procuradors a Corts que enviava la ciutat de Lleida, gairebé sempre un d'ells era un ciutadà amb estudis en lleis.

El cas és que aquesta era una manera de tenir un representant capaç de defensar els privilegis i furs de la ciutat. Per altra banda, la participació en les assemblees proporcionava l'oportunitat d'establir contactes amb les oligarquies urbanes i amb l'Administració reial. Els juristes els trobem exercint diverses funcions alternativament. Poden actuar com a advocats, jutges o consellers i sovint assessoren persones amb alts càrrecs dins la jurisdicció per tal de proveir de legitimitat les seves decisions, propostes i dictàmens²⁰.

Vicenç Orrit va seguir aquesta estela comuna a d'altres juristes i al novembre de 1493 era present als capítols de Corts celebrats al monestir de Santa Anna de Barcelona per a les insaculacions i extracció de diputats oïdors de comptes en qualitat de síndic de la universitat de Lleida pel braç reial.²¹ Al 1497 jurà com a diputat²² fins al novembre de 1501, data en la qual és nomenat doctor del Consell Reial.²³ Durant aquest període quedà registrat al llibre d'entrades i sortides per assumptes del seu càrrec amb destinacions a Perpinyà, a l'Empordà «*per pagar la gent d'armes de Catalunya*» o pel canvi de consistori a la vila de Montblanc a causa de la pestilència que patia la ciutat de Barcelona. En aquesta ocasió el registre del dietari de la Generalitat ens informa com en qualitat d'advocat, Vicenç Orrit juntament amb Lluís Salgueda, co-assessor, aconsellen traslladar el capítol de Cort a Lleida car que Montblanc no és lloc reial cosa que impedia celebrar el consistori de la Diputació. No sabem fins a quin punt va influir l'assessorament d'Orrit ja que per a Lleida això suposava, per una banda, l'estalvi en despeses en correus per estar informats del desenvolupament de les Corts i per altra, un benefici en quant a ingressos per part dels assistents a l'assemblea.²⁴

També en tenim notícia durant aquest període de les vegades que de Barcelona estant marxava a Lleida, fet que ens indica que al menys dos cops l'any anava a la seva ciutat amb estàncies d'aproximadament un mes. Els motius concrets dels permisos els desconeixem. Pensem que els assumptes que el lligaven a la ciutat en podrien ser la causa però també seria

²⁰ Per a l'ascens dels juristes en el camp professional i en el social, Esther Martí ens proporciona un perfil coincident en molts casos amb Vicenç Orrit. El seu treball, a part de proporcionar dades precises sobre el funcionament de les institucions municipals de Lleida, ens obre una línia d'investigació interessant sobre el paper dels síndics a Corts a través dels memorials, la correspondència creuada entre el representant i el Consell Particular de la ciutat així com en els registres del Consell General. El seu estudi de l'època d'Alfons el Magnànim és extrapolable a les darreries del segle XV. Martí, E. *Op. cit.*

²¹ Catalunya. (1704). *Capítols per lo redreç del General y Casa de Catalunya, fets en las Corts*, Barcelona, p. 171.

²² DG 1497-1500, *Dietari número 11*, vol. 1, p. 1v.

²³ DG 1500-1503, *Dietari número 11*, vol. 1, p. 39r.

²⁴ DG 1497-1500, *Dietari número 11*, vol.1, p. 3r., 4r., 9r.,10v., 27r., 27v.,29r.

indicatiu de la residència familiar atès que no tenim la certesa per aquestes dates si la família s'havia traslladat a Barcelona o continuava vivint a Lleida.

Pel temps, que era la major part de l'any, que ell era a Barcelona trobem un contracte de lloguer al carrer de la Riera de Sant Joan a l'any 1507²⁵ i posteriorment residint al carrer Forn d'en Ripoll on tenia llogada una casa,²⁶ com reflecteix el fogatge de 1516.

Dins el perfil professional que mostrem de Vicenç Orrit ens sembla cabdal destacar que al febrer del 1500 es crida pel rei Ferran el Catòlic a la cort, on va romandre per espai de dos mesos, probablement per rebre assessorament sobre algun assumpte important, ja que era pràctica usual per part del sobirà demanar consell als doctors amb més rellevància. Aquest fet és aprofitat pels paers lleidatans per adreçar una carta al rei en la qual l'informen de «coses que concernexen lo bé e conservació de aquesta vostra ciutat».²⁷

Com a doctor del Consell Reial,²⁸ exerceix a la Reial Audiència de relator²⁹, advocat fiscal, conseller reial³⁰ en causes civils i criminals,³¹ regent la Tresoreria,³² regent la Cancelleria i assessor del governador Pere de Cardona³³ amb altres doctors de la Rota, entre ells Miquel Mai.³⁴ També va participar com a advocat fiscal a un consell especial de la Inquisició convocat pel bisbe de Lleida, inquisidor general, el dia 24 de setembre de 1512 a les Corts que s'estaven celebrant a Montsó.³⁵ Per aquest període trobem abundant documentació dels negocis realitzats

²⁵ AHPB, Not. Joan Vilana, *18° Manualem*, 1506-7, ref. 257/12, s/f.

²⁶ AHCB, *Consell de Cent, Fogatges*, 1B-XIX-15, 1516, s/p. 16v.; També a Caballé, F.; González, R. (2002). *Estudi històrico-arquitectònic de la finca núm. 25 del carrer Ripoll de Barcelona*. Gestió i documentació del patrimoni arquitectònic.

²⁷ DG 1497-1500, *Dietari número 11*, vol. 1, p. 78r., 83r.; AML Reg. 846, f. 25r., *Cartuari*, A: Lladonosa, J. (1968). «Aportación documental para el estudio del reinado de Fernando II el Católico en Lérida», *Institución Fernando el Católico*. Zaragoza: CSIC, doc. 28, p.325. i Lladonosa. *Història de Lleida*, vol. II, nota 1, p. 99.

²⁸ DG 1500-1503, *Dietari número 11*, vol.1, p. 49v.

²⁹ BNC, AHSC, Procés, reg. n° 25318, 125 folis; BNC, AHSC, Procés, reg. n° 25319, 59 folis; BNC, AHSC, Procés, reg. n° 25342, 30 folis.

³⁰ AHPB, Not. Joan Vilana, *18° Manualem*, 1506-1507, ref. 257/12, s/f.

³¹ Calderó, M., de. (1724). *Sacri Regii Concilii Cathaloniae decisiones, criminales, et civiles*, Pars Tertia. Venetiis: Extypographia Balleoniana, p. 107, *cit.* Conclusions civils, 1507, f. 258.; , p. 204, Conclusions criminals, 1508, f.10.

³² Juliol, G. (2001). *Llibre Vermell de Girona (1188-1624)*. Llibre de Privilegis 8. Lleida: Fundació Noguera, doc. 164, p.421.

³³ DG 1515-1518, vol. 1, *Dietari número 13*, p. 12r.; DG 1518-1521, vol. 1, *Dietari número 13*, p. 52v.; DG 1518-1521, vol. 1, *Dietari número 13*, p. 53v. ; DG 1518-1521, vol.1, *Dietari número 13*, p. 55r.

³⁴ Va ser embaixador a Roma al 1528, vice-canceller de la corona Catalano-Aragonesa del 1533 al 1546.

³⁵ Monterde, C. (ed.), (2002). *ACTA Curiarum Regni Aragonum*, T. XVI, Vol.2 . «Cortes del reinado de Fernando II / 4. Cortes Generales de Monzón, 1512-1514». Zaragoza: Gobierno de Aragón, p..439.

per l'advocat com la compra i venda de censals³⁶ destacant adquisicions per valor de 225 lliures a la Diputació del General.³⁷

Com a jurista, encara que no tenim cap tractat fet per ell, sí que hi ha evidència de la importància de les seves deliberacions i decisions³⁸ recollides i comentades per tractadistes de la talla de Joan Pere Fontanella,³⁹ Miquel Ferrer i Segimon Despujol,⁴⁰ Joan Pau Xammar,⁴¹ Miquel de Cortiada,⁴² Acaci de Ripoll,⁴³ Josep Ramon⁴⁴ i Miquel de Calderó.⁴⁵ La carrera professional d'aquest doctor en lleis va finalitzar al temps que la seva vida el primer de maig del 1525, tal i com ho recullen els dietaris de la Generalitat, sent substituït en el càrrec per Francesc Castelló.⁴⁶

1.2. La formació d'una *puella docta*

Aquest període que ara tractem se'ns presenta ple d'incerteses perquè les evidències documentals relatives a infants són molt escasses. Per una banda, trobem manca de referències en quant al lloc de residència familiar, ja que el pare, en ser diputat pel braç reial, viuria a Barcelona, però desconeixem en quin moment la totalitat de la família es traslladaria a la Ciutat

³⁶AHPB, Not. Joan Vilana, *19º Manualem*, 1507-8, ref. 257/13, s/f.; AHPB, Not. Joan Vilana, *19º Manualem*, 1507-8, ref. 257/13, s/f.; AHPB, Not. Joan Vilana, *19º Manualem*, 1507-8, ref. 257/13, s/f.; AHPB, Not. Joan Vilana, *20º Manualem*, 1508, ref. 257/14, s/f.

³⁷ Aquesta compra de censals li proporcionava una renda anual o pensió de 9 lliures que representava un 4% d'interès, notablement inferior al percentatge que rebia en inversions realitzades entre particulars. AHPB Not. Joan Vilana, *19º Manualem*, 1508-08, ref.257/13, s/f.; AHPB Not. Joan Vilana, *20º Manualem*, 1508, 257/14, s/f.

³⁸ Segons Fernández Luzón, A. (2003). *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*. García Cárcel, R. (dir.). Universitat Autònoma de Barcelona, Departament d'Història Moderna i Contemporània. Degut a la falta de literatura jurídica existent durant el segle XV i després de les constitucions de la Universitat de Barcelona del 1599 quan es fixa la equitat regulada per la doctrina dels doctors en dret com a font, la jurisprudència de l'Audiència va resultar útil a l'hora de completar els estudis del segle XVII sobre les Decisions de la Reial Audiència.

³⁹ Fontanella, J.P. (1668). *Decisiones Sacri Regii Senatus Cathaloniae*, Tomus primus, pp. 179, 354; (1645): Tomus secundus, p. 751.; Fontanella, J.P. (1627). *De pactis nuptialibus, sive capitulis matrimonialibus tractatus: multis Regiae Audientiae Principatus Cathaloniae*, Tomus Prior, pp. 497, 532.; (1662). Tomus secundus, p.606.

⁴⁰ Ferrer, M.; Despujol, S. (1608). *Observantiarum Sacri Regii Cathaloniae Senatus, eius olim celeberrimi Conciliarij Michaelis Ferrer*, p. 69, 70, 107.

⁴¹ Xammar, J.P. (1668). *Civilis doctrina de antiquitate, et religione, regimine, privilegijs, & Praeinentijs Inclyte Civitatis Barcinonae*, Barcelona, p. 320.

⁴² Cortiada, M., de. (1714). *Regiam Cancellarium Regentis in Regia Audientiae Cathaloniae decisiones Cancellarii et Sacri Regii Senatus Cathaloniae; sive praxis contentiorum et competentiarum*, Tomus quartus. Lugduni: Sumptibus Anisson & Posuel, p. 331.

⁴³ Ripoll, A., de. (1644). *Regaliarum tractatus eminentissimo et reverendissimo Alexandro Bichio Episcopo Carpeptoralem. SRE. Cardinali*. Barcelona: Expenses Francisci Menescal, cap. 35, p. 234.

⁴⁴ Ramon, J. (1628). *Consiliorum una cum sententijs et decisionibus Audientiae Regiae Principatus*. Consell 87. Duc de Cardona contra baronies de Falset, Mora, article nº 30.

⁴⁵ Calderó, M., de. (1724). *Op. cit*, p. 107.

⁴⁶ DG 1524-1527, vol. 1, *Dietari número 14*, pp. 23v, 31v

Comtal. Per altra banda, l'activitat educativa d'Isabel ens és desconeguda encara que sabem que va arribar a ser una dona culta. Al voltant d'aquesta afirmació existeixen nombrosíssimes referències bibliogràfiques qualificant-la a com a dona sàvia. La primera d'elles per part de l'humanista andalús Alfonso García Matamoros,⁴⁷ catedràtic de Retòrica a Alcalà, contemporani d'Isabel. El grau d'instrucció va ser elevat car a part de dominar el llatí, grec, hebreu, italià i possiblement altres llengües, també va ser coneguda pels seus coneixements teològics, particularment de Duns Escot i per la seva capacitat oratòria.

Aquesta aureola de saviesa que veiem reflectida en innumerables llistats al llarg dels segles, sobretot en les disputes tocant a la *querelle des femmes*⁴⁸ i traspassant fronteres com en el cas de les discussions de la Universitat de Leipzig al 1700,⁴⁹ es prolongarà en el temps sent anomenada «una de les glòries catalanes»⁵⁰ durant la Renaixença i a finals del segle XIX com a proposta per al nomenclàtor dels carrers reformats de Barcelona.⁵¹

Donades aquestes premisses no podem sense més deixar d'interrogar-nos sobre quins van ser els mitjans pels quals Isabel va adquirir la seva cultura.

Isabel, neta d'un prohoms de Lleida i filla d'un doctor en lleis, era una de les noies que de manera privilegiada va tenir accés a l'educació. Les nenes de classes socials benestants, en

⁴⁷ García Matamoros, A. (1769). *De Adserenda Hispanorum eruditione sive de viris Hispaniae doctis narratio apologetica* publicada a Alcalà el 1553. Matamoros elabora una petita galeria de dones il·lustres entre les que inclou Isabel de Josa de la qual diu: «Pugnabit cum Diotima Platonica Isabella loensis, nobilis femina Barchinonensis, optimarum litterarum studio, et vigilantis ingenii fertilitate, tum vita et moribus Paullae Romanae persimilis.» A: *De Opera Omnia*, Madrid, p. 76. Aquesta és la primera font bibliogràfica on apareix anomenada. Altres autors: Pérez de Moya, J. (1583). *Varia historia de santas y ilustres mujeres en todo género de virtudes*; Schott, A. (1608). *Hispaniae Bibliothecae*, p. 341; Antonio, N. (1696). *Bibliotheca hispana nova*. T.II. Matriti: Joachimum Ibarra, p. 349. Aquest autor confon Isabel de Josa amb Isabel Roser.

⁴⁸ Jerónimo Feijoo a la seva obra exalta les qualitats intel·lectuals d'Isabel per haver predicat a la Seu de Barcelona i davant dels cardenals pontificis a Roma explicant els punts difícils dels llibres d'Escot. La predicació en una dona, encara que amb permís pontifici, no estava ben vista i per aquest motiu la compara amb Priscil·la, la companya de l'apòstol Timoteu. Feijoo, B. J. (1778). *Teatro crítico universal*, Tomo I. Madrid: Joaquín Ibarra. Discurso XVI, pf. 110.; Un altre cas és el d' Acosta, C. (1592). *Tratado en loor de las mugeres*, en el discurs «Mujeres sabias y valerosas», Venècia, p. 97v. Anomena Isabella de Rosales (Josa) en referència al mateix fet que l'anterior autor.

⁴⁹ La disputa sobre les dones sàvies entre Jenichen i Gottfried Heercklitz va tenir lloc a l'Acadèmia de Leipzig el 26 de juny de 1700. Isabel de Josa apareix com a exemple de dona culta i doctora en Teologia: «*Exemplum Isabellae Losae relatum etiam Josa. Isabella Losa Corduensis inter Hispanos pergnara femina lingua latina, graeca et Hebraica, cum ad Doctoris gradum in Theologia evecta fuisset [...]*». Hercklitz, V.G. (1700). *Dissertationem de cultu heroinarum sago vel toga illustrium de indultu senatus philosophici in Academia Lipsiensi*. Leipzig, pf. XVII.

⁵⁰ Diari LA VANGUARDIA, 13 de març de 1917, p. 8. «*Al resplandor del Renacimiento alzaron las sienas ceñidas con el lauro de Minerva aquellas damas insignes, Isabel Yosa, Juliana Morell, estrellas de primera magnitud en el cielo de las glorias catalanas*».

⁵¹ Diari LA VEU DE CATALUNYA, 22 de març de 1891, núm. 11, p. 125. Es va presentar a l'Ajuntament de Barcelona i va ser acceptada per la comissió, «*una instància firmada pels escriptors catalanistes don Pere de Cots y Soldevila y don Ramón N. Comas, demanant que a la llista de noms dels nous carrers de reforma, s'hi afegixen los següents: [...]* Juliana Morell, Miguel Servet, Escultor Amadeu, Isabel de Josa, [...]».; a LA VANGUARDIA, 1891, p. 2.

general, rebien instrucció a casa impartida per preceptors privats encara que sabem de l'existència d'escoles femenines en convents que acollien filles de famílies burgeses, de les capes mitjanes de la societat i de mestres que tenien escola a casa seva. Aquest últim seria el cas d'Estefania de Carrós i de Mur (1455-1511),⁵² qui va ser educadora de nenes de la petita noblesa i de la burgesia, ofici que va exercir fins la seva mort. Vivia a una casa situada a la plaça de Santa Anna de Barcelona on instruïa un grup de set o vuit nenes, entre elles Joana d'Aragó, filla natural de Ferran el Catòlic. Aquesta dona que no es va voler casar ni entrar en religió, destacà pel seu tarannà lliure i independent representant un «cant a la llibertat».⁵³

A finals del segle XV i principis del XVI, veiem com el grau de coneixements als quals tenia accés una noia depenia del status social de la família. Isabel i la seva germana Anna Elionor,⁵⁴ menor que ella, estaven incloses en aquest grup. Per a la resta, la comunicació oral com a llegat social i familiar era complementada pels bans i prèdiques proporcionant la base cultural per als diferents àmbits socials. Una cultura, doncs, que provenia també de les veus del carrer i de la assistència a l'església on els rituals litúrgics per a la celebració de festivitats religioses sovint s'acompanyaven de música i balls.

Tradicionalment les noies eren instruïdes per desenvolupar activitats devocionals i domèstiques. Sobretot es propiciava el coneixement de la lectura per sobre del de l'escriptura car això les donava accés als textos d'oracions. La temàtica d'aquestes lectures versava sobre *Flos Sanctorum*, històries de sants, traduccions catalanes d'Ovidi glossades, la Bíblia i altres llibres litúrgics⁵⁵ desestimant les de literatura de ficció.⁵⁶ Aquesta instrucció es realitzava per

⁵² AHPB, Not. Joan Vilana, *Testaments*, 1490-1519, f. 78. Testament d'Estefania de Carrós de Mur i d'Arborea fet el 20 d'abril de 1507 amb codicil de 1511 en el qual deixa a les seves alumnes diners o llibres instituint com a hereu universal l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. Entre els seus marmessors figura Joana, la filla natural de Ferran el Catòlic i Hipòlita Roís de Liori, la seva neboda.

⁵³ *Ibidem*, f. 84v. En paraules de Teresa Vinyoles. Curs «Les dones a la Catalunya Medieval» a l'ANC, Societat de Genealogia, febrer 2015. Concretament fa referència a una instrucció donada per Estefania en el seu testament al pare d'una alumna: «*Lexam a Joana Scrivana, filla de mossen fFrancesch Sscriva 400 lliures Barceloneses la qual si ans del nostre obit no sera casada vull sia aportada a casa de son pare a nostres despeses al qual sia molt encarregat entengue en prest collocar la dita sa filla en lo que ella volra fer de si mateixa*». Aquesta no és una recomanació aïllada per a les seves alumnes al testament i està en consonància amb la llibertat que va elegir per a ella mateixa. Aquestes propostes contrasten amb els escrits moralistes que apareixeran posteriorment per part d'alguns humanistes com J.L. Vives.

⁵⁴ BNC, AHSC, sense cloure, perg. 582, 4 desembre 1526. Es tracta de la venda d'un censal mort per part d'Isabel per pagar el dot a Anna Elionor casada amb el magnífic Joan Tuixent d'Agramunt. El document és un pergami sense cloure que porta el signum d'Isabel de Josa. El mateix document es troba a: AHPB. Not. Joan Vilana, 28° *Vendicionum*, 1525-1526, ref. 257/60, s/f. Aquests documents ens proporcionen el parentiu entre les dues dones.

⁵⁵ Cabré, M. (1998). «Formes de cultura femenina a la Catalunya medieval», A: Nash, M. *Més enllà del silenci. Les dones a la història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, pp. 31-52.

separat, d'aquí que moltes dones només coneguessin els rudiments bàsics de l'escriptura. Particularment, paga la pena detenir-se en el *llibre d'hores* relegat a la vida femenina i a l'espai domèstic. Destinat a la pregària i la devoció estava constituït per *l'ofici de la Verge*, *l'ofici dels morts*, el *salteri* i altres pregàries, a part d'assolir la funció d'entreteniment, constituïa un important vehicle d'alfabetització. S'aprenia a llegir el *salteri* o *l'ofici de la Verge* seguint amb els ulls i sil·labejant, és a dir, en veu alta les lletres fins a obtenir una comprensió del text.⁵⁷

Els col·legis de donzelles, als convents, instruïen en la lectura, escriptura, oració i costura barrejant els propòsits pedagògics amb la rutina conventual. En quant als continguts precisos i mètodes emprats, ens són desconeguts encara que no podem desestimar alguns precedents com la «Carta de sant Jerònim a Leta»,⁵⁸ model de referència per a l'educació familiar femenina que es realitzava a casa. La importància d'aquest antic tractat rau en el mètode d'alfabetització emprat per a la instrucció de les noies per la mare o una germana gran.

L'educació formal per noies no existia però una bona manera d'expandir els seus coneixements i inquietuds intel·lectuals era a través de les biblioteques dels familiars. En el cas d'Isabel, el seu pare, Vicenç Orrit, qui recordem havia estat també catedràtic de Cànon a l'Estudi General de Lleida, devia tenir una biblioteca important.⁵⁹

Pel que fa al grau de coneixements d'Isabel, la nostra hipòtesi es centraria en el fet que va estar instruïda per algun preceptor privat, sense descartar la possibilitat que fos el propi pare o algun teòleg dels Estudis Generals amb qui Isabel adquirís un nivell equivalent al de doctora. No en va trobem moltes referències bibliogràfiques qualificant-la de doctora en teologia.⁶⁰

⁵⁶ Hernández, R.; Cruz, A. (2011). *Women's literacy in Early Modern Spain and the New World*. Women and Gender in the Early Modern World. Surrey: Burlington, Ashgate Publishing, pp. 1-19.

⁵⁷ Aquesta pràctica, segons Tiziana Plebani, hauria estat la més usual en l'àmbit femení donada l'enorme difusió d'aquest gènere des de finals del medievo fins al naixement de la *devotio moderna*. Plebani, T. (1996). «Nascita e caratteristiche del pubblico di lettrici tra Medioevo e prima Età Moderna.» pp. 23- 44. A: Zarri, G. (ed.). *Donna, disciplina, creanza cristiana dal XV al XVII secolo. Studi e testi a stampa*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.

⁵⁸ La carta va ser escrita en resposta a Leta qui demanà consell a sant Jerònim per educar la seva filla Paula. Jerònim (403 d.C.). «Letter CVII to Laeta». A: Schaff, D.D. & Wace, H. (ed.). *A select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*. Vol. VI. Edinburg: T&T Clark. [On line] *Christian Classics Ethereal Library*. «<http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf206.v.CVII.html>»

⁵⁹ Respecte a la possessió del llibre en la Catalunya de l'Antic Règim a partir dels inventaris *post mortem*, l'estudi de M. Peña així com el balanç realitzat per Ricardo García Cárcel sobre les investigacions realitzades per als segles XVI, XVII i XVIII aporten una idea aproximada dels llibres utilitzats i llegits pels juristes. Peña, M.(1997). *El laberinto de los libros: historia cultural de la Barcelona del Quinientos*. Madrid: Fundación Sánchez Ruipérez ; García Cárcel, R.(1997). «La posesión del libro en la Cataluña del Antiguo Régimen...». *Bulletin Hispanique*. Tome 99, 1, pp. 135-159. «doi: 10.3406/hispa.1997.4930»

⁶⁰ Herchlitz, V.G. (1700). *Op.cit.*, per la seva dimensió internacional.

1.3. De paraula present i futura

Les circumstàncies que van envoltar el compromís matrimonial entre Isabel d'Orrit i Guillem Ramon de Josa i de Cardona ens són alienes. Tenim dades documentals que fan referència als capítols matrimonials redactats davant el notari Joan Vilana el 2 d'abril de 1509 i a la inscripció de la parella en el llibre d'esposalles de la Catedral de Barcelona⁶¹ al maig del mateix any. Si l'enllaç va ser concertat entre les dues famílies o existia coneixença prèvia del nuvis és un fet que els documents silencien. El matrimoni a raó d'estatus social estava prou equilibrat. Per una banda, Vicenç Orrit era doctor del Consell Reial i proper a ser considerat com a noble per una ordre de Ferran II del 31 d'agost del 1510 per la que tot ciutadà honrat distingit pel seu estatus polític i econòmic esdevenia equiparat al rang de noble. Per l'altra, Gaspar Joan i el seu fill, futur espòs, procedien d'un antic llinatge de la petita noblesa.

1.3.1. Els nobles Josa

Tal com figura al cognom, els Josa eren provinents d'una població situada a la vall de la Vansa. L'indret alçat per sobre d'uns 1400 metres era el lloc propici per a la situació d'un castell que formaria part de l'organització del sistema feudal per al control i defensa del territori. La primera notícia de l'existència del castell data del 1108 i des d'antic vinculat a Ramon Guillem de Josa, suposadament el castlà, encara que el cognom figura a la documentació des del 1098.⁶² Des d'inicis del segle XII els Josa, com a castllans, eren dependents d'Ermengol Josbert qui depenia, al seu torn, dels barons de Pinós i, per sobre d'ells, dels comtes d'Urgell. La promoció dels modestos Josa es va produir mitjançant una aliança matrimonial de Ramon (I) de Josa amb Estefania de Caboet, membre de la família dels senyors de la vall de Cabot i una de les més poderoses del comtat d'Urgell. La relació de fidelitat, segons la convinença de 1132 es va tornar cap els Caboet de manera que els Josa passaren a formar part de l'elit senyorial del comtat d'Urgell adquirint majors compromisos de vassallatge.

Com a senyors de la vall de la Vansa, adquiriren nous ingressos econòmics i domini feudal sobre famílies de la petita noblesa amb accés a les seves rendes i exigència del *dret de cavalcada*. Aquesta situació, en certa manera privilegiada, va fer que al voltant del castell de

⁶¹ AHPB, Not. Joan Vilana, *21° Manualem*, 1508-1509, ref. 257/15, capítols matrimonials entre Guillem Ramon de Josa i Isabel Joana Orrit, 2 d'abril de 1509, s/f. ; ACB, *Llibre d'Esposalles*, vol. 14, f. 2v.

⁶² El recull dels orígens dels Josa fins al segle XIV està basat, en part, en l'estudi de Gascón Chopo, C. (2008) «La senyoria de Josa, dels orígens a 1300. L'evolució del poder d'una família de la petita noblesa feudal en l'àmbit local pirinenc». *Annals del Centre d'Estudis comarcals del Ripollès*, pp.97-108.

Josa a principi del segle XIII, Ramon de Josa (III) fos l'amfitrió de les reunions de cavallers entre els quals trobaríem càtars. Ja al 1201 consta que el pare, també Ramon de Josa (II), estava excomunicat pels seus atacs contra l'Església. Al 1214, el fill del mateix nom, havent recolzat els herètics, obté una Reconciliació per part del cardenal Pere de Benevento davant del bisbe Ponç d'Urgell, per la qual jura no acollir els heretges. Tornem a tenir notícies al 1232 a través de les declaracions de 1244 davant la Inquisició d'Arnau de Bretós. De la mateixa manera al 1238 Joan d'Avià testimonia la presència de perfectes càtars al castell de Josa. Finalment, els inquisidors Pere de Cadireta i Pere de Tenes sentencien a «*Ramon de Josa, cavaller, difunt, per heretge*», manant que siguin exhumats i llençats els seus ossos. L'esposa d'aquest, Timbor, no es mencionada. Possiblement el fill, Guillem Ramon de Josa comprés el seu perdó a expenses de la condemna del pare.⁶³

A l'últim terç del segle XIII, els Josa van ser comendadors de l'orde del Temple, de manera que Gallard de Josa ho era de Barberà i després de Cantavella i Guillem Ramon de Josa de Gardeny.⁶⁴

Durant el període de la revolta dels barons catalans, els Josa participaren en el litigi contra el bisbe d'Urgell. Això va fer que es produïssin diverses transgressions contra el rei i contra el bisbe, de manera que als documents es recullen cartes del 1278 de Pere el Gran adreçades a Guillem de Josa per tal d'arribar a un acord i guanyar-lo per a la seva causa a favor de l'Església d'Urgell. L'assumpte finalment cristal·litzà amb l'*Avinença d'Anyà* del mateix any, posant remei al conflicte entre el comte de Foix, successor dels Castellbó i dels Caboet, i el bisbe d'Urgell.⁶⁵

Una altra vessant dels Josa, comuna a les famílies nobles feudals, foren les donacions a l'Església, en concret a la d'Urgell i la de Solsona de manera que, tal com apunta Antoni Bach i Riu en el pròleg del *Diplomatari de l'Arxiu Diocesà de Solsona*, es confirma la tendència d'aquests senyors feudals a establir-se cap al sud.⁶⁶

⁶³ Les fonts citades procedeixen de Smith, D. J. (2010), *Crusade, Heresy and Inquisition in the Lands of the Crown of Aragon (c. 1167-1276)*, pp. 103,104. ; Miret i Sans, J. & Mallol, M.T. (2007), *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 268

⁶⁴ ACA. Cancilleria. *Pergamins de Jaume I*. Serie general, 2017, 2088, 2093, 2136, 2143.; Miret i Sans, J. (1910). *Les cases dels templers i hospitalers a Catalunya. Aplech de noves y documents històrichs*. Barcelona: Impremta de la Casa Provincial de Caritat, pp..317, 515

⁶⁵ La situació i els documents on Guillem de Josa figura com a fiador són recollits per Soldevila, F. (1950). *Pere el Gran. Segona part: El regnat fins l'any 1282*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. App. I, doc.2, 4, 58, 68, 92.

⁶⁶ Els documents recollits per Bach Riu, A. (2002). *Diplomatari de l'Arxiu Diocesà de Solsona (1101-1200)*, vol 1, Fundació Noguera, pp. 106, 219, 389, 396, 461, 462, 478, 616, ens parlen de diversos Josa. A Pere de Josa el trobem com a membre del capítol catedralici de la Seu d'Urgell (1175), posició que comportà un cert grau d'influència i vinculada als donatius fets per la família. També, Gascón Chopo. *Op.cit*.

La situació de puixança familiar dels Josa també comportà moltes despeses de tipus militar, d'ostentació i pietoses que els dugueren a un endeutament a l'hora que la seva jurisdicció es va estenent cap a la solana del Cadí en una acció de beneficiar-se de la ramaderia, sector econòmic en expansió a mitjans del segle XII.⁶⁷ Per altra banda ja hem vist com entraren en conflicte amb la monarquia pel vincle de fidelitat vers el comte de Foix, descuidant el també adquirit amb els Pinós, fidels al rei. Aquest fet va perjudicar als Josa que, si bé no van patir represàlies per part de Pere el Gran al participar com fiadors del rei en *l'Avinença*, sí que quedaren sota les prerrogatives dels barons de Pinós. Els Josa després del final de la revolta nobiliària de l'Urgell, de la rendició en el setge de Balaguer i del *pariatge d'Andorra*⁶⁸ van quedar fora del grup nobiliari de contrapès a la monarquia i, per tant, sense l'ajuda dels Pinós, en una posició afeblida per fer front als seus conflictes i per mantenir-se a l'alçada de les grans instàncies senyorials del territori. Tot i el declivi, els mèrits de la casa de Josa van ser reconeguts en nombroses ocasions pels monarques com Alfons II i Jaume II els quals van tenir a Guillem Ramon de Josa com a conseller, segons figura en documents del 1288 i 1293.⁶⁹

Al fogatge General de Catalunya del 1378,⁷⁰ Berenguer de Josa és senyor de Florejacs, Les Sitges, Oroners i Sant Just, a la vegueria de Lleida, i Ramon de Josa, de Serinyana, Pampanell, Hostal de Bordell i Madrona a la Cerdanya. Altés, Ogern i Ceuró eren els seus dominis a Lleida. D'aquestes dues branques de la família, la que ens interessa és la segona. Aquests Josa els trobem residint a la ciutat de Solsona, on tenim notícia al 1479 de Gaspar Joan de Josa exercint com a castlà del Castell Vell i com a senyor de Madrona, Altés, Ogern, Castellar, Ceuró i de Pinós.⁷¹ En una tendència generalitzada entre aquests senyors de la petita noblesa de traslladar-se a la ciutat per tal de participar en algun càrrec públic, Gaspar Joan, qui s'havia casat amb Maciana de Cardona⁷² així ho va fer sense descuidar, però, els compromisos adquirits

⁶⁷ *Ibidem*. També veiem la continuïtat d'aquesta tendència en un document del 1479 on trobem a Gaspar Joan de Josa, pare de Guillem Ramon de Josa i de Cardona, participant en una rodalia en la creu del Monjo del camí de Cardona, per senyalar les fites on podien anar a pasturar el bestiar. A : Planes i Aubets , R. (1993). *La descripció dels arxius municipals fins a la fi del segle XIX: Arxiu de la ciutat de Solsona*, p. 267.

⁶⁸ Per aquest pariatge signat al 1278, el comte de Foix quedava sota la senyoria del bisbe, per les valls d'Andorra, Sant Joan i Caboet, amb cap altra obligació que l'homenatge. Soldevila, F. (1950). *Pere el Gran...Op. cit.*, p. 187.

⁶⁹ Referències i documents recollits respectivament per Soldevila, F.. *Història de Catalunya*, vol. 2, p. 383; Ribera, M. M. (1726). *Primitivo militar laical gobierno del Real, y Militar Orden de Nuestra Señora de la Merced, redempcion de cautivos christianos*. p 515; Lizondo, M.R. (2014). *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó: Textos en llengua catalana (1291-1420)*, (Vol.56). Universitat de València. Doc. 20.

⁷⁰ Redondo, E. (2003). *El fogatjament General de Catalunya del 1378*. Vol.48. Editorial CSIC-CSIC Press, p. 440.

⁷¹ No hem de confondre el senyoriu de Pinós, a l'actual Bages amb la baronia de Pinós dels senyors residents a Bagà.

⁷² Maciana de Cardona era filla de Hug de Cardona Anglesola Centelles i d'Elfa de Perellós i Mur. Veure: Yeguas, J. (2005). «Testament d'Elfa de Perellós i Mur (1492)». *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, 18, 107-113.

a la vila de Solsona on a mitjans del segle XV es va construir l'Hospital de Llobera, gràcies a la donació per testament de Francesca de Llobera, procedent d'una família de rics mercaders importants del lloc i emparentada de lluny amb els Josa. A partir d'aquest moment Gaspar Joan i posteriorment el seu fill Guillem Ramon seran administradors de l'hospital.⁷³

1.3.2. *In facie ecclesiae*⁷⁴

El tema del matrimoni ha estat tractat per la historiografia des del punt de vista del règim econòmic, de la consanguinitat i de la clandestinitat però falten estudis que donin una visió de la situació per a èpoques i zones concretes. Al període que ens ocupa, a principis del segle XVI, existia gran interès per part de l'Església a fi que les unions es celebressin de manera solemne, és a dir, en l'església i públicament previ pas pel notari o amb l'assistència d'un notari i dos testimonis.⁷⁵

Aquesta problemàtica arrenca del fet que l'Església considerés com a vàlides les unions realitzades mitjançant el consens de les parts, idea presa del dret romà però en conflicte amb els vincles que es produïen de forma privada mancats de manifestació pública equiparables a les unions per *copula carnalis*, les quals es podien negar ja que quedaven sense base jurídica, enllaçant amb la problemàtica dels matrimonis clandestins. A partir del IV Concili de Letrán (1215) i el Concili de Lleida al 1229 es començà una campanya i debat sobre els *sponsalia per verba praesenti*, vàlids sempre que es poguessin provar, i els *sponsalia per verba futura*, els quals requerien una preparació i compromís jurídic. Progressivament s'acolliren com a norma canònica les celebracions realitzades per un sacerdot in *facie ecclesiae*, expressió que trobarem als capítols matrimonials entre Isabel i Guillem en referència a la cerimònia solemne que s'havia de realitzar davant l'església com a acte públic i en la qual es rebia la benedicció del sacerdot. Aquest fet proporcionava licitud però no validesa. Previ a l'acte religiós i amb la finalitat que la unió fos vàlida, s'havien de fer els capítols matrimonials, la insinuació del matrimoni a la Cort del Veguer i el registre de les esposalles a l'església on tingués lloc la cerimònia per tal de proclamar i exposar la notícia del matrimoni per si existia impediment.

⁷³ AHPB, Not. Joan Vilana, 26° *Manualet*, 1513, ref. 257/20, s/f.; 27° *Manualet*, 1513-1514, ref. 257/21, s/f.; 28° *Manualet*, 1514-1515, ref. 257/22, s/f.; 30° *Manualet*, 1516-1517, ref. 257/24, s/f.; 32° *Manualet*, 1517-1518, ref. 257/26, s/f. També a l' ADS, *Manual de Bernat de Sociats*, s/ref., s/f. El 25-10-1509, Gaspar Joan i Bernat Çapila, són procuradors de l'hospital de Llobera de Solsona.

⁷⁴ Capítols matrimonials entre Guillem Ramon de Josa i de Cardona i Isabel Joana d'Orrit. AHPB, Not. Joan Vilana, 21° *Manualet*, 1508-1509, ref. 257/15, s/f.

⁷⁵ Des del punt de vista històric-jurídic, Sánchez-Arcilla, J. (2010). «La formació del vínculo y los matrimonios clandestinos en la Baja Edad Media». *Cuadernos de Historia del Derecho*, 17, 7- 47.

A la Catedral de Barcelona, al *Llibre de les esposalles*, on es van inscriure Isabel i Guillem, consta el nom i cognom dels contraents i el del pare d'Isabel.⁷⁶ Mínima informació que per anys posteriors apareix més detallada amb el noms de tots dos progenitors i oficis o títols. És un dels registres d'aquest tipus més antics d'Europa (1451) a raó d'una ordre donada pel papa Benet XIII, el papa Luna, en que instà a les parròquies de la diòcesi de Barcelona a que paguessin un impost per al manteniment de la Seu. La quantitat satisfeta per Vicenç Orrit, tal com hi figura, va ser de 18 sous, tarifa general que s'aplicava als nobles.

Els capítols matrimonials d'Isabel i Guillem Ramon consten d'un text d'onze pàgines redactades en català i datades el dia 2 d'abril de 1509 en presència del notari Joan Vilana. En ell es contracta el matrimoni entre Guillem Ramon de Josa i de Cardona, noble, fill de Gaspar Joan de Josa i de Maciana de Cardona, difunta, per una banda; i d'Isabel Joana Orrit, filla de Vicenç Orrit, doctor en cascun dret, conseller del senyor rei i advocat fiscal de la seva cort, i de Miquela, vivents, per l'altra.

Els capítols segueixen l'estructura convencional d'altres realitzats a l'època, és a dir, contenen les clàusules d'heretament - que tenen com a precedent l'usatge *Auctoritate et Rogatu* i únicament s'atorga en les capitulacions matrimonials -, el dot i l'escreix, de manera que, a part del concert de matrimoni entre els esposos i les dues famílies, s'instituïa l'hereu, Guillem Ramon com a continuador de la casa i del patrimoni familiar. Gaspar Joan atorga al seu «*molt car e amat fill*», a banda del que li correspon per legítima maternal i paternal, els castells de Madrona, Ogern, Ciuró, Castellar, Altés amb les seves forteses, territoris, molins i forns, jurisdiccions i rendes així com la castlania de Solsona, encara que el pare es reserva l'usdefruit, tot assegurant que procurarà que al seu fill i a la seva futura esposa no els hi falti res. També es reserva la quantitat de 10.000 sous per pagar la legítima materna i paterna al seu altre fill Gaspar de Josa, menor de dies.

Les condicions s'estipulen en el contracte actuant com a llei fonamental, pactant les previsions de la nova família, però també la successió. Així, en el cas que Guillem Ramon mori abans que el seu pare, sense fills o amb fills que no puguin testar, tots els béns tornaran a Gaspar Joan, el pare, o al seu legítim hereu a excepció de 1500 florins (11 sous/ 1 florí) que són els que Guillem Ramon podrà donar en el seu testament. Això és el *pacte reversional*, disposició que tenia com a fi preservar el patrimoni familiar. Si per contra, Guillem Ramon tingués fills en edat de testar, mascles, ha d'escollir un perquè sigui el seu hereu universal.

⁷⁶ Enregistrament al maig de 1509. ACB, *Llibre de les esposalles*, vol. 14, 1509-1511, fol. 2v. Veure annexos, **doc. 2**.

Vicenç Orrit disposa que Isabel rebi la quantitat de 50.000 sous i Miquela, la mare, li doni 5.000 sous procedents del seu dot. Aquestes quantitats les pagarà en moneda comptant de la següent forma: tot seguit en ser celebrat el matrimoni en «*fas de l'església*», 15.000 sous i la resta, 40.000 sous, des del dia dels capítols en un any amb la possibilitat que aquesta quantitat es concreti mitjançant traspàs de censals, per «*esguart de son dot*» amb els rèdits creadors. Per tal d'assegurar el seu pagament, es crea una hipoteca amb l'aval dels seus béns mobles i immobles al temps que la mare, Miquela, promet no contravenir aquestes disposicions per raó del seu dot i drets d'hipoteques renunciant al l' *autentice siqua mulier*.

En quant a les condicions d'heretament, s'estipula que si Isabel Joana moria sense fills o amb fills menors d'edat, podia testar per la meitat dels 55.000 sous, és a dir, 27.500 sous. L'altra meitat, 25.000 sous, hauria de retornar a Vicenç Orrit i a Miquela, 2.500 sous, o als seus legítims successors. Com que Isabel té divuit anys, per tant, menor de vint-i-cinc, que era la majoria d'edat, promet no contravenir el pacte signat demanant la restitució en íntegra.

La renúncia que fa Miquela correspon al *Veleyan Senatus Consulta*, benefici exclusiu de les dones i que sovint es troba anomenat als capítols matrimonials o en documents notariais signats pel marit i l'esposa. Aquesta llei fa referència al *Senatus Consultum* recolzada pels cònsuls romans Marcus Sula i Veley Tutor en l'any 46 d.C. i garantia l'accés de les dones als plets que involucraven l'execució d'obligacions assumides, com podien ser deutes. En els presents capítols matrimonials Miquela renúncia, en cas d'enviudar, a ser l'executora del contracte de matrimoni i les obligacions en ell manifestes. És a dir, no està obligada a pagar els terminis del dot d'Isabel dels seus béns personals. Això que en principi sembla un greuge per la filla té la seva justificació car els béns propis de la dona, consistents bàsicament en el dot que havia aportat al matrimoni, eren insuficients per fer front a uns pagaments d'aquesta magnitud.⁷⁷ De tota manera Vicenç Orrit deixa estipulat que en el cas que ell premori la seva dona, el dot sigui pagat dels béns d'ell.

Per tant, el dot que aporta Isabel per mitjà de carta dotal al matrimoni és de 55.000 sous i constitueix segons el *Recognoverunt proceres* romà la legítima i millora, és a dir la seva herència. Per part de Guillem Ramon l'escreix, és de 27.000 sous i correspon a l'aportació marital *propter nuptias* que augmenta el dot d'Isabel i servia per garantir la seva devolució en cas de mort de Guillem Ramon. La quantitat de l'escreix era inferior al del dot i era propietat de la

⁷⁷ Sobre la dona en l'àmbit jurídic, Pérez Molina, I. (2001). *Honour and Disgrace: Women and the Law in Early Modern Catalonia*. Universal Publishers, Dissertation.com.

dona encara que el marit gaudia de l'usdefruit i, segons els capítols contractats, en cas de viduïtat hauria de passar als fills o en la seva absència als seus hereus universals.

En un dels epígrafs del contracte matrimonial llegim com Vicenç Orrit procurarà pel matrimoni, és a dir, expressa que mentre visqui «*los dits Guillem e senyora Helisabet Joana habitaran en la present ciutat de Barcelona o en altre part hont lo dit micer Vicenç Orrit fara habitacio e domicili ultra la dita dot constituïda dara e pagara al dit don Guillem Ramon constant lo dit matrimoni cascun any en subvencio dels carrechs del dit matrimoni cent ducats anuals en duas pagas o termens del any*». Obligació, generosa, que contreu amb Guillem Ramon.

El domicili que la parella escollirà per viure serà a Barcelona i probablement al carrer Forn de Ripoll on sabem que Vicenç Orrit lloga i fa obres en la casa en aquesta època.⁷⁸

La data que preveu la família per la celebració de les esposalles per paraules especificant que «*de present abtes i sufficients*» serà pel mateix mes d'abril i la confirmació en «*fas de Sancta mare Iglesia e faran nocés*», és a dir, la cerimònia de benedicció, per al mes de setembre. Durant tot aquest període la parella es compromet a no contractar altre matrimoni ni a fer cap cosa que impedeixi que el present acord no es dugui a bon termini sota pena de 3.000 sous pagadors per la part incomplidora, «*abrassant la disposicio del estatut del Rey Jaume de Inmortal memoria*». Per a tal efecte nomenen, per part de mossèn Josa a Galceran Despujol, domiciliat en Barcelona i per part de Vicenç Orrit a mossèn Guillem Ramon Soler, ciutadà de Barcelona.

La referència a Jaume I, sospitem que insinuada per Vicenç Orrit, correspon a una disposició recollida en les *Constitucions de Catalunya*, «De sponsalibus et matrimoniis», vol. 1, llibre V, títol I, donada a Barcelona a les Corts celebrades l'any 1218. La versió en castellà és la següent:

«Respecto que celebrando cortes en Barcelona se nos hubiese suplicado muchas veces por algunos de aquella ciudad de que tuviesemos á bien acceder á que si alguna vez en los esponsales de futuro se hubiese pactado pena, fuese esta adjudicada á aquel que quiere guardar el pacto del matrimonio. Nos condescendiendo con las súplicas de dichos ciudadanos de consejo de los barones que entonces estaban con Nos en dichas cortes, no interviniendo error, antes plenamente cerciorados de que los ciudadanos tenian sobre esto largas contestaciones,

⁷⁸ AHPB. Not. Joan Vilana, 31° *Manualem*, 1517, ref. 257/25, s/f.

*Ordenamos que la pena prometida sea en efecto exigida y al que guarda su fé inviolablemente sea adquirida, no obstante la ley que prohíbe exigir pena impuesta en esponsales de futuro».*⁷⁹

Finalment conclouen les parts afegint la voluntat que es facin cartes dels presents capítols. El temps dictat per a les esposalles i per a les noces es pot escurçar o allargar a conveniència dels Il·lustríssims don Enric de Cardona, bisbe de Barcelona i el Respectable don Jaume de Luna, lloctinent general del senyor rei en Catalunya, els quals en un afegit de dies posteriors emplacen la celebració per al dia 15 de maig escollint l'Honorable Jaume Fiella, canonge i degà de l'església de Barcelona per oficiar-la i aportant com a testimonis als magnífics Bartomeu Lene, militar, alumne de Jaume Fiella; Joan Navarro i Lluís de Luna, donzells, alumnes del lloctinent.

1.3.3. Espai propi dins el matrimoni

Durant els primers anys de matrimoni, els Josa-Orrit van atendre els compromisos als que havien arribat en fer els capítols matrimonials. La documentació reflecteix els pagaments puntuals, per part de Vicenç Orrit a Guillem Ramon dels terminis del dot previstos per a la seva filla. Uns cops, l'operació transaccional es fa a través de pagaments al comptat i d'altres mitjançant transferències de censals.⁸⁰

Les activitats del marit, Guillem Ramon, no són molt precises. Sabem que era militar. Va intervenir a la guerra de Nàpols, segurament a les ordres d'algun membre de la casa Cardona. Aquests indicis dels quals ens fem ressò estarien confirmats pel fet de trobar Guillem Ramon al 1510, com a testimoni de Jaume de Cardona, de la milícia de Sant Jaume de l'Espasa, en una època on consta que rep diners de la seva germana la comtessa Aldonça de Cardona⁸¹ i en una altra al 1514 on apareix amb un tal Pere Doneya, tots dos com a soldats amb Pere de Cardona actuant com a procurador de Ferran de Cardona.⁸² Pel que sembla, després de casat, entrà en un període no tant actiu bèl·licament, ja que per aquesta època és quan tingueren lloc les lluites a Itàlia de la Lliga de Cambrai i la Santa Lliga.

Per altra banda, el trobem participant en diverses Corts celebrades durant el següent decenni. Apareix inscrit a la bossa consistorial pel braç reial i per la vegueria de Tàrraga, capital de l'Urgell, al novembre del 1509. Era un fet comú que famílies amb interessos patrimonials a les

⁷⁹ Garriga, F. (1841). *Apuntes sobre el derecho de Cataluña en presencia de sus Constituciones, principales autores, y disposiciones ultimas, para servir a las personas interesadas en su recogimiento*. Barcelona: Imprenta de Francisco Garriga, p. 96.

⁸⁰ AHPB. Not. Joan Vilana, *22º Manualem*, 1509-1510, ref. 257/16, s/f.; *24º Manualem* 1511-1512. ref. 257/18, s/f.

⁸¹ AHPB. Not. Joan Vilana, *23º Manualem*, 1510-1511, ref. 257/17, s/f.

⁸² AHPB. Not. Joan Vilana, *28º Manualem*, 1514-1515, ref. 257/22, s/f.

vegueries en les quals estaven inscrites, no hi residissin permanentment sinó que s'haguessin traslladat a poblacions més grans com Barcelona. L'oportunitat d'accedir a un lloc de l'Administració reial per a la petita noblesa era un fet gens menyspreable.

El matrimoni tingué tres fills, primer Maciana, nascuda al 1510, Guillem Ramon,⁸³ al 1515 i Anna nascuda al 1517.⁸⁴ Les activitats d'Isabel probablement es centraren durant aquesta època en l'atenció als seus fills, encara que al 1513 trobem que figura en els capítols matrimonials entre Pere Serra i Maria. En ells, Pere, traginer de professió i Maria, vídua, contracten matrimoni. Per a Maria són les segones núpcies de manera que Isabel actua com a garant dels béns que Maria aporta com a dot per valor de trenta lliures barceloneses, és a dir, vint-i-cinc en efectiu i cinc en robes, quantitat que Isabel garanteix amb els seus propis béns.⁸⁵ Aquest fet ens sembla significatiu, ja que a banda de mostrar la relació entre les dues dones, possiblement Maria formava part del servei de la casa d'Isabel, també denota un vincle de confiança i respecte per part de la parella, ja que el més usual per a aquell moment hagués estat que un home representés o garantís les disposicions del contracte. Aquest és un punt d'inflexió en el qual Isabel comença a mostrar la capacitat, la consideració, la independència i la intel·ligència de la qual farà ús en anys esdevenidors per tal d'aconseguir uns objectius, que tot i quedar fora de les esferes comunes d'actuació de les dones, ella en sabrà trobar l'esclletxa a través de la qual fer-los efectius.

Guillem Ramon va morir a principis de maig de 1517. El seu testament⁸⁶ redactat al febrer de l'any anterior ens ofereix les seves darreres disposicions on, com és habitual, el to de redempció hi és present. Demana als seus marmessors Vicenç Orrit, al seu germà Gaspar Joan, al seu pare i a Isabel que paguin tots els seus deutes i restitueixin totes les injúries fetes. En ell fa hereva universal a Isabel, és a dir, dels béns que li són propis i no d'aquells que heretava del seu pare segons les disposicions en els capítols matrimonials al temps que confirma el seu dot. Tenint present que els fills són menors, Maciana té set anys, Guillem dos i Anna, filla pòstuma, el patrimoni familiar reverteix en l'avi patern fins que el fill tingui edat per testar.

Pel testament sabem que va lluitar a Nàpols en companyia de Bernat Adam a qui considerava com a un germà deixant-li la quantitat de vint lliures, també de l'existència d'una serva,

⁸³ En successives ocasions l'anomenarem pel primer nom, Guillem, per no confondre'l amb el pare.

⁸⁴ Coneixem el nom de la tercera filla gràcies a aquest document del 3-12-1524 sobre la tutela dels menors. AHCB. Cort del Veguer, *Notarium IV 01.02*, vol.1, s/f.

⁸⁵ AHPB. Not. Joan Vilana, *25º Manualem*, 1512-1513, ref. 257/19, s/f. Veure annexos, **doc. 3**.

⁸⁶ AHPB. Not. Joan Vilana, *Testaments*, ref. 257/63, f. 160. Veure annexos, **doc. 4**.

Margarida, a la qual dóna total llibertat. La resta de disposicions fa referència al lloc d'enterrament en el claustre de l'església del monestir de Santa Maria de Solsona al qual havia estat vinculada la família des de temps passats. Disposa que la quantitat de 20 lliures, ampliables a trenta, siguin per la reparació de l'església de Castell Vidre, anomenada actualment ermita de Santa Maria de Castell-Ilebre, la qual està en ruines, al municipi de Peramola a l'Alt Urgell⁸⁷. Totes les altres disposicions són per a misses en favor de la seva ànima a l'església de Santa Maria del castell d'Ogern i pel manteniment del molí del castell.

1.4. Isabel: exemple i contraexemple de vídua

Segons la ideologia moralista de l'època, una vídua amb criatures petites havia de procurar preservar el patrimoni dels seus fills, és a dir, les segones núpcies no estaven ben vistes. Per altra banda el seu pare i el sogre encara eren vius, per tant, també vetllaven pels interessos de la família, però quan els fills eren grans, es casaven i la dona es quedava sola, el recurs al qual moltes d'elles recorria era l'entrada en un convent o la realització d'obres caritatives si el seu estatus ho permetia.

Per a Isabel, vídua només amb 26 anys, quan vivien els pares i sogre, la situació d'educar i criar als seus fills va ser la primordial però sabem que, donada la seva preparació intel·lectual, va exercir com a mestra. Un document⁸⁸ que en aparença no representa cap interès ens diu que va tenir com a alumna a Àngela Rovira. Aquesta noia, òrfena de mare, era filla d'Antoni, propietari del mas Valldaura situat a la diòcesi de Vic. Als seus capítols matrimonials, contractats al 1519, la qualifiquen com a alumna d'Isabel. Aquesta troballa documental mereix atenció car l'evidència de contractes entre mestres i alumnes, en el cas de l'ensenyament femení, per ara ha estat infructuosa, a l'hora que suposa una mostra d'una de les activitats que Isabel desenvolupava, potser, a casa seva i amb un petit grup d'alumnes.

Al 1526 Isabel va ser l'encarregada de fer efectiu el dot de la seva germana Anna Elionor, casada amb Joan Tuixent d'Agramunt. Aquest fet ens reafirma en la suposició que no tenia germans barons ja que ella era la responsable d'acomplir amb els pactes contrets pels seus

⁸⁷ Segons indica Joan Coromines i tal com recullen els documents més antics sobre l'indret, *Kastro Vetre* era el nom assignat al 995; *Castellvetre* al 1071 i *Castell-vedre* al 1518. La diferència de denominació prové d'una forta metàtesi de la *b* amb la *d* consecutives per assimilació *ld > ll*. Coromines, J. (1995). *Onomasticón Cataloniae: els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Curial: Caixa de Pensions "La Caixa". Vol. 3, pp. 318, 319.

⁸⁸ AHPB. Not. Joan Vilana, 34° *Manualem*, 1519, ref. 257/28, s/f. Veure annexos, **doc. 5**.

pares.⁸⁹ En parlar de l'educació que probablement rebé Isabel, barallarem la possibilitat que fos una de les *puellae doctae*. El cas és que durant aquest període succeïren una sèrie d'esdeveniments que passaren a formar part d'allò que alguns autors anomenen la llegenda d'Isabel de Josa.⁹⁰

Desconeixem la data i circumstàncies concretes per les quals les capacitats oratòries d'Isabel la van envoltar de fama, però el fet més destacable i possiblement un dels més memorats a la ciutat va ser la prèdica pública que va realitzar davant el capítol de la Seu de Barcelona.⁹¹ Altres referències bibliogràfiques l'estimen gran coneixedora en matèries teològiques, especialment en la teologia de Duns Escot i habituada a predicar a la capella del Peu de la Creu. Els documents no ens mostren una completa veracitat d'aquests fets, encara que per les evidències que per a altres llocs i períodes posteriors hem aconseguit no descartem la probabilitat de tal afirmació.

La irregularitat del fet en ell mateix podria explicar-se a través de diversos factors. Per una banda, hem de tenir present que som a principis de segle, la qual cosa permet una certa liberalitat que una vegada arribin les disposicions tridentines quedarà més restringida. Per altra banda, Isabel demostra tenir una capacitat i uns coneixements que destaquen, en el seu moment, pel fet de ser una dona, si més no i com a exemple de les idees que s'estaven imposant a l'època. Els escrits de Joan Lluís Vives sobre l'educació de la dona, com l'obra (1529) *Institutione de feminae christianae* i d'altres, són tractats pedagògics però a la vegada representatius de les consignes moralistes i restrictives en el comportament femení. Per al fet que tractem, Isabel contravenia la indicació sobre l'exposició pública de les dones. La qüestió és que, tal vegada, els seus contemporanis van trobar l'equilibri entre l'excepció que ella representava i el model de vida que duia.⁹²

Un factor a tenir present és la importància de les relacions i vincles socials que les famílies establien. En el cas d'Isabel, els Josa estaven relacionats amb els Cardona a través de lligams familiars que es reafirmaren amb l'enllaç matrimonial al 1535 entre el seu fill Guillem i Helena de Cardona, filla del bisbe de Barcelona Joan de Cardona.⁹³ També hem de tenir en compte que

⁸⁹ AHPB. Not. Esteve Antic Triter, *4º Manual*, 1518-1519, ref. 300/3, s/f.; Not. Joan Vilana, *28º Vendicionum*, 1525-1526, ref 257/60, s/f. El mateix document es troba a: BNC, AHSC. Perg. 582, núm. 14671, 1526. Aquest pergami, sense cloure, tracta de la venda d'un censal mort per part d'Isabel per pagar el dot de la seva germana.

⁹⁰ Rahner, H. (1964). *Ignace de Loyola et les femmes de son temps*. Vol 2, p. 70.; Baranda, N. *Op. cit.*, p. 429.

⁹¹ Declaració de Miquel Canyelles al procés de canonització de Sant Ignasi de Loiola, a *Monumenta Ignaciana, Scripta de Sancto Ignatio*, Tomus Secundus, pp. 289,290.

⁹² La dona com a exemple de virtut a Matamoros. *Op. cit.*; a Feijoo. *Op. cit.*; Acosta. *Op. cit.*, etc.

⁹³ Joan de Cardona va ser entre altres coses elegit conseller d'Estat per Carles V i després conseller Major de Catalunya. Finalment va ser promogut a bisbe de Barcelona el 1531, però no es va consagrar fins quinze anys

Jaume Fiella, el canonge i degà de Barcelona que oficià les noces entre Guillem Ramon i Isabel, després d'haver estat a Roma al servei del papa Alexandre VI, va ser present al capítol de Corts celebrat a Barcelona el 1493 on probablement coincidí amb Vicenç Orrit. Tampoc podem oblidar que el pare d'Isabel fou assessor del governador de Catalunya Pere de Cardona. Amb aquests vincles socials i familiars, Isabel era coneguda i respectada tant per la família més poderosa del moment com per les elevades instàncies eclesiàstiques.

Isabel va haver d'assumir els compromisos propis d'una senyora territorial a l'hora de gestionar el patrimoni dels seus fills. Al 1524, any en el qual va morir el seu sogre, Gaspar Joan de Josa, Vicenç Orrit és anomenat tutor i curador dels seus néts per curt temps, ja que va traspasar a l'any següent, quedant Isabel com a curadora dels fills.⁹⁴ Mort el seu marit, el pare i el sogre, Isabel es va haver de fer càrrec de tots els béns i possessions. La trobem documentada al 1527 arrendant les terres de la baronia de Madrona a Francesc Boldó i Joan Travesset per un període de tres anys, del qual obtindrà uns beneficis de 1.065 lliures.⁹⁵ Isabel va exercir com a senyora jurisdiccional en diversos actes abans que el seu fill Guillem adquirís la majoria d'edat, com per exemple el que fa referència a la imposició de dos càstigs, un a Elisabet, dona de Pere Estany i filla de Pere Gou, per inculpació de l'assassinat de Pere Blanch, tots de Madrona, i un altre al propi Pere Estany pel delictes de fornicació amb Antònia Vilalordes, d'Ogern, penes posteriorment perdonades pel seu fill Guillem el 4 de setembre de 1536.⁹⁶ A més d'impartir justícia, també rebia sol·licituds i propostes dels seus súbdits com ara la que li remeté l'administrador del santuari de Pinós, mossèn Arcis Garriga per tal de sufragar les despeses ocasionades per a la construcció de posada i casa annexa a l'edifici religiós.⁹⁷

Troblem un plet del 22 de setembre de 1533 on s'efectuen investigacions per tal d'esbrinar si a la vila d'Oliana havia hagut una casa pertanyent a la família Josa i si estava empenyorada, afirmant alguns vilatans que disposaven de documentació que així ho justificava però que no la volien ensenyar sense abans posar-ho en coneixement de la senyora jurisdiccional Isabel de Josa. Isabel, disposa tanmateix d'oficials en els quals delega la gestió del territori i a través dels

després, un abans de la seva mort al 1546 a la torre Pallaresa, de la seva propietat. Segons Creixell va ser home de vasta erudició i talent de govern, no així per al càrrec episcopal. Creixell, J. (1922). *San Ignacio. Estudio crítico y documentado de los hechos Ignacianos relacionados con Montserrat, Manresa y Barcelona*. p. 294.

⁹⁴ AHCB. Cort del Veguer, *Notarium IV 01.02*, vol. 1, s/f. Document del 3-12-1524 que ens informa de la mort de Gaspar Joan.; AHCB. Cort del Veguer, *Notarium IV 01.02*, vol. 2, s/f. Document del 12-11-1529 on Isabel és designada tutora dels seus fills.

⁹⁵ AHPB. Not. Joan Castellar, *6º Manualet*, 1526-1527, ref. 311/11, s/f.

⁹⁶ ADS, Notarials, Francesc Castellar, *8º Manual*, s/f

⁹⁷ <http://www.rutasconhistoria.es/loc/santuario-de-santa-maria-de-pinos> Fins al moment no hem pogut localitzar el suport documental que assevera tal afirmació. Tampoc hi consta la data.

quals imparteix justícia. Així tenim que el 10 de gener del 1534, aquests subordinats prenen declaració a Francesc Garó, que està tancat a la presó del batlle de Madrona.⁹⁸ Entre el 1527 i 1536 existeix nombrosa documentació, sobretot del notari solsoní Joan Castellar resident a Barcelona, que evidencia l'activitat econòmica d'Isabel. A partir del febrer de 1531 ella anomena Bernat Vilanova, mercader de Barcelona, com a procurador seu per actuar en tots els negocis, signar àpoques i disposar dels seus béns.⁹⁹ Notem certa inquietud al final d'aquest període per deixar resolts els diversos negocis del seu pare així com la gestió del patrimoni que ha d'heretar Guillem la qual cosa li permetria dedicar-se als seus projectes.

Un cop el seu fill Guillem adquireix la majoria d'edat serà ell mateix el que s'ocupi dels assumptes relacionats amb les baronies, o bé en absència d'ell, delegant-ho a la seva dona Helena de Cardona,¹⁰⁰ quedant Isabel, lliure d'aquests compromisos.

Al 1534 Isabel de Josa es cridada a la cort d'Isabel de Portugal i Carles V com a possible preceptora per la princesa Maria. Estefania de Requesens, casada amb Juan de Zúñiga¹⁰¹ residia en aquell moment a la cort de Madrid. La carta que escrigué a la seva mare Hipòlita Rois de Liori al novembre d'aquell any parla d'aquest fet i de com finalment no va ser acceptada. A l'escrit també indica que ha tornat a Lleida i que ha entrat en un monestir del qual desconeix l'orde «*per complir son vot*».¹⁰² La informació continguda a la carta ens fa pensar que Estefania, en assabentar-se que la reina buscava preceptora per a la princesa, suggerí Isabel com a possible candidata. No seria un fet estrany ja que en algunes de les seves cartes parla de com ella, catalana, intenta adaptar-se al ambient de la cort. La presència d'Isabel de Josa, hagués estat beneficiosa per Estefania donats els vincles d'amistat i coneixença entre elles. Una altra possibilitat que calbrem és que la reina durant la seva estada a Barcelona, a principis de 1533, per rebre l'emperador, en haver sentit parlar i conegut Isabel, hagués considerat la seva candidatura com a mestra de Maria. La reina, després d'assistir a les Corts de Montsó, va fer una gira per diverses ciutats de Castella tornant a Madrid per a les Corts castellanès. A la tardor de 1534, Isabel de Josa, acudiria com a candidata.

⁹⁸ ADS, Arxiu parroquial de Madrona, *M1 Baronia de Josa*, s/f. Veure annexos, **doc. 6**

⁹⁹ AHPB. Not. Joan Castellar, *9º Manual*, 1531-1533, ref. 311/13, s/f.

¹⁰⁰ ADS, Notarials, Francesc Castellar, *8º Manual*, s/f. 16-9-1536. Acta on Helena s'atorga la potestat d'anomenar procuradors per a gestionar els assumptes relacionats amb les baronies, ja que el seu marit, Guillem, estava sovint absent. Veure annexos, **doc. 7**.

¹⁰¹ Majordom Major de Carles V i preceptor del príncep Felip.

¹⁰² Cahner, M. (1978). *Epistolari del Renaixement*. València: Albatros Edicions. P. 29; Ahumada, L. (2003). *Epistolari d'Hipòlita Rois de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*. Universitat de València, p. 149.

Es coneix que fins a aquell moment diverses dames portugueses s'havien encarregat de la criança de Maria i Felip, però necessitaven instrucció i educació. En un primer moment Leonor de Mascarenhas i Estefania de Requesens atenien Maria. Els rumors de què finalment seria la marquesa d'Aguilar també són expressats a la carta d'Estefania encara que serà finalment Guiomar de Melo, cambra major de l'emperadriu, qui portarà a terme l'empresa. Indubtablement en l'obtenció del càrrec també hem d'incloure les perspectives de promoció que representava així com d'altres factors de caràcter polític.¹⁰³

Els motius pels quals no va ser acceptada els desconeixem així com el procés de selecció que es portava a terme. Sabem que a l'hora d'escollir preceptors per al príncep es realitzava una prova al candidat per a la qual havia de presentar un escrit i fer un discurs. Si aquest també era el cas per a les dones, o si Isabel de Josa deixà un escrit a Madrid, són circumstàncies desconegudes. El que sabem amb certesa és que un manuscrit en llatí d'Isabel de Josa figura indexat a l'antiga llista de manuscrits llatins i grecs de la Biblioteca de l'Escorial, sota el títol *Isabella de Josa et de Cardona fidei orthodoxae antidotum, membranis*, conegut per *Tristis Isabella de ortodoxa fide* segons el primer catàleg de manuscrits llatins que el pare Sigüenza realitzà a finals del segle XVI o principis del XVII.¹⁰⁴ El manuscrit figura com a desaparegut a la classificació de Benigno Fernández al 1901 no sabem si a causa de l'incendi que l'Escorial va patir al 1671. El cas és que la nostra recerca virtual a l'Escorial i a la Biblioteca Nacional de Madrid ha estat infructuosa.

Estefania de Requesens a la seva carta indica que Isabel tornà a Lleida i entrà en un monestir del qual desconeix el nom i l'orde. Es tracta del monestir de Santa Isabel també conegut com Santa Clara de Lleida de monges franciscanes on va professar trobant-la documentada el 26 de setembre del 1536 amb una llicència de Miquel Pons, provincial de sant Francesc de l'orde dels Framenors, per gestionar negocis del seu pare difunt i de les baronies que tenia a Lleida.¹⁰⁵ També trobem Isabel a Barcelona ocupant-se en altres assumptes per aquestes dates.

¹⁰³ Martínez Millán, J. (2000). «El servicio de las Casas castellanas del emperador y de su familia». A: *La Corte de Carlos V*. Madrid: SECCFII y CV, pp. 85-152.; Gonzalo Sánchez-Molero, J.L. (1999). *El aprendizaje cortesano de Felipe II (1527-1546): la formación de un príncipe del renacimiento*. Madrid: SECCFII y CV, p. 185. Aquest autor parla de l'ambient religiós a la cort fet propici per a la candidatura d'Isabel.

¹⁰⁴ Aquest índex al 1615 va ser corregit pel pare Alaejos amb la inclusió d'una llista de manuscrits inèdits llatins que va aparèixer publicada a *La Ciudad de Dios* al 1901 pel pare Benigno Fernández, p. 262. Fernández, B. (1901). «Antigua lista de manuscritos latinos y griegos inéditos del Escorial». *La Ciudad de Dios*. Madrid: Imp. Gómez Fuentenebro.

¹⁰⁵ AHPB. Not. Andreu Miquel Mir, 60è *Contractuum comunum*, 1536-1537, ref. 301/91, s/f. A propòsit de la celebració de la Verge de l'Escala al convent de Santa Isabel, festa antiga que es feia amb donatius i obra d'alguna fundació, Josep Maria Escolà relata que el costum de resar el *Pare Nostre* al final de la celebració es va abandonar a la mort de l'abadessa Jossa, sense anomenar-ne el nom ni la data. Escolà, J.M. (1868). *España Mariana, ó sea reseña histórica*

En quant a les activitats d'Isabel a Barcelona, diversos autors parlen de l'existència d'una ermita o capella amb el nom del Peu de la Creu. Bruniquer a les seves *Rúbriques* ens informa de la presència de beates al lloc des de 1490 mentre que al *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya* daten la construcció de l'ermita al 1504.¹⁰⁶ La bibliografia doncs, parla del Peu de la Creu com a zona ocupada que inclou l'ermita i les cases que allà hi havia. Segons les notes de l'historiador i arxiver Mossèn Mas, el lloc ja era monestir de monges al 1515¹⁰⁷ però és Joan Creixell qui intentà aclarir i distingir entre una i les altres de manera que ens diu que la referència al convent del Peu de la Creu indica unes cases pertanyents a l'antic convent dels frares paulins, abandonades pels deutes contrets per la congregació sent ocupades per Berenguer de Sos, bisbe de Sassari a finals dels segle XV i tornades a ocupar per unes monges després que el rei Joan II d'Aragó al 1475 tanqués i dispersés, a causa de desordres interiors, el convent de Pedralbes.

Les monges hi van residir fins a la mort de l'abadessa marxant posteriorment cap a Sardenya i Sicília. Isabel en quedar-se vídua degué comprar casa o cases que havien format part del monestir al Peu de la Creu, al Raval, on portava una vida retirada acollint orfes juntament amb una beata amiga seva i on es va instal·lar la *Confraria de la Puríssima Sang de nostre Senyor Jesucrist* tal com hi figura a l'arxiu del convent dels Àngels.¹⁰⁸ Aquest convent, que pertanyia a l'orde segona dominica, s'havia instal·lat al 1497 fora el portal de Sant Daniel, sota l'advocació de Nostra Senyora dels Àngels, passant al 1520 a la jurisdicció episcopal. La localització fora muralles representava insalubritat i perill tant per les religioses com per a la ciutat en cas d'atac, ja que els enemics es podien fortificar en el monestir, de manera que, tant el lloctinent com el Consell de la Ciutat donaren permís per a la construcció d'un nou convent dins la ciutat. Els dietaris de la Generalitat ens informen que el trasllat es va fer al març de 1562 i el lloc escollit va

y estadística por provincias...Partido de Lérida. Madrid: Impr.C. Moliner y compañía, p. 60. Durant l'època que ens ocupa no trobem documentació atès que al 1464, a causa del setge de la ciutat van haver d'abandonar el monestir del *Secanet* instal·lant-se al *Clot de les monges*. El monestir es refundà al 1576 amb monges del monestir de Pedralbes i del convent de Jerusalem de Barcelona. Pleyán de Porta, J. (1873). *Apuntes de la Historia de Lérida*. Lérida: Carruez, p. 443, 573-575.

¹⁰⁶ Bruniquer (1914). *Rúbriques de Bruniquer. Cerimonial dels magnífichs consellers y regiment de la Ciutat de Barcelona*, vol. III, p. 81.; Subirats; Corts & Galtès. (1998). *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. 2, p. 34.

¹⁰⁷ Martí Bonet, J.M. (2013). «La Mare de Déu dels Àngels de Barcelona. Les dues Esglésies». *Conferència celebrada el 5 de juny del 2013*. «www.cultura.arqbcn.org/arxiu/publicacions»

¹⁰⁸ «Al partir per Roma dita Sra. Dña Isabel de Josa y de Cardona, dexá a una dita sor Isabel en dita casa o monastir ab lo carrech de cuydar dels infants y infantas Orfans, que en dit temps allí vivian. Passà després dita casa o monastir en possessió de las monjas de N^a Sra dels Àngels en 1561 com se declarava en lo present llibre en lo folio 21». Arxiu del Convent dels Àngels. *Memòria y Recopilació de especies varias sobre del convent antich y del nou del Peu de la Creu*, f. 92, cita recollida per Creixell, J. (1922). *Op. cit.*, p. 293.

ser el Peu de la Creu al carrer anomenat d'en Borra i on habitaven fins feia poc temps unes beates de la tercera orde de sant Francesc dedicades a recollir dones penedides, obra que Isabel de Josa, segons el que es deia a l'època, havia iniciat. Aquest relat ens proporciona una altra dada important ja que quan el convent es trasllada amb les monges en solemne processó, ens informa en particular de dos d'elles: Beatriu i Victòria, filles de Guillem, que havien professat al convent aportant com a part del dot cases, que havien estat propietat de la seva àvia Isabel.¹⁰⁹

Les activitats caritatives d'Isabel abastaven diversos àmbits car les notícies de l'època es fan ressò en particular de l'acolliment d'orfes però també de la seva implicació en la confraria de la Sang segons el proemi de les constitucions que es feren per a la confraria al 1536.

*«En virtud de l'autoritat y decret del Rmo. señor bisbe, e.º de Barcelona don Joan de Cardona y de son Vicari general y oficial, micer Antoni Pintor; Canonge de la Seu de Barcelona, la señora dona ysabel de Josa les hores Abbadessa del Monestir del peu de la creu de la present ciutat de barcelona e don Enric de Sentelles, cavaller de l'Orde de Santiago, e Gaspar Garro natural de la ciutat de Valencia habitant en Barcelona y Benet Montagut ciutedá de Barcelona, en lo any MDXXXVI instituïren y ordenaren de consentiment de dit Rmo. Señor Bisbe de barcelona las ordinacions y capitols següents ab potestat y llibertat dada al prior y maiorals o promens de la confraria de la Sacratissima Sanch de nre Señor deu Jesucrist y de la Verge Maria dels desamparats de poder aiustar y declarar altres ordinacions que ben vist los será tota utilitat y profit y augment de dita Confraria...».*¹¹⁰

La confraria, que posteriorment passarà a ser arxiconfraria, rebé permís per instal·lar-se al 1547 on abans era la sala del capítol de la parròquia del Pi i a l'edifici de l'actual Plaça del Pi, núm. 1 mitjançant la donació que Pere de Cardona, governador de Catalunya, va fer al seu favor.¹¹¹

La confraria de la Sang, nom amb el qual es coneix popularment, estava integrada per homes notables de Barcelona. Era una institució laica de caràcter penitencial que es va unir a la de la Degollació de sant Joan Baptista de Roma als voltants de 1595, amb llicència per assistir als condemnats a mort i posteriorment per a retirar els seus cadàvers. La implicació o patronatge, ja que estaven instal·lats a casa d'Isabel, degué obeir a un propòsit concret que s'entén en el context total de la seva vida i obra. La nostra hipòtesi, a la llum de les seves fundacions a Itàlia,

¹⁰⁹DG, *Dietari número 18*, 1539 a 1578, vol. II, f. 60r.

¹¹⁰ La cita apareix a Creixell, *op. cit.*, p. 294. Ens ha estat infructuosa la recerca de les constitucions originals, llibre que al 1922 era a l'Arxiu part. de la Presidència de l' Audiència de Barcelona.

¹¹¹ Garrut, J.M. (1960). *Notas históricas de la Real e Ilustre Archicofradía de la Purísima Sangre de Nuestro Señor Jesucristo.*; Pere de Cardona era germanastre del bisbe Joan de Cardona.

consistents en un col·legi per a noies òrfenes i una casa per a dones penedides, ens reafirma en l'opinió que la funció de la confraria seria la de col·laborar al sosteniment dels orfes que tenia recollits a casa seva.

Un dels punts fins ara no gaire clars, ha estat l'estatus religiós d'Isabel. A la cita que fa referència a la confraria de la Sang, Isabel figura com «*les hores Abbadessa del Monestir del peu de la creu de la present ciutat de barcelona*». Aquest punt, tenint en compte que el monestir dels Àngels encara no s'ha traslladat, ens fa pensar en la hipòtesi que desenvolupà Creixell sobre aquest tema. Segons aquest autor al figurar com a abadessa del Peu de la Creu es vol significar que ocupava les cases de l'antic convent on, com hem mencionat anteriorment, s'ocupava de nens orfes. Aquesta teoria, un cop documentada la seva professió com a monja al convent de santa Clara de Lleida ens adreça a reformular-la ja que per una banda figura a les ordinacions de l'arxiconfraria de la Sang que es fan «*en virtut i autoritat del decret del bisbe Joan de Cardona*» i per l'altra, perquè en moltes de les referències i documents procedents d'Itàlia relatius a la seva persona, Isabel apareix com a abadessa del Peu de la Creu de Barcelona, afegint de l'orde de santa Clara, però sense clausura. Aquestes evidències documentals que figuren tant als arxius de Milà com als de Vercelli,¹¹² sustentarien el fet que Isabel sent monja francisca de Santa Clara tingués llicència, no només per ocupar-se de gestionar els béns de la seva família, sinó per no estar subjecta al vot de clausura amb la intenció de portar a terme noves fundacions de caràcter assistencial, fet que hagués donat lloc a que s'assimilés el seu estatus religiós al d'una terciària de sant Francesc.¹¹³D'aquesta manera seria lícit que aparegués com a abadessa d'una congregació i no com a calificantiu pel fet d'ocupar les cases de l'antic monestir dels frares paulins. Apreciem doncs, la confusió que comporta aquest punt de la seva biografia agreujat per una altra troballa documental. A un llibre del notari de Barcelona Gaspar Safranquesa relatiu als negocis del convent de Montsió de Barcelona, a partir de 1535 fins l'any 1545, hi figura als capítols del convent una tal Isabel de Josa. Desconeixem si es tracta d'ella o

¹¹² A la seva inscripció fúnebre a Vercelli figura: «*[...]habitum observantiae Divae Clarae induit [...]*». Veure annexos, **doc. 1.**; ASDM, Sez. XII, *Ordini Religiosi e congregazioni*, vol. 130, «*[...]Monacha professa dell'ordine de Santa Clara[...]*»; ASV, COV, cartella 49, casella 2, fasc.I, n. 811: «*Monumento della fondatrice del Collegio Isabella Josa de Cardona*». En una carta del 19 de maig 1863, el vicari general de Vercelli, per al quart centenari de la mort de la fundadora del *Collegio delle Orfane di Vercelli*, amb intenció de fer un monument que s'assemblés al quadre d'ella existent al col·legi, demanà informació al bisbe de Barcelona respecte a com vestien les monges clarisses. Nordio, M. (1993). «*Un'inconsueta figura di donna nel XVI secolo: Isabella Josa de Cardona (1491-1564)*». A: *Archivi e Storia*. Vercelli, p. 174. Veure annexos, **doc. 8.**

¹¹³ Segons Jerònim Pujades a la *Crònica Universal de Catalunya*, Libro XIV, cap. VIII. «*Hermana que fue de la tercera Orden de nuestro seráfico P.S. Francisco, Señora muy ilustre en sangre, pero mucho mas en virtudes y espíritu tanto que por ello mereció y alcanzó ser predicadora.*»

d'altra persona amb el mateix nom. El fet és que no hem trobat coincidència de duplicitat de nom en cap document de l'època.¹¹⁴

1.5. Espiritualitat. Ignasi de Loiola

La caritat i obres pies, activitat comuna de les dones ben situades econòmicament i socialment, es materialitzà a principis del segle XVI a través de fundacions de beateris i agrupacions de dones que sense fer professió de vots formen comunitats i porten vida recollida o assistencial. És el cas de la vídua d'un alt funcionari a Itàlia, Joana Morell i la seva filla Margarida al 1522, les quals formaren una comunitat de religioses pertanyent a la tercera orde anomenada de Penitència de Sant Domènec dedicada a l'ensenyament de noies i cura dels malalts. Isabel de Josa també col·laborà amb la confraria de la Santíssima Trinitat fundada en el sí de l'església de Santa Maria de Solsona per la causa pia de maridar donzelles.¹¹⁵

La recerca de la religiositat i l'espiritualitat la visqueren els homes i dones de l'època amb gran intensitat fins al punt que la proliferació de moviments espirituals com els *enllumenats* amb voluntat de portar una vida en contacte directe amb Déu, de qui rebien profecies i aparicions, va fer que a partir de 1525, coincidint amb la por a l'extensió de les idees luteranes, fossin perseguits. Als convents, la necessitat de portar una vida dedicada a Déu, contraposada a la situació real on la vida comunitària es veia alterada per visites de familiars i amics de les religioses, va impel·lir a que algunes d'elles desitgessin una reforma que des dels temps dels Reis Catòlics s'havia intentar realitzar, sense èxit.

Aquesta espiritualitat que en certes religioses es concretà en la producció d'obres escrites formant un *corpus* místic literari, ha estat contemplada per la historiografia de gènere com a lògica conseqüència del les progressives restriccions que les dones patiren a l'hora de poder expressar les seves idees al temps que, per al cas de les enllumenades i les que patiren manifestacions de caràcter místic com desmais, estigmes i èxtasis, una forma de legitimació de la procedència dels seus coneixements revelats directament per Déu.

És en aquest clima de recerca espiritual que trobem Ignasi de Loiola a la seva arribada a la ciutat de Barcelona al març del 1523 on Agnès Pasqual, a qui ja havia conegut a Manresa, li

¹¹⁴ Durant la investigació d'aquest treball hem intentar accedir a l'arxiu del convent de les dominiques sense èxit, tot i que continuem negociant la possibilitat.

¹¹⁵ ADS, Not. Francesc Castellar, *9º Manual*, 1539, s/f. Veure annexos, **doc. 9**.

procurà a casa seva un lloc per viure al carrer dels cotoners. El futur sant amb les seves prèdiques i vida de sacrifici, atragué un grup de ciutadans disposats a escoltar i seguir-lo. Entre ells destaca un cercle de dones pietoses que no dubtaren en procurar assistència econòmica a canvi de suport espiritual. Del grup de dones assenyalem Eleonor Zapila (o Çapila), Agnès Pasqual, Guiomar de Gralla, Isabel de Requesens i Boixadors, Estefania de Requesens, Jerònima Oluja, Teresa Rajadell, Isabel Roser, Aldonça de Cardona i Isabel de Josa.

Aquestes dones, en particular Isabel Roser, dona del mercader Pere Joan Roser i filla de Francesc Ferrer, gaudia d'una posició social i econòmica acomodada la qual li va permetre donar suport econòmic a Ignasi des del moment que el va escoltar predicant a l'església de Sant Just i Pastor de Barcelona, situada davant casa seva. És va iniciar llavors una devoció que la va portar a ser una de les principals benefactores contribuint als estudis que inicià Ignasi a Barcelona i continuà a Alcalà, a París i Venècia. Pel que respecta a Isabel de Josa com a membre del grup que va ser conegut com *les Íñiques* sabem que també va contribuir econòmicament gràcies a la correspondència conservada d'Ignasi de Loiola. Les referències que trobem són indirectes però a través d'elles coneixem com, a propòsit de la pallissa que va rebre Ignasi en sortir del monestir dels Àngels al 1524, el qual visitava sovint com a part de les seves activitats reformadores a Barcelona, Isabel de Josa l'anava a veure freqüentment, no només per interessar-se per la seva recuperació sinó per a intentar que mengés. Joan Pasqual, fill d'Agnès així ho va declarar i el pare Antonio Araoz en el *Monumenta Ignatiana* precisa que «*Ysabel de Josa con una cuchara de plata no podían abrirle los dientes para echarle alguna sustancia*».¹¹⁶

La visita anys més tard del pare Araoz al 1539 i la carta que aquest va escriure a Ignasi, ens dona una petita idea sobre el pensament d'Isabel. En ella Araoz narra les seves penúries en el trajecte per mar que el va portar a Barcelona a causa d'una tempesta i com es va sentir de confortat després d'haver parlat amb Isabel de Josa. A la conversa mantinguda, Isabel li parlà de la seva infantesa i vocació. També tractaren temes religiosos relacionats amb la capacitat del dimoni per transfigurar-se en àngel de llum¹¹⁷ a la qual cosa ella es va mostrar totalment incrèdula i no donada a revelacions. Copsem a través d'aquesta afirmació un dels debats de l'època sobre la demonologia i l'escepticisme vers el concepte agustinian-tomista sobre les revelacions.

¹¹⁶ Joan Pasqual Epp. Ign., II, p 92.; Scripta. I, p.726. «*Visita'l en cassa lo millor de Barcelona...i més que totes Isabel de Jossa*».

¹¹⁷ Tal com diu sant Pau a la segona carta als corintis. 2 Co 11: 14. «*el mateix Satanàs també es disfressa d'àngel de llum*».

L'expressió llatina utilitzada per Araoz *ut moris habet* (com de costum) denota certa referència a altres ocasions en les quals havien parlat, així com la qualitat de les converses sostingudes. La carta prossegueix amb les visites a Aldonça de Cardona amb la presència del governador i a casa de mossèn Gralla.

«[...] Con Doña Isabel de Josa me consolé mucho, la qual, ut moris habet, con su sólita benignidad me enarró su vocación y vida des de niña, y en presencia de algunos que se hallaron presentes, de V. m. publicó grande estima y valor y grande consolaçion en nuestro Señor Jhs. de todo lo suçedido, y platicamos muchas cosas de cómo Sathan in angelum lucis transfiguratur, á cuya causa ella dixo no ser dada a rrebelaciones, immo incrédula. Yo por la qualitat de la plática, condescendiendo con ella en quanto buenamente pude, moví nueva materia, y así creo que algo satisfecha, genibus flexis, con humildad creçida me pidió la bendiçion delante muchas personas de qualidad, á cuya humildad yo correspondí, en lo que pude y así nos despedimos. Quedó muy afectada, á lo que yo sentí, para en todo emplear su posibilidad.[...]»¹¹⁸

La resta de notícies referents a Isabel de Josa que apareixen a les cartes són simples mencions i salutacions entre els corresponsals a excepció de la carta d'Isabel Roser adreçada a Ignasi des de Barcelona el primer d'octubre de 1542. Aquí ens assabentem que Isabel Roser després de quedar vídua planteja anar a Roma per veure Ignasi abans de morir i per aquest motiu vol vendre mobles, roba, recollir tot el que necessiti pel viatge i embarcar-ho cap Civitta Vecchia, perquè la proposta d'entrar en el convent de Santa Clara de Barcelona, on està Teresa Rajadell¹¹⁹, no la convenç per raò que es tracta d'un monestir sense reformar. Hem de tenir en compte que la idea d'Isabel Roser de marxar a Roma ja feia temps que s'havia gestat. Sembla que les converses mantingudes amb el pare Araoz l'última vegada que havia estat a Barcelona la van animar a prendre aquesta decisió. Per altra part, un cop Ignasi va estar al corrent de la situació, envià a Araoz un programa per tal que, en el cas que ella continués amb aquest

¹¹⁸ Epp. Mixt. I, p. 34.; Sobre la diversitat i unitat dels carismes, veure sant Pau, 1 Co. 12: 4-11.; Un exemple sobre el tema el trobem en el dominic pare Bañez. A l'aprovació de la *Vida* de Teresa de Jesús adverteix, a propòsit de les revelacions i visions en les dones: «*acostumbra Satanás transformarse en Ángel de luz y engañar las almas curiosas y poco humildes*». Cit. Alabrús, R.M. & García Cárcel, R. (2015). *Teresa de Jesús. La construcción de la santidad femenina*. Madrid: Cátedra, p. 111.

¹¹⁹ Teresa Rajadell i la priora de santa Clara de Barcelona Jerònima Oluja van mantenir una intensa correspondència amb Ignasi de Loiola, ja que aquest havia estat el seu director espiritual fins que va marxar cap Itàlia. A les cartes es cospa l'angoixa d'aquestes religioses a favor de la reforma del monestir. Davant la situació agreujada d'aquest, al 1546 quan s'escull de forma poc clara una nova abadessa, les reformistes es neguen a retre obediència implorant sotmentre's a la d'Ignasi. Es conserven cinc cartes escrites per Ignasi i set cartes escrites per Teresa entre el 1549 i 1552.

pensament, no fossin els jesuïtes els que l'acompanyessin per no donar a entendre una intervenció coercitiva per part seva. Així, per tant, la Roser buscant l'aprovació d'Ignasi li escriu sovint, sense obtenir una resposta clara. Les al·lusions a la marquesa de Lombay i a la duquesa de Cardona, Aldonça, que també apareixen en una carta anterior d'Araoz són a efecte que desisteixi en el seu propòsit de seguir Ignasi fins a Roma. És per aquest motiu que no vol comunicar amb ningú més l'assumpte.

Després de quaresma va ser la data prevista pel viatge, tot i que en una carta posterior datada el sis de novembre l'avança al febrer, amb un pressupost de tres cents ducats per al camí anunciant que Isabel de Josa li ha proposat d'acompanyar-la. Com a assistents indica la mare de Suyent (*sic*) qui pel que sembla és a Roma i un criat que és jove, tot i que ella pensa en algú amb experiència per viatjar com podria ser Esteban de Eguía, també jesuïta. La resolució d'Isabel era ferma atès que pensa en deixar tots els assumptes lligats i fins i tot fer testament.¹²⁰

Una única carta adreçada a Ignasi per part d'Isabel de Josa s'ha conservat en forma de circular. Per aquest motiu no porta data encara que pel contingut es pensa que es va escriure al 1543. Es convertien en circulars les cartes que portaven informació edificant per a tots els membres de la Companyia de Jesús que es trobaven en missions a altres indrets.¹²¹ A l'*Epilogatio*, on apareix reproduïda la carta, es lloa l'estil i el perfecte llatí de l'escriptura però aquests semblen motius insuficients per convertir aquesta única epístola en circular. La dada d'interès recau en la concepció de l'ànima com «*siquidem anima potius est ubi amat, quam ubi informat*», és a dir, el concepte incorpori de l'ànima, que de base aristotèlica queda recollit en l'obra *De civitate Dei* de sant Agustí i en l'*Opera Omnia* de sant Bernat de Claravall. Es tracta

¹²⁰ Epp. Mixt, I, pp. 109-114 i 116, 117.

¹²¹ Al 1547 Alfonso Polanco va escriure la *ratio scribendis*, document fonamental que estipulava el funcionament comunicatiu entre les institucions jesuítiques a l'hora que propiciava els mecanismes per a la promoció i definició de la identitat de l'orde. Respecte a la tipologia, funció i circulació d'escrits jesuïtes existeixen diversos estudis entre els quals destaquem: Justo, M.S. (2013). «Que no es todo para todos». El deber de escribir en la Compañía de Jesús.» *Actas y comunicaciones del Instituto de Historia Antigua y Medieval*, vol. 9. Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires y Universidad Nacional de La Pampa, pp. 1-10.; Nelles, P. (2014). «Cancillería en colegio: la producción y circulación de papeles jesuitas en el siglo XVI.» *Cuadernos de Historia Moderna*, Anejo XIII, pp. 49-70. «http://dx.doi.org/10.5209/rev_CHMO.2014.46789»; Palomo, F. (2005). «Corregir letras para unir espíritus. Los jesuitas y las cartas edificantes en el Portugal del siglo XVI» *Cuadernos de Historia Moderna*. Anejos IV, pp. 57-81. En un context més ampli sobre els impressos i producció escrita dels jesuïtes: Betrán, J.L., Blanco, C. (2012). «Impresos jesuitas en la Cataluña Moderna». Tom I, pp. 557-585. A: Millán, J.M., Llorente, H.P., Pablo, E.J. *Los jesuitas: religión, política y educación (siglos XVI-XVIII)*. 3 vols. Madrid: Universidad Pontificia Comillas. També: Betrán, J.L. (2010). «El bonete y la pluma: la producción impresa de los autores jesuitas españoles durante los siglos XVI y XVII», pp. 23-76. A: Betrán, J.L. (ed.). *La Compañía de Jesús y su proyección mediática en el mundo hispánico durante la Edad Moderna*. Madrid: Ediciones S.L.

d'una referència a les potències de l'ànima d'Aristòtil fusionada amb la patristica medieval que gaudí de gran difusió durant el segle XVI i XVII. El contingut trobem que és precís:

«Per gràcia del Senyor, tinc davant meu la vostra carta que m'assegura la vostra bona salut. En quant a mi, que sóc, haig de dir, mandrosa i negligent, jo mai li he escrit; només una vegada he afegit la meua firma a una carta de la senyora i germana meua en Crist, la senyora Roser. Veurà en ella que, encara que siguem dos cossos, tenim una sola i mateixa ànima per l'afecte. L'ànima de fet és més aviat present on és l'estima que on és l'activitat. Per això, afirmo que, allò que he emprès amb l'ajut diví, ho vull encara avançar, si li plau a Déu. La vostra carta, cregui'm, m'ha complagut molt, perquè no mostra menys alegria si partim cap a Roma. Penso que això no trigarà, si el Senyor ens concedeix salut. Farem el viatge en companyia d'un home molt aficionat a la Vostra Paternitat, ja instruït pel Llicenciat Araoz, que és doctor, i home de lletres notable. No diré més, resta a saber, que el desig de veure la Vostra Reverència no el vull demostrar amb una carta sinó testimoniar-ho amb els fets.

Beso les mans a Vostra Paternitat,

Sor Isabel de Josa» ¹²²

Els detalls de la carta ens informen que va ser fins al moment l'única missiva adreçada a Ignasi però ens sembla molt rellevant destacar que el seu objectiu és un que ja ha començat i el qual vol portar més enllà. Entenem que es tracta de la labor que realitza amb els orfes i que veient-se limitada en la seva prossecució,¹²³ decideix aprofitar l'ocasió i marxar juntament amb la Roser. Concloem que, a diferència d'Isabel Roser, ella no té pretensions de posar-se sota l'obediència d'Ignasi, tot i l'expressió d'estima, la pràcticament nul·la comunicació entre ells ens porta a reafirmar-nos en la idea d'independència per part d'Isabel i de mútua consideració i respecte.

Cal puntualitzar la signatura d'Isabel com a Sor. Al fil dels arguments ja exposats, el fet de signar amb titulació de monja tot i que el pare Araoz s'adreça a ella en alguna carta com a senyora, no és en la nostra opinió i contradient la d'Hugo Rahner un epítet de vanitat

¹²² Epp. Mixt, I, «Epilogatio (Rarum rerum), quae in literis siciorum», p. 125. Text traduït del llatí.

¹²³ Segons Pujades. J. *Op. cit.*, llibre XIV, cap. VIII, la família no estava d'acord amb la seves obres caritatives. « [...] por su humildad con los pobres de Jesucristo iba con la alforja al cuello pidiendo por amor de Dios limosnas por las calles y puertas de la ciudad las cuales repartía por su mano a los pobres con un amor extraordinario; por lo cual fué muy perseguida del demonio tomando por instrumento sus mismos deudos y parientes que se tenían en menos de tales acciones y humildad, y á tanto llegó esta persecución que le fué forzoso a esta sierva de Dios pasarse a Italia». Argument recolzat per la situació familiar dels seus fills.

femenina.¹²⁴ L'argument exposat anteriorment sobre la seva pertinença a un orde monacal explicaria perquè Isabel signa com a religiosa, no resultant estrany que s'adrecin a ella com a senyora o dona, tractament que sovint figura als documents de monges procedents de la noblesa i on posteriorment s'especifica l'estatus religiós.

1.6. *Tristis Isabella*. El pes de la família

Segons el pare Benigno Fernández, el títol que apareix indexat l'escrit d'Isabel de Josa a la Biblioteca de l'Escorial correspon probablement al nom amb què era coneguda aquesta dona.¹²⁵ El fet que se li atorgui el qualificatiu de «trista» comporta una reflexió sobre els possibles motius, a banda del de viudetat, que connecten amb la teoria que, entre altres coses, Isabel marxés a Roma, per la pressió de la seva família que no veia amb bons ulls les seves activitats caritatives tal i com escriu Pujades a la *Crónica Universal de Catalunya*. Som conscients que la investigació de la descendència d'Isabel escapa a l'àmbit i extensió del present treball, malgrat tot, hem de dedicar ni que siguin unes breus línies, a calibrar si afers importants posteriors a la marxa d'Isabel són indicatius causídics de les decisions que pren.¹²⁶

Fets tràgics envolten la vida del seu fill Guillem i la seva esposa Helena. El matrimoni, en tretze anys de vida conjugal va tenir 7 fills, Joan, l'hereu, qui va rebre totes les possessions i baronies; Bernat, que va arribar a ser bisbe de Vic; Beatriu, abadessa del convent de Santa Clara de Vic; Victoria, religiosa; Maciana, casada amb Joanot Bernat passà a residir a Mallorca; Maria, casada amb Jeroni de Cardona i Estefania, de la qual encara no hem pogut confirmar totalment la seva filiació, casada amb Joan Rovira i de Grivolosa.

Guillem de Josa, ajudat pel seu criat Pau, àlies Paulet, va assassinar al novembre de 1548 a la mateixa casa del bisbe de Barcelona, situada al carrer Ample, a la seva pròpia dona Helena, també va matar a Miquel de Senesterra i al prevere Jaume Sunyer.¹²⁷ Per aquest motiu Guillem estarà *gitat de pau i treva* i perseguit per la justícia a través de crides a la població. Anys més

¹²⁴ A la versió francesa Hugo Rahner diu: «ce n'est pas sans une certaine vanité féminine que «*Soeur Isabelle*», comme elle signe, rédigea en un latin élégant cette épître à Maitre Ignace», A: Rahner, H. (1964). *Ignace de Loyola et les femmes de son temps*. T. II. Paris: Desclée de Brouwer, p. 68.

¹²⁵ Un precedent d'aquest apel·latiu el trobem en la correspondència d'Hipòlita Rois de Liori en signar moltes de les seves cartes com «*La trista comtesa de Palamós*» i en altres dones com «*La trista Ana de Castellet y d'Ycart*» o «*Joana Miquela de Montbui, vídua trista*». Laia d'Ahumada apunta al costum utilitzat per les tristes reines de Nàpols, és a dir la reina Joana, vídua del rei Ferrante i la seva filla, també vídua. Ahumada, L. (2003). *Epistolaris d'Hipòlita Rois de Liori...op. cit.*, p. 25, 49.

¹²⁶ Ens referim a la decisió de marxar a Roma i a la de no tornar a Catalunya.

¹²⁷ BNC, Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu, Reserva nº 2663. *Crides a don Guillem de Josa*. 20-12-1549

tard a Guillem se l'acusarà de subministrar cavalls al rei de França, enemic del d'Espanya,¹²⁸ per la qual cosa s'oferirà recompensa a qui el capturi viu o mort.¹²⁹ També sabem que va actuar com a bandoler amb una quadrilla d'adeptes per la zona occidental de Catalunya i oriental de l'Aragó on va perpetrar nombrosos crims gaudint del recolzament i fautoria de les més altes instàncies de Solsona.¹³⁰

El més destacat podria ser l'assassinat de Jerònim Malars qui actuava al servei del rei.¹³¹ Guillem havia esta perseguit pel governador del regne d'Aragó entre el 1550 i el 1556. Davant la impossibilitat de capturar-lo, el rei va enviar Guillem a servir en la companyia militar de Francisco de Fonseca.¹³² D'aquesta manera abandonà Catalunya i el trobem el 1561 al servei del cardenal Granvela a Flandes i Itàlia.¹³³ Guillem fou assassinat d'un tret de pedrenyal pel germà de Jerònim Malars, anomenat *lo camarer* Malars, mentre passejava a cavall per carrer de Santa Anna de Barcelona amb el seu nebot i governador del Rosselló, Guillem de Senesterra, el divendres 11 de juny de 1568.¹³⁴

Pel que fa a una de les filles d'Isabel¹³⁵, Maciana, es va casar vers el maig de 1529 amb el noble Lluís de Senesterra i de Santaeugenia i Vilanova, baró d'Ullastret i Monells de la diòcesi de Girona.¹³⁶ Deu anys després de la boda encara no s'havia acabat de pagar el dot¹³⁷. Van tenir, que coneguem, tres fills: Agnès, Beatriu i l'anomenat Guillem a qui el 1550 li van obrir un plet per haver insultat un eclesiàstic¹³⁸ i el 1577 fou excomunicat pel bisbe d'Elna, Pere Martir Coma. El germà de Lluís de Senesterra, Francesc, va estar durament perseguit per la justícia amb l'acusació d'haver assassinat un alcalde de la zona de Girona.¹³⁹

Si bé els fets coneguts de la família de Maciana no van revestir la violència dels de Guillem, la intervenció judicial en ambdós casos va ser palesa. La majoria d'ells van succeir quan Isabel ja

¹²⁸ BNC, Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu, Reserva nº 2663. *Crides a don Guillem de Josa*. 23-3-1553

¹²⁹ BNC, Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu, Reserva nº 2663. *Crides a don Guillem de Josa*. 5-12-1555

¹³⁰ ACA, Reial Audiència, *Conclusions criminals*, nº 14, p. 20r (7-2-1550), p. 70r (1-9-1550), p. 177r (5-10-1551) i s/f (22-2-1553). El seus fautors eren el batlle i altres persones rellevants de Solsona. El volum nº 13, essencial per a conèixer la situació prèvia a la marxa d'Isabel a Roma, ens comuniquen que ha desaparegut o que mai ha entrat a l'ACA.

¹³¹ BNC, Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu, Reserva nº 2663. *Crides a don Guillem de Josa*, 5-12-1555.

¹³² BNE. Mss 784, 31-8-1558.

¹³³ BRM, *Cartas de Guillén Ramón de Josa al cardenal Granvela*. Nàpols, 27-IX-1561, p. 40 i Nàpols 7-XII-1561, p. 77.

¹³⁴ *Dietaris de la Generalitat*, vol. 2 pag. 211 (Dietari nº 19 p. 75r)

¹³⁵ En quant a l'altra filla d'Isabel, Anna, només tenim notícia de què vivia a l'edat de set anys.

¹³⁶ ACB, Index nº 24 de les esposalles (1529-1531), pàgina 16 (d'un total de 110)

¹³⁷ ADS, Notarials, Francesc Castellar, *Manual 9º*, s/f., 29-6-1539.

¹³⁸ ACA, Reial Audiència, Plets civils, *Index de processos antics* 1315-1714, vol. II, N-Z, s/f.

¹³⁹ ACA, Real Cancilleria, *Cartas reales, Carlos I el Máximo*, Curie Sigilli Secreti nº 3899, p. 85r i ss.

era fora de Catalunya, però no sabem, de moment, si anteriorment a 1543 van haver-hi esdeveniments de semblant característiques que forcessin la seva partida.

2. Itàlia

2.1. L'aventura romana

Els fets particulars del viatge a Roma van ser indicats per Isabel Roser a les cartes que escrigué a Ignasi de Loiola prèviament a la seva marxa. En elles advertim la impaciència per portar a terme la seva devoció, expressada mitjançant el neguit per aconseguir l'aprovació del sant. En el cas d'Isabel de Josa ens inclinem a pensar que la seva marxa és el resultat d'una opció personal per prosseguir la tasca començada a Barcelona. El que una coneguda, com Isabel Roser, s'hagués decidit a fer el viatge li proporcionava l'oportunitat d'anar acompanyada. La majoria d'historiadors contemplen el fet de la partida d'Isabel de Josa com a producte de la voluntat compartida amb la Roser de posar-se sota obediència de sant Ignasi. Aquest punt no és tant evident car primer, la correspondència entre ells no és fluida i segon, en arribar a Roma, ella es desvincula aparentment del grup. Ignasi de Loiola en assabentar-se que Isabel de Josa també anirà a Roma pren la iniciativa de escriure-la. En la nostra opinió si ella hagués pensat en posar-se sota l'obediència jesuïta, hauria estat la primera en donar signes epistolars, al menys, de la seva voluntat.

El viatge finalment s'inicià a l'abril de 1543. Segons el testimoni de Jerònima Edo¹⁴⁰ sortiren cap a Roma Isabel Roser, la seva serventa Francesca Cruïlles i Isabel de Josa. No sabem amb exactitud qui més les acompanyava però probablement fins a Gènova ho va fer Joan Pau Borrell, qui des d'aquest punt s'hagués traslladat per mar amb les pertinences d'Isabel Roser fins a Roma.¹⁴¹ La Roser, preferia anar per terra en cas de pau entre França i Espanya. El pare

¹⁴⁰ Monja de Sant Jerònim qui contava amb 60 anys quan va declarar al procés de canonització d'Ignasi de Loiola a Barcelona el 1595. Scripta. II, p. 335.

¹⁴¹ Epp. Mixt. II, p. 491. Joan Pau Borrell es va formar com a jesuïta a Barcelona. En arribar a Roma es va allotjar sol per a tenir cura de l'equipatge d'Isabel Roser. Després els jesuïtes el van allotjar a la seva casa on s'ocupava de l'habitació d'Ignasi de Loiola i la cuina entre altres coses. Joan pau Borrell podria ser l'home instruït pel P.Araoz mencionat a la carta d'Isabel de Josa citada anteriorment.

Modena, contemporani d'Isabel de Josa, en el seu manuscrit¹⁴² diu que van travessar França i que en el seu trajecte cap a Roma van passar per Vercelli, població del Piemont, que aleshores era un lloc de pas dels peregrins que anaven a Roma i a on existia l' *Hospedale de Santa Maria Maggiore*, anomenat dels peregrins. Aquí, el grup es devia demorar ja que el mateix autor ens parla de la intervenció d'Isabel de Josa en la creació de la *Companyia di Betania* per a acollir els orfes de Vercelli amb l'erecció del *Collegio della Maddalena*.¹⁴³

A l'agost o al novembre eren a Roma.¹⁴⁴ Es van allotjar a *Santa Maria della Strada* i després a Santa Marta, casa fundada per Ignasi per recollir dones penedides. En aquest punt Isabel de Josa desapareix de les fonts quedant com a candidates per a formar una branca femenina de la Companyia: Isabel Roser, Francesca Cruïlles i Lucrecia Bradine.¹⁴⁵ Sembla que per part d'Ignasi existien grans reticències a aquest fet, ja que el moment era delicat per a la Companyia en fase d'expansió, requeria d'una supervisió de les activitats que es portaven a terme a Roma, per una banda, i de la consecució organitzativa de les missions per l'altra. Tot a l'hora que havien de ser cautelosos davant les crítiques a les quals estaven sotmesos. Finalment les tres dones per petició d'Isabel Roser al Papa Pau III¹⁴⁶ van fer els seus vots a *Santa Maria de la Strada* el dia de Nadal de 1545.

Pel que fa a Isabel de Josa, sembla que va quedar-se a Roma com alguns fets ho testimonien. Antonio Araoz, en una carta datada al desembre de 1545, dirigida a Isabel Roser des de València, li demana: «A la Sra Dª Isabel pues yo le soy siempre tan buen predicador y protector por acá, pidid que no me olvide en sus santas oraciones».¹⁴⁷ L'altre fet a que ens referim és la predicació que va tenir lloc davant el col·legi de cardenals de Roma. La notícia,

¹⁴² El manuscrit de G. Modena « *Memorie relative alla Veneranda Isabella Losa de Cardona* » es troba a l'Archivio Capitolare Eusebiano. Una còpia impresa és a l'ASV, parcialment recollida a Avogadro di Quinto, F. (1861). *Raccolta di fatti e di documenti riguardanti l'arciconfraternita di S. Giuseppe ed il Collegio delle Orfane di Vercelli dalla loro fondazione fino a questi ultimi tempi*. Vercelli, p. 20.

¹⁴³ Avogadro, *Ibidem*, p. 17. Sobre aquest punt parlarem més endavant.

¹⁴⁴ La font que informa de l'arribada a l'agost és: Vila Despujol, I. (2010). *La Compañía de Jesús en Barcelona en el siglo XVI*. Madrid: Universidad Pontificia Comillas, pp. 99, 100.; Per l'arribada al novembre: Nordio, M. (1993). «Un'inconsueta figura di donna nel XVI secolo: Isabella Josa de Cardona (1491-1564)». A: *Archivio e Storia*, núm. 9-10, p. 161.

¹⁴⁵ Lucrecia Bradine era una beata que volia posar-se sota l'obediència d'Ignasi. Algunes dones, entre elles Lucrecia anomenada "la caputxina" s'havien congregat, possiblement a Ferrara. El grup semblava tenir certa tendència luterana i es movia en els cercles de Vittoria Colonna, en contacte amb Ignasi de Loiola a través del cardenal Pole. García Hernán, E. (2013). *Ignacio de Loyola*. Madrid: Editorial Taurus, pp. 338-341.

¹⁴⁶ La carta que va escriure Isabel Roser al Papa denota el seu nivell cultural. Encara que ben posicionada social i econòmicament, escriu en un castellà ple de catalanismes. El més apropiat hagués estat el llatí, pel que deduïm que el desconeixia. Els vots pronunciats al Nadal del 1545 són en català. Veure: Epp. Ign. II, pp. 11, 12, 13.

¹⁴⁷ Epp. Mixt., I, 69.

certament, forma part de l'anomenada llegenda que ja al seu temps va ser tema de conversa de la societat catalana i italiana. La singularitat d'aquesta acció va quedar recollida per un frare dominic de Sevilla a mitjans del segle XVI¹⁴⁸ la qual cosa ens porta a considerar la part d'autenticitat que pugui tenir la informació. En el relat ens dona detalls precisos. Situa el fet al 1545, i ens explica que predicava públicament a Roma sobre sant Pau, sant Tomàs, Escot i Pere de Palude. Això va provocar que certs sectors s'escandalitzessin, sobre tot perquè es tractava d'una dona, requerint que li fos prohibit predicar. Pau III va reunir un grup de persones lletrades, entre ells al doctor Juan de Arce,¹⁴⁹ auditor de la Cúria, qui es va remetre a les paraules de sant Pau «*Mulieres in ecclesiam taceant*» i al IV Concili Cartaginès al·legant «*Mulier quamcumque docta in conventu viros docere non presumat*». En defensa d'Isabel de Josa, el doctor Moratell de Lleida¹⁵⁰ qui possiblement coneixia Isabel, al·legà que «*predicar no podía la mujer, pero leer bien podía*». A tot això, el jurista Filippo Decio¹⁵¹ argumentava a la seva obra que amb la dispensa del papa, la dona podia predicar ja que un diaca no pot predicar en presència del bisbe si per ell no es dispensat, per aquest motiu a Isabel li era permès si tenia llicència del pontífex. Com a conclusió el Papa va determinar que podia llegir. L'anècdota ens proporciona noms i càrrecs de persones que van existir realment. La veracitat de la història tal com s'explica al *Floreto* resta per ser comprovada als arxius del Vaticà.

La Roma de Pau III comptava amb un nombre desmesurat de prostitutes, que degut a la manca de recursos, utilitzaven aquest *modus vivendi* com a única forma de supervivència. Entre aquest col·lectiu conviuen les cortesanes, autèntiques senyores que anaven acompanyades dels seus servents, les dones abandonades pel marit i les que no tenien una altra manera de viure.

¹⁴⁸ Sánchez Cantón, F.J.(1948). «Floreto de anécdotas y noticias diversas que recopiló un fraile dominico residente en Sevilla a mediados del siglo XVI». A: *Memorial Histórico Español*. Tomo XLVIII. Madrid: Real Academia de la Historia, f. 37 v., pp. 164, 165.

¹⁴⁹ Trias, S. (2008). *Diccionari d'escriptors lul·listes*, p. 465. Segons aquest autor, Juan de Arce va ser doctor en tots dos drets. A Roma exercí la seva professió com auditor de la Cúria. També fou auditor del cardenal de Mèdici, agent del duc d'Alba i gran amic del lul·lista Joan Vileta. Va escriure una apologia de les doctrines lul·lianes. Una d'elles en forma de carta l'envià al cardenal Carles Borromeo.

¹⁵⁰ Creiem que es tracta de Nicolau Moratell, doctor en Arts i en Sagrada Teologia. Gran coneixedor de les llengües llatina, grega i hebrea. Es diu que portà una vida exemplar per la seva humilitat i bons costums. Va morir a principis del 1545 a Lleida. Contemplem les diferències existents en l'ús dels diversos calendaris a l'època. Roca, L. (1872). *Fastos ilerdenses: Colección de Efemérides pertenecientes a la historia de la ciudad, e insertas en el almanaque de Lérida de 1873*.

¹⁵¹ Filippo Decio (1454-1535). Va formar part de la darrera generació de juristes de tradició medieval. La seva obra *De regulis iuris* establí els principis i criteris metodològics per a l'estudi de la llei. Al capítol «Lex Femine», tracta la predicació de la dona, a qui li està prohibit predicar a excepció que obtingui autorització superior. Per al cas d'Isabel degueren consultar el seu tractat ja que va ser un dels juristes més preeminents. Decio, F. (1528). *De regulis iuris*. Lugduni: Joannem David, f. IXr., pf. 43.

Davant d'aquesta situació, els papes precedents van intentar solucionar, sense èxit, el problema. Al 1500 la ciutat comptava amb la xifra aproximada de 6.000 prostitutes. Juli II va manar recloure-les en un barri i Lleó X va optar per oferir mesures econòmiques i socials per a les qui volguessin abandonar aquesta vida. Al 1520, publicà la butlla *Salvator noster*, manant la creació d'una casa per a les dones penedides.

Isabel de Josa durant la seva estada a Roma, a part de predicar, activitat que també realitzava a Barcelona, podia haver col·laborat en les obres pies iniciades per Ignasi degut a la seva experiència en aquest camp. Els orfes que aixoplugava a la casa del Peu de la Creu, la confraria de la Sang i l'acolliment de dones penedides encaixaven totalment amb les obres de caritat dels jesuïtes. Els catecúmens jueus, separats per sexes; l'orfenat de Santa Maria d'Aquino, fundat al 1541 amb la *Compagnia degli orfani* com a suport, consistent en una associació de mares i dones que s'ocupaven dels orfes; Santa Marta per a dones penedides i on Isabel Roser exercia de superiora; la instauració de la *Compagnia della Grazia* com a font financera i la *Compagnia delle virgine miserabile* amb casa a Santa Catalina de Funari per acollir noies amb risc per a la seva honestetat, estaven en la mateixa línia d'actuació caritativa d'Isabel de Josa.

El paper rellevant i notori d'aquestes institucions promogudes per Ignasi a Roma ha estat comentat per la historiografia¹⁵² ja que significà, en el cas dels jueus una intercessió davant el Papa a fi que els convertits no perdessin les seves propietats i per les dones procedents de la prostitució una sortida diferent a l'existent fins aquell moment a Roma. Santa Marta, que contava amb el exprés recolzament d'Eleonor Osorio, esposa de l'ambaixador de Carles V a Roma, oferia la possibilitat que les dones poguessin optar per una vida religiosa conventual, casar-se o entrar al servei d'alguna casa benestant. Santa Maria Magdalena, creada al 1532 mitjançant la butlla del Papa Climent VII *Cum ex corpore*, oferia únicament el camí conventual.

Donades aquestes premisses no descartem la possibilitat que Isabel de Josa fos col·laboradora en algunes d'aquestes institucions.¹⁵³

¹⁵² Per a la funció i significat de les obres pies dins el programa jesuític: O'Malley, J. W. (1995). *The First Jesuits*. Harvard University Press.

¹⁵³ A l'obra de Tacchi Venturi, P. (1950-1951). *Storia della compagnia di Gesù in Italia narrata col sussidio di fonti inediti*. 4 vols., al volum primo, parte seconda, «Documenti», pp. 296-307, aporta una relació de persones col·laboradores, confreres masculins i femenins que intervingueren a la Companyia de la Gràcia. Informa que la llista no és l'original ja que no apareixen registrats noms que mitjançant altres documents sabem que sí ho van fer. Un indicatiu més de la falta d'originalitat d'aquesta és que apareixen creus de defunció al costat d'alguns noms, per tant és va fer a *posteriori*.

2.2. L'assumpte d'Isabel Roser i l'abandonament de Roma

Les dones que havien pronunciat els vots d'obediència, castedat i pobresa no van resultar convenients per a la creixent Companyia de Jesús. Algunes de les queixes sobre elles, en particular sobre Isabel Roser van quedar escrites en les cartes que el mateix Ignasi i d'altres jesuïtes enviaven als germans.¹⁵⁴ Per altra banda creien que l'apostolat actiu que realitzaven no era compatible amb una branca paral·lela femenina. El fet puntual que provocà la decisió d'Ignasi d'eliminar el problema de les jesuïtes va ser l'aparició a Roma del nebot d'Isabel Roser, Francesc Ferrer, amb l'acusació d'espoli per part de la Companyia vers la seva tia. Aquest, juntament amb altres factors, van fer que al 1546 Ignasi recorregués a Pau III, de qui va obtenir permís oficial per poder abstenir-se d'atorgar assistència espiritual a les jesuïtes. La controvèrsia i les acusacions sobre les despeses d'Isabel a favor de la Companyia i la contrapartida d'Ignasi presentant una llista de les realitzades per la Roser va ser favorable als jesuïtes. Com a posterior acció i per assegurar la impossibilitat de creació d'una branca femenina, Ignasi obtingué el 1547 una carta apostòlica i al 1549 una butlla regulant la intromissió d'altres dones a la Companyia. El procés va durar més d'un any i van fer falta dues sentències contràries a Isabel Roser a fi que acceptés la decisió d'Ignasi. Després de la sentència del 1547, reconegué públicament els seus errors i perdonada, decidí tornar a Barcelona.

Durant el període que va durar el procés, Isabel Roser i Francesca Cruïlles es van allotjar a casa de mossèn Joan Bosch, amic d'Isabel. Ell serà qui les acompanyi a la tornada cap a Barcelona.¹⁵⁵

La marxa de Roma es produeix al maig. Segons el pare Benedetto Palmio¹⁵⁶ «*Is ad unam ex iis quatuor mulieribus litteras dedit, quae votis se sodalitatis nostrae obligarunt*».¹⁵⁷ És a dir, menciona quatre dones que són les que marxen, Isabel Roser, Francesca, Lucrecia Bradine i una quarta a qui no anomena. Tanmateix, en una altra cita del mateix autor: «*Rosella (la Roser), femina nobilis, [...] Romam ad optimum ducem paremtemque properavit, seque illi (Ignasi), e*

¹⁵⁴ Epp. Ign. I, p. 491.

¹⁵⁵ Epp. Ign. I, p. 493.

¹⁵⁶ Benedetto Palmio (1525-1598). Gran predicador elegit provincial de la companyia de Jesús i cridat per Carlo Borromeo al 1563 a Milà, va contribuir amb els tractats de *praedicatione* que van néixer al voltant de C. Borromeo. B. Palmio considerava que la qualitat del predicador consistia en la unió de perícia, bones maneres, doctrina, vida santa, estudi i oració. Barbieri, E., Zardin, D.(2002). *Libri, biblioteche e cultura nell'Italia del Cinque e Seicento*. Milano: Vita e Pensiero, p. 139, 140.

¹⁵⁷ Paraules citades en Tacchi Venturi, *op. cit.* vol. I, doc. 67, capítol XVIII, p. 618.

cuius viveret legibus, voti etiam interposita religione, una cum tribus aliis feminis addixit». ¹⁵⁸ Aquí també fa referència a una quarta dona el que ens porta a suposar que es tracta d'Isabel de Josa, sense que compreguem el motiu pel qual silencia el seu nom, qüestionant-nos la raó per la qual Isabel de Josa i de Cardona és absent en les fonts relacionades amb les jesuïtes, més encara tractant-se d'una persona coneguda en aquell temps. ¹⁵⁹

Per la correspondència dels jesuïtes, sabem que Lucrècia va entrar a un monestir com a religiosa i per les fonts italianes ¹⁶⁰ coneixem que al 1547 van arribar tres dones a Vercelli: Isabel de Josa, Isabel Roser i Francesca Cruïlles, encara que el nom de Francesca no apareix explicitat al les referències documentals.

Deduïm que després d'uns mesos, Isabel Roser i Francesca van marxar cap a Barcelona on arribaren aproximadament al desembre de 1547, data en què la Roser escriu a Ignasi demanant-li perdó. ¹⁶¹ Francesca es dedicà a atendre els malalts de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona i Roser acollí infants orfes a una casa prop de l'Hospital amb l'ajut del Pare Bernal Caselles, jesuïta. Una vegada l'orfenat va aconseguir tots els permisos necessaris, Isabel ingressà al convent de Jerusalem on professà al 1550 restant com a monja clarissa fins al final de la seva vida al 1555.

2.3. Collegio delle Orfane di Santa Maria di Loreto. Vercelli

Isabel de Josa va romandre a la ciutat que probablement ja havia conegut al 1543. Les fonts en parlen de la bona relació i consideració vers ella per part de la població, des dels estrats socials més baixos fins als més elevats. Els motius que la van impulsar a establir-se a Vercelli podrien ser de la mateixa naturalesa que aquells que la motivaren a marxar a Roma. L'objectiu de portar a terme una religiositat pràctica mitjançant l'exercici de la caritat era una prioritat ineludible que formava part de la seva manera d'entendre la doctrina cristiana.

¹⁵⁸ *Ibidem*, doc. 67, capítol XVII, p. 615.

¹⁵⁹ Aquesta qüestió també la formula Marianna Nordio al seu article. *Op. cit.*, nota 35, p. 177.; Avogadro di Quinto, *op. cit.*, p. 23, apunta a la promoció per part d'Isabel en algunes de les obres pies de Roma, que ella hauria instituït però que per la seva humilitat va deixar el mèrit a la Companyia de Jesús. Respecte a aquesta hipòtesi no tenim base documental per acceptar-la o rebutjar-la.

¹⁶⁰ G. Modena al seu manuscrit, un fragment del qual és a Avogadro di Quinto, *op. cit.*, pp. 15, 16 i al manuscrit del teòleg Fileppi, també transcrit per Avogadro, pp. 21, 22.

¹⁶¹ Epp. Mixt. I, p. 449.

Vercelli, ciutat emplaçada a la regió del Piemont pertanyia en aquell moment al govern ducal de Savoia. La zona sota perpetu conflicte bèl·lic entre França, amb intermitents intents d'ocupació, i Espanya, que des del 1527 exercia la salvaguarda del territori com a compensació per l'ajut prestat per Carles III de Savoia en la defensa de Milà, propicià que la ciutat fortificada vercellesa fos el refugi de molts dels habitants dels territoris propers amenaçats. La ciutat, ocupada pacíficament per persones amb carestia de recursos bàsics per a la supervivència, suposà per a Isabel un compromís cristià al qual va haver de fer front ocupant-se dels més desvalguts: els orfes.

La predicació per a Isabel constitueix l'element puntal al servei de les obres caritatives. A la seva arribada a Vercelli degué ser l'instrument pel qual es va donar a conèixer. La imatge de dona carismàtica, culta i exemplar amb permís papal per predicar no suposà un entrebanc per obtenir alhora el *placet* del bisbe Pietro Francesco Ferrero.¹⁶² Al 1547 existia un orfenat a cura dels confreres de *Betania* que en un principi havia estat pensat per a nois i noies. Les proporcions del lloc no permeteren organitzar les condicions que es requerien per a la separació per sexes i es va optar per l'erecció d'un orfenat masculí amb el nom de *Santa Maria Maddalena*. Els germans Rosarini, sacerdots de Vercelli, van fer donació de la seva casa a favor dels orfes, dels quals posteriorment els pares somascos¹⁶³ es van fer càrrec.

Segons G. Baptista Modena, qui comptava amb sis anys al 1547, Isabel havia contribuït la primera vegada que va estar a Vercelli, és a dir al 1543, a la formació de la confraria de *Betania* amb les «seves càlides exhortacions» deixant l'orfenat ens mans d'aquesta pia associació. Bartolomeo Modena, pare de G. Baptista i un dels primers socis de la *Compagnia di Betania* així li ho havia explicat.¹⁶⁴ Davant les dificultats per portar a terme aquesta empresa la confraria va decidir comptar amb l'ajuda dels pares somascos de manera que les òrfenes van quedar abandonades. Nasqué, a l'arribada d'Isabel, el projecte caritatiu d'establir una obra particular conformant una confraria, no menys animada que la de *Betania* per a les òrfenes.¹⁶⁵

La posició social d'Isabel i l'oratòria li proporcionà el recolzament dels principals ciutadans, alguns dels quals ja formaven part de la confraria de *San Giuseppe*. Aquesta associació creada al voltant del 1500, gràcies als donatius d'un framenor del convent de Santa Maria de Betlem de

¹⁶² Procedent d'una família patrícia important amb tradició en alts càrrecs eclesiàstics.

¹⁶³ Orde fundada al 1534 per Girolamo Emiliani a Somasca. Els seus membres es dedicaven a l'assistència i educació dels orfes.

¹⁶⁴ Avogadro di Quinto, *op. cit.*, p. 278.

¹⁶⁵ La Companyia de Betània no va ser mai canònicament constituïda en delegar el projecte de l'orfenat als frares somascos. El pare Gallo Somasco ho afirma en el seu manuscrits sobre l' *Erezione e progresso dell'Orfanotrofio della Maddalena*, Avogadro di Quinto, *op. cit.*, p. 26.

Vercelli, es va erigir en qualitat de societat privada de ambdós sexes a l'*Oratori de Sant Giuseppe* al 1501. Isabel la va dotar d'una base constitutiva legal com a pilar on descansés l'institut per a acollir les òrfenes.

Els procés constitutiu d'ambdós cossos, la confraternitat i el col·legi, inseparables en aquest projecte va durar sis anys. Durant aquest període les donacions dels fidels, gràcies als sermons d'Isabel, no bastaven per sostenir l'orfenat, per això, va caldre dotar a la confraternitat de consistència legal procedint gradualment en l'obtenció de permisos de la Cúria Episcopal de Vercelli. El 10 de gener de 1553 se li va concedir per un decret del vicari general del cardenal Pietro Francesco Ferrero la facultat «*d'erigir una confraternitat per honorar Déu i per socórrer el proïsme mitjançant l'obertura d'una casa per recollir, recuperar i proveir, amb les donacions dels adscrits a dita societat i dels fidels, a totes les donzelles òrfenes pobres de la ciutat que vaguen amb greu perill de la seva honestedat*».¹⁶⁶ Va néixer així la *Confraternita del Glorioso Patriarca S. Giuseppe Sposo della Santissima ed Immacolata Vergine*. El segon pas per proveir d'una sòlida base al futur orfenat va consistir en aconseguir el permís de l'autoritat governativa de Vercelli en la persona de Carles III de Savoia amb el qual també s'acordava l'accés a tots els *legati incerti ad pias causas* a fi de construir una església. Santa Maria de Loreto havia d'anar annexa al col·legi per a l'ús de les òrfenes i dels confreres de *San Giuseppe*. Aquest llegat adjudicat nominalment no es va poder fer efectiu fins al 1556 degut a controvèrsies burocràtiques, tenint com actors la Cúria Eclesiàstica, el duc successor Emanuele Filiberto i demandes de confirmació per part d'Isabel al pontífex Pau IV per suplir la formalitat necessària. El conflicte es resol amb l'emissió d'un breu pontifici¹⁶⁷ acceptat pel duc que arbitra les reclamacions d'altra confraternitat, Santa Anna, sobre els drets del llegat Rognono.¹⁶⁸ La conclusió del plet allibera la casa Rognono on s'instal·la definitivament el col·legi a l'hora que s'elimina un cànon perpetu de sal que gravava l'habitatge mitjançant el desemborsament de 150 escuts d'or com a donació per part del noble Marco Antonio Cusano a Isabel de Josa i a Giovanni Antonio Avogadro di Bena, procurador de la institució de les òrfenes.

A l'instrument de procura del 21 de maig del 1556 el vicari general Roberto Clara confirma els nomenaments previs fets per la governadora (Isabel) i a les dues sots governadores¹⁶⁹ de les

¹⁶⁶ Avogadro di Quinto, *op. cit.*, p. 87 ; Decret del 10 gener 1553. *Ibidem*, pp. 29, 30, 31.

¹⁶⁷ Breu de Pau IV, 26 maig 1555, *Ibidem*, pp. 48, 49, 50.

¹⁶⁸ Llegat que procedeix del testament del senyor Francesco Rognono del 25 abril del 1527 consistent en una casa que també es disputa la Confraternitat de Santa Anna.

¹⁶⁹ Maddalena Borromeo Ferrero i la senyora Cagnola. Maddalena, vídua de Sebastià Ferrero i tia paterna de Carlo Borromeo, estava emparentada amb el Cardenal Pietro Francisco Ferrero.

òrfenes així com els tres diputats elegits (posteriorment seran quatre) per a la conservació dels drets i actius del nou col·legi. Aquest document ens proporciona l'estructura bàsica de l'administració que apareix detallada a les constitucions donades per Isabel de Josa de les quals es conserva una còpia del 1645 sense variacions substancials de les primigènies. A través de 107 articles estructurats en 10 capítols se'ns mostra la composició i les competències del govern del col·legi.¹⁷⁰

El dia de Nadal i després de recitat l'ofici de la *beata Verge* es renovaven tots els càrrecs sent elegit, per tots els membres de la confraternitat, el nou president i els consellers. Aquest nou president, juntament amb el president sortint, escollien dos nous regidors, confreres de la Companyia de *San Giuseppe*. En total eren quatre, el dos entrants que quedaven en reserva i actuaven en situacions especials i els dos de l'any anterior ja que el seu ofici era bianual, de manera que en fer-se l'elecció els antics prenien el govern del col·legi. Per a l'elecció dels càrrecs era indicatiu de les constitucions que havien de ser persones temoroses de Déu, prudents i aptes per al bon govern, majors de 25 anys i, sempre que fos possible, amb comoditat de béns i fortuna. Aquestes premisses en quant a requisits per a l'elecció responen al compromís de vetllar pel sosteniment de les òrfenes.

Les obligacions dels regidors es portaven a terme de manera alterna per període de tres mesos començant pel de més antiguitat, qui s'encarregava de supervisar la casa, col·legi i òrfenes mitjançant visites. També s'ocupava de donar les ordres oportunes per abastir les noies de menjar, vestit i qualsevol altre provisió que no permetés dilació. El càrrec de tresorer, escollit el mateix dia que els regidors i de duració biennal, en augmentar el patrimoni del col·legi va ser substituït pel d'ecònom. Aquest havia de ser informat dels pagaments ordinaris i en el cas d'extraordinaris, l'ordre havia d'estar signada per tres regidors.

Per al bon govern i consulta era prescriptiu que els regidors es reunissin cada primer diumenge de mes, després d'haver recitat les *vespres* i l'ofici de la *beata Verge*, en el col·legi, al lloc acostumat. En cas d'emergència el regidor que s'encarregava del govern de la casa durant aquell trimestre convocava una reunió extraordinària. Si l'assumpte era greu es comunicava al bisbe de Vercelli.

El càrrec de tresorer i ecònom consistia en procurar que els béns entrants del col·legi quedessin lliures de deutes resolent el cobrament de manera amistosa i en última instància a través d'advocats, procuradors i notaris de la companyia de *San Giuseppe* qui prestaven al igual

¹⁷⁰ Les constitucions publicades al 1645 formen part dels annexos. Veure **doc. 10**.

que metges i cirurgians els seus serveis al col·legi de manera gratuïta, per caritat. En el cas de litigis en els quals podia ser difícil l'obtenció d'una resolució es feia petició al suprem príncep. Portaven també registre minucios dels comptes, compres, vendes i ingressos per donacions, entre altres coses, que eren requerits per a la supervisió o sempre que algun membre de la companyia ho demanés. En acabar el bienni el tresorer responia amb els seus béns personals de qualsevol irregularitat en els comptes. Si l'assumpte era greu es recorria al bisbe, al governador de la ciutat i als magistrats suprems. Existia un arxiu al col·legi on es guardaven els llibres comptables, original i còpia dels documents amb control d'entrada, sortida i consulta. Un sistema de triple pany per a l'arxiu amb tres claus diferents en mans de tres regidors. Això potser ha permès que actualment es conservi un fons documental important a l'Archivio di Stato di Vercelli.

En quant al col·legi pròpiament, la direcció estava en mans d'una governadora elegida pels regidors. Aquesta havia de ser una dona madura, no casada o vídua, temerosa de Déu, prudent i apta per al bon govern. Havia de viure al col·legi amb les òrfenes i les seves competències abraçaven la direcció econòmica de la casa, la distribució de menjar i vestit així com l'assignació dels oficis domèstics a les internes. Entre les seves obligacions trobem que en un principi s'havia d'encarregar de la porta noble i de la rústica. Aquestes es tancaven amb clau, guardada per ella, a mitja nit i s'obria al matí. No podia deixar entrar homes al col·legi sinó era per motiu de necessitat ni deixar sortir a les òrfenes sense la companyia d'una mestra o de la directora,¹⁷¹ sempre per alguna causa justificada. A banda de la governadora, el càrrec de sots-governadora i col·lateral que en un inici va proposar la fundadora van quedar amb el temps transformats en els càrrecs de mestres. La funció de sots-governadora vindria a substituir al de directora per als períodes en que aquesta era absent ja que Isabel de Josa va fundar una altra institució a Milà.

Les mestres per a la seva elecció havien d'estar dotades de les mateixes qualitats demanades a la directora i a més d'assistir-la havien de saber llegir per a instruir amb amorositat i caritat les noies en la lectura i en les feines domèstiques.

Els articles de les constitucions ofereixen una visió minuciosa i detallada no només de l'estructura, funcionament i competències d'aquesta institució, sinó un reflex de la moral social imperant en aquest moment i un retrat de la manera de concebre la vida i la societat per part de la seva fundadora. És de destacar que el govern del col·legi que en els articles apareix anomenat com a família, en una clara referència aristotèlica, és un calc de la societat.

¹⁷¹ Governadora i directora són emprats com a sinònims.

L'estructura apareix jerarquitzada amb la presència d'un cap, la governadora, al qui la resta de membres ha d'obeir i que sempre ha de ser exemple. La diferència està en que la societat que s'estableix no és patriarcal sinó matriarcal. Les semblances, amb tot, apropen el regiment de la casa al d'un convent. Per admetre les noies s'establí un procediment. Havien de ser entrevistades pels regidors de la confraria per determinar si estaven dins l'edat apropiada, entre els 7 i 12 anys; si eren originàries de la ciutat o havien viscut en ella com a mínim un any; quines eren les seves circumstàncies familiars, òrfenes de tots dos pares o només d'un genitor; la procedència social i una aportació en béns que normalment procedia d'una donació per part d'un confrare o persona pia.¹⁷² Aquesta consistia en dos o tres sacs de sègol i dos vestits.¹⁷³

Els detalls que més es cuidaven eren sobre el manteniment de l'honestedat de les noies. Apareixen especificats punts com les sortides en les quals sempre havien d'anar acompanyades d'una mestra, la prohibició d'obrir les portes si no era l'encarregada, de deixar entrar a desconeguts, de mirar per les finestres sobretot les que donaven a la part del carrer i de no parlar amb cap noi. S'anomena la prohibició d'admetre serenates i cançons lascives que puguin ofendre les castes orelles de les noies.¹⁷⁴ La docilitat, era una altra virtut a tenir en compte perquè a part d'evitar l'escàndol, la seva actitud especialment quan sortien als oficis religiosos o a les festes públiques i solemnes de l'església, havia de ser la de mantenir la mirada recollida amb discreció i la de no vagar pels carrers.

La manera de vestir es tractada al capítol setè de les constitucions i és significativa de la senzillesa amb la qual han de viure les noies «*quasi de la manera a que acostumen a vestir les sacres verges i les monges recloses en monestirs*».¹⁷⁵ Totes en ser admeses eren proveïdes de vestit: una túnica blanca de llana sense cap ornament que les cobria de coll a peus. Per a l'hivern portaven un mant blanc pur. Sempre havien de portar el cap cobert amb una mena de còfia «*guandarino*» ja que lluir els cabells i més amb ornaments era mostra de vanitat. L'únic ornament permès era una creu simple de plata al coll que el col·legi els proporcionava.

¹⁷² Les mateixes condicions les trobem a l'Hospitat d'Infants Orfes de Barcelona encara que, en aquest cas, el titular de l'Hospital era el bisbat de Barcelona. Oller, T. (1985). «La atención institucional de la marginación en la Cataluña moderna: la casa dels Infants Orfes y una aproximación a la criminalidad». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 5, 81-96.

¹⁷³ A l'edició de les constitucions del 1747 l'aportació és substituïda per 125 lliures del Piemont.

¹⁷⁴ Sobre aquesta indicació, Isabel coneixia l'experiència al convent de Santa Clara de Lleida. Les serenates dels estudiants eren motiu d'escàndol fins al punt que es van haver de dictaminar lleis al respecte. Existeix una popular cobla lleidatana: «*Estudiant què estudies?/On vas a estudiar?/Al riuet de Santa Clara/On les monges van a rentar*». Morán, A.L., García, J.M. & Cano, E. (2003). *Cancionero de estudiantes de la tuna. El cantar estudiantil, de la edad media al siglo XX*. V.71. Salamanca: Universidad de Salamanca, p. 221.; Veure annexos, cap. 7, article 82, **doc. 10**.

¹⁷⁵ Capítol setè, article 77 de les constitucions del *Collegio delle Orfane di Vercelli*. **Doc. 10**.

L'educació està tractada en dos capítols separats. L'espiritual i la temporal. La primera consistia en ser educades en el temor de Déu amb una sèrie d'exercicis espirituals. En llevar-se, les alumnes lloaven Déu reunint-se en una sala per recitar l'oració *domenicale* i la *salutazione angelica*.¹⁷⁶ A continuació anaven a la capella del col·legi per recitar les lletanies que es cantaven en la Santa Casa de Loreto¹⁷⁷ i altres oracions escollides per la directora. Aquests exercicis els feien tres cops al dia, després de dinar i abans d'anar a dormir. Per a les festes, a més de fer els anteriors exercicis podien llegir llibres espirituals segons el criteri de la directora, recitar el sant rosari i l'ofici de la santa Verge.¹⁷⁸ Les alumnes podien anar a alguna de les esglésies de la seva devoció per escoltar les predicacions. Abans de les festes de Pasqua, Nadal, Circumcisió, Tots Sants, la Santíssima Trinitat, Sant Josep i en les festes principals celebrades en honor de la Verge, es confessaven.¹⁷⁹ Les vigílies i els dissabtes també es contemplan amb oracions específiques.¹⁸⁰ Un tema particular tractat és la comanda per demanar almoines. L'article, un dels més llargs, estipula les condicions per realitzar aquesta tasca. El costum de demanar a les portes de l'església els dies festius va quedar abolit i en canvi es van destinar dies concrets per fer-ho. No s'especifiquen quins són però amb aquesta mesura es pretenia evitar el contacte amb altres mendicants dels quals no es tenien garanties respecte de la seva virtut ni comportament. Una altra de les instruccions era la de com anar de porta en porta amb obligatorietat de demanar almoina els dies de predicació de quaresma, quan la gent estava més imbuïda de pietat.

En aquest punt hem de valorar la importància que per una institució caritativa com aquesta tenia el fet de demanar almoina. Per una banda, fins que es van constituir legalment al 1556, comptaven amb el suport dels confreres de *San Giuseppe*, però el procés d'obtenir casa, construir l'església i abastir les òrfenes representava una despesa considerable. Per l'altra, fins que no es va emetre una decisió favorable al col·legi per a fer ús del *llegat incert per a causes pïes* havien de pagar 12 quarteres de sal, el cànon perpetu amb el qual estava gravada la casa. Per a obtenir tal quantitat de sal, les noies havien d'anar per les cases.

¹⁷⁶ Es refereix a l' *angelus Domini*, oració que es resa tres cops al dia commemorant l'anunci de l'àngel Gabriel a Maria. «www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents»

¹⁷⁷ Fa referència a les lletanies lauretanes. Als llibres litúrgics del rite romà hi ha dues formes: la lauretana i les lletanies per al rite de coronació d'una imatge de la Verge Maria. *Op. cit.*

¹⁷⁸ Probablement l'*avemaria*.

¹⁷⁹ Les festes que es refereixen les constitucions són: la Purificació, Assumpció, Anunciació i Nativitat de la Verge. El detall de les festes ens dona una valuosa informació sobre l'observança religiosa a l'època.

¹⁸⁰ Per analogia de cultes el dissabte és el dia dedicat a la Verge amb categoria de *memòria de santa Maria*. Segons Pere Damià el dissabte és el dia preparatori per honorar el diumenge, igual que la Mare de Déu és una via per accedir i honorar Crist. És la via cap a Déu, font de felicitat eterna.

L'educació en la seva accepció terrenal també constava d'uns exercicis anomenats temporals. Les noies eren educades segons les seves habilitats individuals. Unes es dedicaven a aprendre d'agulla i canut i altres els exercicis bàsics de la casa. Es destinaven unes hores al dia a aprendre a llegir.

L'esbarjo, consistia en una hora cada nit després dels exercicis espirituals, vigilat per la mestra. En cap cas podien deixar entrar persona alguna portant instruments de so ni organitzar balls ni converses ja que només es contempla la recreació «*decent i convenient a la casa dels pobres*».

La llicenciatura del *Collegio* era permesa en cas de matrimoni. Per a tal efecte *l'Hospici de Santa Maria Maggiore* ¹⁸¹tenia l'obligació de proporcionar un dot així com una assignació per part de la confraria de *San Giuseppe* procedent d'un dels llegats.¹⁸² Se'ls donava un aixovar, ja que el *Collegio* feia les funcions de pare. A les primeres constitucions únicament es contemplava la possibilitat que una noia marxés del col·legi en cas de matrimoni i en casos puntuals per anar a residir amb algun parent o persona honesta després que una comissió ho estudiés.

Les constitucions en què es basen aquests càrrecs i les seves funcions són les més properes a aquelles dictades per la fundadora. Hi hagueren constitucions posteriors com les de 1746, publicades un any més tard que varien en quant a alguns termes, afegixen algun article o precisen alguna particularitat. Respecte a això cap dels càrrecs, en un principi, rep estipendi però amb l'augment de les donacions i nombre de noies recollides trobem que l'ofici d'ecònom i el de mestra a partir del 1645 es compensa econòmicament. Hi hagueren unes altres constitucions promulgades al segle XIX que respecten les línees essencials en la concepció de l'obra però queden parcialment anul·lades per un decret reial al 1854. El càrrec de president o governador de l'administració del col·legi ve donat pel rei Víctor Manuel. Posteriorment som conscients que es devien operar encara més canvis ja que el *Collegio delle Orfane di S.Maria di Loreto* va tenir una llarga vida. Va tancar les seves portes al 1962.¹⁸³

¹⁸¹ El canonge de Santa Maria Maggiore, Damiano Buronzo, va ser el capellà voluntari i perpetu de les òrfenes i de la confraria fins la seva mort el 1580. La composició de la primera administració la recull Avogadro di Quinto, *op. cit.* També: Ranza, G.A. (1769). *Poesie, e memorie di donne letterate, che fiorirono negli stati dil re di Sardegna*. Vercelli: Giuseppe Panialis, p. 63.

¹⁸² A algunes disposicions testamentàries es llegava una quantitat per maridar donzelles.

¹⁸³ Després de la II Guerra Mundial, progressivament el Comune di Vercelli es va fer càrrec de l'orfenat gestionant el seu patrimoni fins al 1962 quan la institució va deixar de complir amb la seva funció en disminuir el nombre d'orfes a conseqüència de les millores socials i econòmiques del territori. Existia una altra institució a Vercelli de caràcter religiós dedicada a recollir òrfenes: *Ritiro della provvidenza delle suore del Preziosissimo sangue*, fundada al segle XIX i present a Vercelli fins al 1992.

Una anàlisi en profunditat revelaria amb precisió les relacions establertes entre els benefactors i l'obra pia així com l'entramat legal i judicial que impliquen les donacions, drets i plets per herències, demandes i concessions de privilegis i demés posant en marxa els mecanismes d'altres institucions com l'eclesiàstica a nivell episcopal i papal, la del *Comune* de Vercelli, és a dir la municipal, i la governamental del territori ducal.

2.4. Santa Maria del Soccorso delle anime. Milà

Al 1555 va tenir lloc la fundació a Milà de la casa per a dones que provenien de sectors marginals de la societat en un intent per recuperar, assistir i reintegrar la honestat a un col·lectiu afectat per la prostitució, l'abandó o el maltractament per part del marit o en risc de perdre la virtut.¹⁸⁴

El Milà d'aquell temps presentava uns condicionants comuns a d'altres llocs del nord d'Itàlia. La societat milanesa patia problemàtiques de caràcter extern i intern. Les primeres es centraven en les conseqüències produïdes per les guerres contra França, l'adaptació al nou govern espanyol i els vestigis de la plaga del 1524-1525. El declivi econòmic contribuïa a la inestabilitat social milanesa que es ressentia de falta d'autonomia. Els problemes interns mostraven una segona mancança: el feble lideratge religiós de les jerarquies eclesiàstiques incrementat per les absències dels arquebisbes. El descrèdit de l'Església, la feia ser concebuda com una institució destinada a recolzar els privilegis i el poder de les classes dominants en detriment de la salut espiritual dels fidels.

La recuperació de la tradició ambrosiana i el sorgiment de confraries, els establiments d'assistència social i la fundació de la Companyia de la doctrina cristiana¹⁸⁵ van ser, en aquest període de caos i corrupció, signes positius de recuperació espiritual i cultural.

¹⁸⁴ Al novembre de 1555, l'arquebisbe de Milà Gian Angelo Arcimboldi i el vicari general Antonio Gallo faculden Isabel de Josa i de Cardona per erigir una congregació femenina que s'ocupi de les dones soles i amb dificultat. Acta de fundació del notari i canceller de l'arquebisbe Bartolomeo Papaglione. ASM, *fondo Religione*, filza 2336, s/n. A: Castelnovo, G. (2014). *Malefemmine*. Tesi doctoral de la Université de Grenoble et l'Università degli Studi di Milano.

¹⁸⁵ Segons Amico, S. d', (2012). «The second Rome. Religious Reform and Ecclesiastical Institutions». A: *Spanish Milan: A City Within the Empire, 1535-1706*, pp. 93-123. La Companyia va ser creada al 1539. El seu propòsit era el de proporcionar una educació bàsica emfasitzant la religiosa. Estava destinada als nens i nenes dels estrats més baixos de la societat i es portava a terme a les esglésies de les ciutats els diumenges i dies festius. Memoritzaven el catecisme en italià i llatí, aprenien a comptar, llegir i els rudiments de l'escriptura. Els ensenyaments els impartien instructors i instructores. Al 1564, al voltant de 2.000 nens assistien a classe amb un total aproximat de 200 mestres i 28 escoles.

La casa de *Santa Maria del Soccorso* tenia com a precedents els establiments femenins creats per donar cabuda a les dones «irregulars». Als anys 30 del cinc-cents *Santa Valeria* i *Santa Maria Egiziaca* eren monestirs on les dones entraven a perpetuïtat. La fundació de *Santa Maria del Soccorso*, de sojorn temporal, representa l'evolució d'aquest tipus d'institucions que desembocaran, a la Milà borremeica de la contrareforma, en diverses cases per acollir grups específics de dones, les caigudes i les que estaven en perill de caure.

La primera referència documental l'obtenim d'una monja clarissa del monestir de *San Bernardino* qui relata, en un manuscrit conservat a l'Arxiu de Milà, l'arribada d'Isabel de Josa a la ciutat el 6 de juny de 1553.

«Intrò nel monasterio una tarcerolla gran donna di sangue stirpa Regal vidua spagnola con degno p(ri)vilegio dalla santita dil pappa di potere predicare i(n) ogni citta e luogo sia de suo volere, et fece una delle degne prediche dil sacramento e della v(er)gine Maria ch'i(n) 40 anni che so(no) al mondo mai abbi udito. Et avanto i(n)trasse la fecce la confessione e p(re)se lo sacrame(n)to, puoi andamo i(n) parlatorio di sopra a fare la ditta p(re)dica, (pre)teso fusseme astretta aprire la farrata a consolatione de certe gintildonne divote et travagliate. El nome della ditta signora fu Isabella de Ragona de anni circa 60 .E più a 13 s(upra) s(crit)to la sudetta signora fecce una altra bellis(sim)a p(re)dica nella chiesa di fuori con audienza de molti signori e signore»¹⁸⁶

La cita il·lustra la fama d'Isabel, a qui atorga un llinatge reial, així com el projecte que presenta en la seves prèdiques. Per espai de dos anys es va dedicar a preparar la fundació d'una nova institució que per les seves característiques s'assimilava al de Santa Marta de Roma, fundada per Ignasi de Loiola, oferint altres opcions que no fossin únicament les d'entrar en un monestir. Altres dones milaneses es van sumar al projecte de convertir les dones pecadores, tal hi com hi figura en la petició que feren a l'arquebisbe de Milà Arcimboldi on descriuen el propòsit de l'empresa que s'anomenarà *Soccorso delle anime* sota la protecció de la Verge Maria.¹⁸⁷ La concessió de la facultat d'erigir l'institut inclou la construcció d'una capella per a l'ús de la casa i l'oferiment, per part de l'arquebisbe, del privilegi de 40 dies d'indulgència per a cadascuna de les dones que entrés.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Monastero di S. Bernardino, ASM, *fondo Religione*, filza 1774. Nota continguda a la p. 64 de un lligall titulat «Alcune memorie di cose rimarchevoli accadute al monastero dall'anno 1553 sino al 1667», *cit.*, sense indicació de l'autora ni data de quan va ser compilat. A: Nordio, M., *op. cit.*, p. 167.

¹⁸⁷ ASM, *fondo Religione*, filza 2336, s/n., *cit.* Castelnovo G., *op. cit.*, p. 99.

¹⁸⁸ «Origine, e progressi del Venerando Luogo Pio di Santa Maria del Soccorso», (1574). ASM, *fondo Religione*, filza 2336, *cit.* Castelnovo, G., *op. cit.* p. 100.

Les fonts no parlen del sistema utilitzat per a la creació del *Soccorso*. No s'anomena l'existència d'una confraria que sustenti la casa però sí de «diputats», càrrecs atorgats dins l'òrgan governatiu de la institució. Entre els documents citats per Giulia Castelnovo hi trobem una carta possiblement dictada per Isabel on no figura la data i on tampoc consta a qui va dirigida. Podria tractar-se d'una carta de petició que evidencia la tasca de cercar benefactors per a l'obra pia.¹⁸⁹

«por que ella no puede mas conservar esta obra sin ayuda y soccorso que V. Exelencia lo mande hazer por que siendo la demanda tan a salud de las animas v. exelencia abia gran merito en este mundo pobres salidas de los spitales que no tienen donde andar y por preservarlas que no tornen a pecar, asimismo muchas pobres hijas que de sus madres son prostitutas y otras por guardarlas que no caygan en horror, muchas huerfanas, dandoles remedio onesto et a saver de casarlas o meterlas monjas o las que son casadas reconciliarlas con sus maridos y volverlas en proprias casas y en el'otro. Y todas rogamus por su prosperidad, esta casa se llama nostra signora del Soccorso».

Gràcies a la notorietat d'Isabel i a l'efecte de les seves prèdiques¹⁹⁰ les primeres donacions degueren arribar ràpidament ja que es lloga una casa per 50 escuts mensuals a l'antiga parròquia de *San Benedetto*¹⁹¹ pagats inicialment per Gaspare Visconti i Giovanni Stefano da Rho qui devien formar part del govern de l'institut compost per nobles de Milà i espanyols residents a la ciutat.

La situació econòmica no degué, per això, ser gaire estable a la llum de la carta de recomanació adreçada a Felip II.

¹⁸⁹ La manera de realitzar peticions per a les concessions d'algun privilegi o demanda es feien de forma indirecta, a través de carta de recomanació a alguna persona important que després d'estudiar-la la transmetia a qui tenia la potestat de decidir sobre tal concessió. Giulia Castelnovo la cita com carta d'Isabel de Josa però a l'estar escrita en tercera persona al·ludint en plural a un col·lectiu, ens inclinem a pensar que ha estat dictada. Ep. s.d., s. II. ASM, *Culto* p. a., 1922, cit. Castelnovo, G., *op. cit.*, p. 100.

¹⁹⁰ Paolo Morigi en la seva obra escrita al 1603 *Santuario della Città, e Diocesi di Milano, s/f*, testimonia que ell va sentir les predicacions d'Isabel de Josa. «*Isabella nobilissima Spagnuola, di sangue Reale Ragonese, con autorità Papale predicava pubblicamente nelle Chiese et io presente autore, in Milano sono stato ad udire nelle sue Prediche*».

¹⁹¹ Segons la informació aportada per Biffi, S. (1870). *Sui riformatori pei giovani*. Milano: Giuseppe Bernardoni, pp. 93, 94, 95.

«alla maestà di Filippo Secondo Re delle Spagne e duca di Milano perchè mediante lettere di raccomandazione al suo luogotenente in questo dominio, fosse detta pia errezione sostenuta con larghe limosine, ed agiutata col superiore di lui patrocínio, onde sempre più facesse progressi».¹⁹²

La resposta de Felip II arribà al 1565 dirigida al governador de Milà, Gabriel de la Cueva, duc d'Albuquerque.

Al 1564, Isabel es requerida a Vercelli per solucionar algun problema que havia sorgit a l'orfenat. A finals de gener va marxar de Milà deixant el *Soccorso* en mans d'alguns nobles milanesos i espanyols elegits per al govern de l'institut.¹⁹³

Aquest mateix any, el 5 de març va morir a Vercelli a l'edat de 73 anys després d'una vida intensa de religiositat pràctica on la capacitat intel·lectual i el seu carisma es van conjugar de manera extraordinària. Va ser sepultada a l'església de *Santa Maria de Loreto del Collegio delle Orfane di Vercelli*.

2.4.1. Carlo Borromeo i el Soccorso

A la mort d'Isabel, l'institut es va sumir en una sèrie de problemes que van posar en perill l'obra però el reconeixement de la utilitat del *Soccorso*, va fer que l'arquebisbe de Milà, Carlo Borromeo, s'interessés per la seva consecució inserint-lo dins el seu programa de reformes i reorganització de l'Església milanesa.

Els problemes del *Soccorso* probablement van sorgir en l'àmbit de la convivència de les dones. La procedència d'aquestes era dispar ja que no només varien en edat sinó que algunes procedien de la prostitució, d'altres no tenien parents, hi havia òrfenes, estrangeres, joves en perill i malmaridades. Nicolò Ormaneto i Alberto Lino s'encarreguen per ordre de Carlo Borromeo, qui es trobava a Roma, d'iniciar la reforma de l'Església de Milà. Lino comença fent visites freqüents a les parròquies per determinar el seu estat. Dins d'aquest programa té cabuda la recuperació de *Santa Maria del Soccorso*. A l'arribada d'Alberto Lino el nombre de dones recollides puja a 40. La falta d'estabilitat de l'institut queda palesa en la continua entrada i sortida de dones sense un criteri clar de selecció. Aquestes dones viuen d'almoïna i de treball, però la situació econòmica és crítica. Per fer front a això, els regidors (diputats) recorren a les prèdiques

¹⁹²«Origine, e progressi del Venerando Luogo Pio di Santa Maria del Soccorso» (1714), ASM, *fondo Religione*, filza 2336., *cit.* Castelnovo, G., *op. cit.*, p. 100

¹⁹³ ASDM, Sez. XII, *Ordini Religiosi e Congregazioni*, vol. 130, *cit.*, Castelnovo, G., *op. cit.*, p. 101.

del franciscà Franceschino Visdomini fins que per obra de Lino es renova el capítol directiu i es reformen les constitucions. La relació epistolar entre Lino i Borromeo en aquest període és freqüent, gairebé diària. La primera mesura consistirà en establir un nou govern intern fix a través d'una companyia de dotze dones, terciàries de sant Francesc. L'ampliació del lloc, petit i incòmode, es realitza mitjançant la compra de la casa contigua a *San Benedetto* amb el posterior afegiment de la casa de San Pietro Cornaredo. L'assignació d'una quantitat mensual perpètua més alguna d'extraordinària es destina per al manteniment del lloc.¹⁹⁴ Des de juny fins al setembre de 1564, Alberto Lino¹⁹⁵ juntament amb el vicari general Niccolò Ormaneto¹⁹⁶ porten a terme la tasca de reorganització que acabarà amb la tornada de Carlo Borromeo a Milà i amb la redacció al 1568¹⁹⁷ d'unes noves constitucions per a l'institut. Un punt important d'aquestes serà la separació de les dones en tres seccions atorgant una governadora per cada grup.¹⁹⁸

Santa Maria del Soccorso de Milà, una vegada reformat, va servir de model per altres cases d'acolliment com el *Soccorso* de Bergamo al sis-cents. La institució milanesa va perviure fins al 1784.¹⁹⁹

La continuadora de l'obra d'Isabel de Josa va ser Maddalena Borromeo Ferrero,²⁰⁰ tia de Carlo Borromeo, qui com vam veure a Vercelli ostentava el càrrec de sots-governadora del *Collegio*.

¹⁹⁴ El 13 de gener de 1580 el papa Gregori XIII emet un Breu de confirmació per al *Soccorso* amb una provisió de 50 escuts d'or; a Sala, A. (1857). *Documenti circa la vita e le gesta di San Carlo Borromeo*. Vol. 1. Milano: Zaccaria Brasca, p. 397.

¹⁹⁵ A Alberto Lino, provicari general, se li atorga la facultat de visitar els monestirs femenins juntament amb Cicogna. Marcora, C. (1961). «Niccolò Ormaneto, Vicario di S. Carlo». A: Milano, Diocesi. *Memorie storiche della diocesi di Milano*. Vol. VII. Milano: Tipografia de Silvestri di Baldini e Ghezzi, pp. 209-590.

¹⁹⁶ Vicari general de Carlo Borromeo durant la seva absència a Roma. Al 1572 Gregori XIII el va enviar com a nunci a Espanya. La influència d'Ormaneto en la reforma va ser molt important pel que fa a la reglamentació i sistematització jurídica interna de diverses esglésies locals. Com a resultat de l'actuació d'Ormaneto es va fundar a Milà el Seminari i va tenir lloc la reunió del primer Sínode diocesà. *Ibidem*. Sobre l'actuació d'Ormaneto com a nunci a Espanya veure: Fernández Terricabras, I. (2000). «El nuncio Niccolò Ormaneto y la reforma de las órdenes religiosas en tiempos de Felipe II (1572-1577)». A: Martínez Ruiz, E. (coord.). *Madrid, Felipe II y las ciudades de la Monarquía*, vol. 3, pp. 321-332.

¹⁹⁷ Per a un extracte de les constitucions fetes per Carlo Borromeo: Latuada, S. (1751). *Descrizione di Milano*. Tomo Quinto. Milano: Giuseppe Cairoli.

¹⁹⁸ Les cartes d'Alberto Lino a Carlo Borromeo: BAM, F 36 inf., ep., 133, 134, 146, 147, 164, 186, 209.

¹⁹⁹ BAM, *Elenco dei documenti spettanti al vacante del soppresso conservatorio di Santa Maria del Soccorso di Milano*, 1786. A 360 inf.; *Inventario dei mobili del conservatorio di Santa Maria del Soccorso e dei monasteri di Santa Caterina in Brera e Santa Margherita di Milano soppressi*, 1786. S 175 inf.; *Stato attivo e passivo del soppresso conservatorio di Santa Maria del Soccorso*, 1786. S 175 inf. L'emperador Josep II, va iniciar una reforma que limità el poder clerical i prohibí la mendicitat. Va concentrar les obres pies amb la intenció de reunir tot el seu patrimoni obrint instituts especials amb cases de treball sota l'administració de la *Regia giunta delle pie fondazioni*. Aquesta concentració va quedar estipulada mitjançant acta notarial del 20 de setembre de 1785. El patrimoni reunit va escendir a 18.600.000 lires i un rèdit a favor dels pobres de 523.423 lires milaneses. Pel funcionament de l'administració veure: Cantú, C. (1844). *Milano e il suo territorio*. T. I. Milano: Tipi di Luigi di Giacomo Pirola, pp. 60 i succ., 320-329.

Ella va prendre part en l'erecció de dues cases similars a Torí i Piacenza.²⁰¹ Carlo Borromeo seguint les disposicions de la seva tia paterna se'n cuidà de la primera i promogué la segona juntament amb el cardenal Aretino, bisbe de Piacenza.²⁰² A Savona al 1577, Maddalena arribà a la ciutat en companyia del seu fill, el cardenal Guido Ferrero on s'instal·laren durant molts mesos. Agostino Maria de Monti al *Compendio di memorie della città di Savona*, explica que durant aquest temps Maddalena juntament amb un grup de dones pies va fundar una *Compagnia di Vergini* per instruir-les en la doctrina Cristiana. Ens diu que vestia un hàbit negre amb vel blanc i que va formular vot simple de castedat de la mà del bisbe sota la invocació de Santa Úrsula. Les regles per a aquesta institució les va fer Carlo Borromeo.²⁰³

2.5. Isabel setanta un anys després. La construcció de la santedat.²⁰⁴

La còpia manuscrita més antiga de les constitucions que es conserva a l'Archivio di Stato de Vercelli data del 8 d'abril de 1645, any que la *Companyia de San Giuseppe* va ser agregada a la de la Santíssima Trinitat de Roma esdevenint arxiconfraria. Felice Avogadro di Quinto, confrare d'aquesta, va realitzar una recopilació documental a finals del segle XIX amb la intenció que l'obra de la *Companyia de San Giuseppe* i de la institució lligada a ella pervisqués en la memòria

²⁰⁰ Entre la correspondència conservada a la Biblioteca Ambrosiana existeixen unes deu cartes de Maddalena adreçades al cardenal Carlo Borromeo qui ostentava el títol de santa Presèdia. Al fil de l'argument que exposem sobre la continuació de l'obra d'Isabel, hem trobat una carta amb data de 1575 en la qual Maddalena intercedeix a favor d'una de les dones del *Soccorso* per a què sigui admesa al monestir de convertides de *Santa Valeria*. BAM. *Epistolari Carlo Borromeo*, F 133 inf., ep. 203, 458r-v, 464r-v. Veure annexos, **doc. 11**.

²⁰¹ D'entre el grup de col·laboradors de l'institut i coadjutors trobem un grup de gentildones patrocinadores que eren mendicants i demanaven almoïna per la ciutat. D'entre elles Maddalena Borromeo. Molinari, F. (1957). *Il Card. Teatino Beato Paolo Burali e la riforma tridentina a Piacenza (1568-1576)*, p. 257.

²⁰² Sala, A. (1858). *Biografia di San Carlo Borromeo*. Milano: Libreria Arcivescovile, p. 33, 34.

²⁰³ Monti, A. M. de (1679). *Compendio di memorie storiche della città di Savona, e delle memorie d'huomino illustri savonesi*. Roma: Marc'Antonio & Orazio Campana, p. 199.

²⁰⁴ Agafem part del títol del recent llibre de Alabrús, R. M. & García Cárcel, R. (2015). *Teresa de Jesús. La construcción de la santidad femenina*. Madrid: Editorial Cátedra. Els interrogants plantejats al pròleg sobre la «santa en vida» i el nivell de consciència que, en aquest cas Isabel, va tenir sobre l'aureola de santedat, són qüestions inel·ludibles en afrontar el perfil vital i els paràmetres modèlics que reflecteixen les hagiografies post-tridentines. La consideració de l'ociositat com el pitjor dels vicis, l'excepció femenina com a dona-home (les *virago* de Beatrice Collina a Zari, *Donna, disciplina...op. cit.*, pp. 108, 109), la capacitat per moure voluntats, el recolzament de dones nobles i la projecció cap enfora són alguns dels trets que comparteixen les vides d'aquestes dones ja sigui en el seu estudi històric o hagiogràfic.

col·lectiva ciutadana amb base científica documental. L'autor de la recopilació, hereu de la tradició de la seva família com a confrare, coneixia de primera mà els documents relatius al *Collegio*, la seva història i els seus inicis ja que part d'ells corrien paral·lels als dels membres de la seva nissaga.

Ell mateix ens informa que les constitucions del 1645 en la seva forma intrínseca són el producte fidedigne de les primigènies donades els primers anys de l'erecció del *Collegio*, 1553, per la fundadora, Isabel de Josa.

Els canvis introduïts al 1645, es refereixen principalment a substitució de termes com el de *companyia* que passa a anomenar-se *arxiconfraternitat* o l'afegit del càrrec d'*ecònom* al de *tresorer*. En quant a les constitucions que es van redactar al 1746, publicades l'any següent, Avogadro ens assenyala amb tot detall les parts afegides o substituïdes als articles, canvis mínims necessaris d'adaptació al temps transcorregut però que denoten una voluntat de respecte vers les originals.

Aquest esperit de remembrança, de sentiment i d'orgull cap el fruit de l' Arxiconfraria de *San Giuseppe* va propiciar la introducció, al capítol primer de les constitucions de 1645, d'una breu biografia de la fundadora no exempta però d'elements hagiogràfics i al·lusions bíbliques.

Són diversos els temes tractats en aquest proemi, distribuït en articles, amb la finalitat d'enaltir la figura d'Isabel, puntal i origen de l'obra pia i raó de l'existència de la congregació de *San Giuseppe*. Amb aquesta intenció es construeix un retrat basat en l'estereotip de la santa-beata oferint la imatge d'una experiència espiritual que desdibuixa els contorns històrics de la realitat introduint-se en la llegenda hagiogràfica. Trobem indicis de la construcció de santedat propiciats per una forta activitat religiosa en un ambient cultural on la figura carismàtica d'Isabel esdevé guia i mirall per a la resta de la societat de Vercelli.

Comença la narració amb els dos primers articles destinats a justificar l'existència d'aquestes institucions. La raó principal és el benefici espiritual que produeix l'exercici de la pietat cristiana rendida als pobres. Aquesta introducció de caràcter instructiu i moral apareix recolzada per diverses cites bíbliques corresponents al llibre dels proverbis i als salms on la recompensa queda garantida:

«*Qui despicit Proximum peccat, qui autem miseretur Pauperis, beatus erit*» i «*Qui pronus est ad misericordiam et de panibus suis dedit Pauperi, benedicetur*».²⁰⁵

«*Beatus est qui intelligit super egenum, et pauperem in die mala liberabit eum Dominus*».²⁰⁶

En cas contrari però:

«*Qui obturat aurem suam ad elamore pauperis, et ipse clamabit, et non exaudietur*».²⁰⁷

Aquest tipus d'associacions laiques i mixtes proliferaren a Itàlia amb el propòsit de portar una intensa vida interior nodrida amb la pràctica de la pietat. Són en la seva majoria conseqüència d'una tradició pauperística i actuen segons les normes de conducta cristiana impregnant-se progressivament de qüestions divines com la predestinació, la justificació o la certesa de la gràcia per afavorir les obres de beneficència dirigides a les classes marginals. La seva missió assistencial té caràcter social apropant-se a la espiritualitat de l'Oratori del *Divino Amore*, companyia de similars característiques que s'expandí per les principals ciutats italianes les primeres dècades del cinc-cents.²⁰⁸

Les dades biogràfiques d'Isabel de Josa són reduïdes i corresponen a la informació que apareix al seu epitafi.²⁰⁹ S'associa el cognom *de Cardona* amb el lloc geogràfic de procedència de la fundadora mencionant el seu estat de vídua i el grau de coneixements assolits a la seva joventut igualant-los al de doctora en teologia. El motiu pel qual les referències personals a la vida anterior d'Isabel siguin breus i poc exactes obeeix a una pressuposada intenció de la fundadora que en el decurs d'aquesta investigació s'ha anat consolidant: el propòsit de mantenir el secret vers la seva persona, a diferència d'altres místiques que, o bé escriuen la seva vida o és aquesta narrada per confessors o altres religioses. La funció de les autobiografies i escrits espirituals en les místiques ha estat estudiada com a vehicle d'expressió en un entorn poc

²⁰⁵ Proverbis, 14:21. «Peca qui al seu proïsme menysprea però qui del pobre es compadeix serà benaventurat»; Proverbis, 22:9. «Qui és compassiu serà beneït; perquè ha compartit el seu pa amb els pobres». Veure annexos, **doc. 10**, art. 2.

²⁰⁶ Salms I, 41(40): 2. «Benaventurat el que es preocupa pel necessitat i el desvalgut; en dia dolent Déu el deslliurarà». Veure annexos, **doc. 10**, art. 2.

²⁰⁷ Proverbis, 21:13. «El que tanca les seves oïdes al clamor del pobre, tampoc quan ell clami trobarà resposta». Veure annexos, **doc 7**, art. 2.

²⁰⁸ Sobre les associacions laiques i l'Oratori del *Divino Amore*, veure: Cagnoni, C. (2002). *Storia della spiritualità italiana*. Roma: Città Nuova Editoriale, pp. 231-241.

²⁰⁹ Veure annexos, **doc.10**, art. 12.

favorable a aquest efecte. En el cas d'Isabel aquesta necessitat està coberta mitjançant la predicació que funciona com a instrucció però també com a instrument d'exhortació a la caritat vers els desvalguts. La reserva personal condueix a pensar en els motius religiosos que pogués tenir Isabel, sospesant diverses possibilitats. Per una banda, podria tractar-se de la voluntat que l'exercici de la caritat no comporti fama ni riquesa en la vida terrenal sinó en l'espiritual, per la qual cosa no necessita deixar testimoni escrit. Per l'altra, una biografia o autobiografia podria haver estat considerada per ella com un exercici de vanitat en clara oposició amb la humilitat de la qual és exponent. Aquestes conclusions deduïdes a través dels documents i referències vers la seva persona, sempre molt limitades i inexactes, ens fan concloure que ella no perseguia la glòria terrenal sinó que, segons la màxima d'Ignasi de Loiola, actuava «a mayor gloria de Dios». Les cites incloses en l'article sis de les constitucions reafirmen aquesta idea:

«Dixi corde meo, vadam, et affluam delicias, et fruar bonis, et vidi quod hoc esset vanitas»²¹⁰

«in Deo dives est, qui magis misericordia opulentas, quam divitiis facultates suas cum Pauperibus dividit, qui locupletem se dando magis quam habendo ostendit, qui ad hoc se meminit habere divitas ut faeneretur Deo, pascat Christum, vestiat dominum, qui divitas Coelo magis, quam Mundo commendat, et qui thesaurus suos ad Superna trasmitit».²¹¹

Isabel, per tant, ens es mostrada com la personificació de la caritat i la pietat cristiana ja que abandona totes les riqueses, castells i propietats per viure una «vida angèlica». Aquesta ve donada per les virtuts pròpies de la santedat, qualificatius que juntament amb els de generosa campiona, santa matrona, beata i pia dona, dibuixen una vida i fets exemplars. Les característiques a ella atribuïdes es completen amb una expressió poètica de la fidelitat al seu espòs utilitzant per a tal efecte un recurs propi de la iconologia cristiana com és el de la tórtora, símbol de fidelitat però també de contacte amb Jesucrist.

²¹⁰ Eclesiastès, 1:2. Sobre la vanitat de les coses humanes Cohelet, fill de David raona: «Vaig dir en el meu cor, anem a provar les delícies i gaudir de les riqueses, i vaig veure que aquestes eren vanitats».

²¹¹ Sant Joan Crisòstom: «És més ric en Déu qui té més misericòrdia i comparteix els seus recursos amb els pobres, el qui dóna més que el qui fa ostentació, qui se'n recorda d'alimentar i vestir a Déu i encoratja al món a transmetre els seus tresors al cel». Veure annexos, **doc. 10**, art 6.; Sobre les riqueses i la pobresa: Berriozabal, J.M. de, (1862). *Pensamientos de San Juan Crisóstomo acerca de la Providencia, escogidos en las obras del santo y ordenados por D. Juan Manuel de Berriozabal, marques de Casajara*. Madrid: Ángel Masía, pp. 257-280.

«Va tenir marit, ja difunt, i portant esculpida en la ment la casta figura de la tórtora, va decidir imitar d'ell per sempre la continència».²¹²

En el procés d'enaltir la figura de la fundadora, la diferència amb la resta de la gent comuna s'expressa a través de dos aspectes. Un és l'exterior mitjançant l'hàbit de monja de santa Clara i un altre a través de la saviesa que obté per mèrits dels seus estudis, mencionant l'excepció que representa com a fèmina, però també gràcies al camí que la condueix a la santedat. Aquest es basa en la pràctica de la contemplació, la qual afavoreix el coneixement dels misteris divins en velada al·lusió a les revelacions, pròpies de les beates i místiques, tema que mencionà el pare Araoz en la seva carta adreçada a Ignasi de Loiola arrel de la seva conversa amb Isabel, qui es declarà no donada a elles.²¹³ En aquesta via per obtenir el fruit espiritual, que és l'amor diví i el coneixement dels misteris teològics, la penitència amb dejunis i mortificacions de la carn li proporcionen les armes necessàries per a lluitar contra el dimoni i el vici a l'hora que són instrument per a l'emulació del ministeri apostòlic. L'apostolat d'Isabel consisteix en l'exercici de la pobresa, la peregrinació, visita dels temples sagrats i l'ensenyament amb una triple funció: la mèdica atès que «als pecadors restituïa la salut» de l'ànima, la instructiva ja que ensenya el camí cap al paradís a qui l'escolta, i la propiciatòria en exhortar la gent a la pietat i la misericòrdia materialitzada en les donacions per als hospicis i col·legis dels pobres. La «singular meravella» amb que declara els alts secrets a tothom la distingeixen una vegada més, car «les altres dones són incapaces».²¹⁴ Testimoni privilegiat de totes aquestes accions és la ciutat de Vercelli, triada com a lloc on la fundadora corona les seves glòries.

Un element, però, manca en aquest perfil de santedat: el sobrenatural i màgic que el relat, a falta de miracles induïts per la pròpia persona d'Isabel, ens ofereix en una narració on els àngels fan acte de presència al lloc on són les restes mortals de la fundadora per lloar i cantat himnes a Déu i, que segons testimonien persones dignes de fe, presenciaven amb motiu dels trasllats dels ossos de la benefactora a causa l'allargament de la ciutadella al 1614.

En el decurs dels anys les restes d'Isabel així com el col·legi de les òrfenes patiren diversos trasllats. En l'ocasió aquí relatada, s'instal·len provisionalment a la casa contigua a l'església de

²¹² Veure annexos, **doc. 10**, art. 5. A *l'Evangeli de Lluc*, 2:24, les tórtores eren una ofrena que l'home pobre ofereix a Déu. Un exemple d'aquesta simbologia d'arrel medieval l'ofereix Normandie, G. de, (1852). *Le Bestiaire divin*. Caen: A. Hardel, p. 282

²¹³ Epp. Mixt. I, p. 34.

²¹⁴ Aquí es fa gala de la unitat i diversitat de carismes proclamada per sant Pau a 1 Co. 12: 4-11. Veure annexos, **doc. 10**, art. 8.

San Pietro de la Ferla, lloc provisional fins que ocuparen al 1645 la casa Berzetti i per últim al costat de l'església de San Giuseppe on actualment, en una capella dedicada a Santa Maria de Loreto, està enterrada sota un retrat seu. Aquest quadre al qual hem tingut accés a través de la catalogació de béns culturals d'Itàlia, es troba en mal estat. L'autor i la data no es coneixen encara que sembla posterior a la seva mort en el 1564.²¹⁵

Aquesta hagiografia publicada dins les constitucions del col·legi en la qual Isabel de Josa apareix com a prototip de santa on s'emmiralla l'arxiconfraria de San *Giuseppe* i la ciutat de Vercelli, és formulada com una realitat espiritual on els elements carismàtics, la fama popular i la singularitat de vida queden ratificats mitjançant l'aprovació que els bisbes Paulo Alciato i Giovanni Pietro Solaro atorguen a les constitucions de 1645, el primer, i de 1747 el segon. Posteriorment amb motiu del quart centenari de la seva mort al 1864, l'escultor Villa Ercole de Vercelli tallà un bust d'Isabel que actualment es troba en el ex *Collegio delle Orfane*. Per a tal esdeveniment el bisbe de Vercelli al 1863, envià una carta al bisbe de Barcelona preguntant per l'hàbit i singular barret amb què Isabel apareix retratada en el quadre.²¹⁶

V. Conclusió

El present estudi ens ha ofert diferents marcs d'interrelació vivencial proporcionant una aproximació a múltiples temàtiques. El primer és el de la ciutat de Lleida a finals del segle XV, on la vivència cultural, dominada pels Estudis Generals, s'intercala amb l'àmbit institucional que els regeix: la Paeria. La representació municipal lleidatana al les Corts de 1493 celebrades a Barcelona proporciona la inserció del present l'estudi en l'àmbit polític i jurídic contemplat, mitjançant la figura paterna d'Isabel de Josa, l'evolució i ascens d'un col·lectiu no exempt de connexions amb les esferes de la classe dominant religiosa i política.

La trajectòria vital d'Isabel abraça múltiples identitats. Així la Isabel filla i jove esdevé una dona culta. L'aprenentatge de la dona, sigui a la ciutat de Lleida o a Barcelona, planteja una

²¹⁵ Veure annexos, **doc. 8**.

²¹⁶ Nordio, M. (1993). «Un'inconsueta figura di donna nel XVI secolo: Isabella Josa de Cardona (1491-1564)». A: *Archivi e Storia*. Vercelli, p. 174. Veure **doc. 8**.

d'aquelles situacions on la informació documental apareix velada a nivell personal. La hipòtesi formulada a aquest respecte apunta vers les diverses possibilitats d'accés a la cultura de les joves benestants en relació amb les seves coetànies femenines pertanyents a les classes populars.

El matrimoni d'Isabel amb un membre de la petita noblesa permet visualitzar l'ascens i declivi de la família de l'espòs així com la tendència d'aquest grup social a traslladar-se a la ciutat amb l'objectiu d'obtenir algun càrrec oficial. L'estatus social de noble, esposa i mare són les altres facetes particulars d'aquesta dona que s'insereixen en el marc jurídic i religiós de la societat del primer decenni del cinc-cents. La situació generalitzada de la dona, on la identitat queda supeditada jurídica i moralment al rol d'esposa i mare, en el cas d'Isabel, es veu trencada en exercir de mestra d'una noia i de garant del dot d'una dona vídua, circumstància que matisa les normes i les convencions de l'època. La situació de vídua a la qual Isabel es veu abocada aviat, permet presentar-la com a subjecte actiu social i religiosament, assolint la màxima expressió en erigir-se com a exemple trencador de l'esfera d'actuació femenina a través de l'exercici de la prèdica religiosa, fet que incidirà en la memòria col·lectiva barcelonina com a part del mite que s'anirà configurant al llarg de la seva vida transcendent el seu temps. En aquest punt, la biografia que es va conformant permet matisar les generalitzacions excessives sobre la concepció de l'espiritualitat femenina com a mística, propensa a revelacions o a manifestacions del sobrenatural que, per al cas d'Isabel, definim com a «religiositat pràctica». La cerca d'espiritualitat de la societat del moment, en particular per monges, beates, terciàries o simplement dones pies té el contrapunt masculí en la figura d'Ignasi de Loiola qui és acollit al si d'aquest grup on la devoció i el patrocini es focalitzen vers la seva persona en el decurs del naixement del projecte ignasià. En aquest punt, creiem necessari el plantejament d'una tesis parcialment diferenciada de la tradicionalment presentada per la historiografia. El nostre estudi situa a Isabel de Josa com a seguidora ignasiana però discrepa en el motiu conferit a la seva marxa a Roma. Posem en entredit les afirmacions que la creuen decidida a esdevenir membre de la branca femenina de la Companyia de Jesús després d'analitzar totes les circumstàncies tant documentals com d'altres de caire personal i familiar que pesen a l'hora d'establir les causes d'aquesta elecció i decisió.

Un altre dels punts poc clars és el procés evolutiu d'adscripció religiosa d'Isabel. Si bé la trobem documentada com a monja professa de Santa Clara de Lleida al 1536 i amb llicència del provincial de l'orde franciscana, la seva participació activa, social i religiosa la situen dins d'una esfera de comportament propi d'una terciària, la qual cosa quedaria justificada si

trobèssim una dispensa papal. L'aprofundiment sobre aquest particular constitueix una ulterior via d'investigació.

Itàlia ofereix tres emplaçaments on la vida i el projecte d'Isabel es desenvolupa: Roma, Vercelli - al Piemont- i Milà. Al primer, per un període de quatre anys en el qual les escasses referències documentals ens priven de determinar amb exactitud les seves activitats a excepció d'una exposició teològica davant el capítol cardenalici Romà. El fet està recollit abastament a les referències bibliogràfiques però el tractem amb certa precaució davant la falta de constatació documental. Aquest esdeveniment significatiu, que també contribuï a la fama d'Isabel, forma part d'una línia d'investigació futura que situada dins el context romà de l'obra ignasiana, haurà d'incidir en els aspectes formulats en la hipòtesi sobre el grau de pertinença, col·laboració i interrelació entre Isabel de Josa i Ignasi de Loiola. El segon lloc, Vercelli, proporciona el primer contacte amb la situació política, social i religiosa del nord d'Itàlia. La institució per a òrfenes fundada per aquesta dona aporta una valuosa informació. La documentació recollida per un dels confreres de la institució a què sortosament hem tingut accés ens ha permès estudiar el procés constitutiu, governatiu i de regiment intern tant de la confraria com del col·legi, revelant aspectes inèdits i detallats sobre el funcionament d'un orfenat al segle XVI. Milà és el tercer marc on es porta a terme l'obra d'Isabel. La situació de la Milà espanyola i els problemes interns i externs de la ciutat condicionen sens dubte la proliferació d'obres pies. La fundació d'una casa per a dones penedides insereix la particular vivència d'Isabel en el context de les dones marginades per a les quals projecta un lloc de recuperació o conversió on l'obligació de romandre a perpetuïtat portant una vida conventual, tal i com estava establert per a llocs similars es veu modificada, oferint opcions per al destí de les dones acollides, en clar paral·lelisme amb la institució per a convertides fundada per Ignasi de Loiola a Roma. Aquesta obra, a la mort d'Isabel al 1564, serà inclosa en el programa de reforma religiosa portada a terme per Carlo Borromeo, coincidint amb la finalització del Concili de Trento donant pas a un altre període històric pel que respecta les dones.

Per últim, l'anàlisi de la breu biografia inclosa a les constitucions del *Collegio delle Orfane* ens ha permès obtenir la posterior visió que de la fundadora tenien els confreres de *San Giuseppe*, no exempta d'elements configuratius de la santedat i admesos pels bisbes de Vercelli.

VI. Bibliografia

- Acosta, C. (1592). *Tratado en loor de las mugeres*. Venècia: Giacomo Cornetti.
- Ahumada Batlle, L. (2003). *Epistolaris d'Hipòlita Rois de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*. Universitat de Valencia.
- «Isabel de Josa». A: *Diccionari Biogràfic de dones*. «www.dbd.cat.»
- (2011). « La carta privada a l'època moderna: un epistolari conventual femení». *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 29, 51-58.
- Alabrús, R.M. (2014). «La espiritualidad femenina en la Cataluña Moderna. Jerónima, Estefania e Hipólita de Rocabertí». *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CCXI, II, 301-323.
- Alabrús, R. M. & García Cárcel, R. (2015). *Teresa de Jesús. La construcción de la santidad femenina*. Madrid: Editorial Cátedra.
- Aliaga Bayot, M. y Sálas–Guasquí. (1805). *El escribano perfecto: espejo de escribanos teórico - práctico*. Cervera: Imprenta de la Pontificia y Real Universidad de Cervera.
- Amico, Stefano d', (2012). *Spanish Milan: A City Within the Empire, 1535-1706*. New York: Palgrave Macmillan.
- Antonio, N. (1788). *Bibliotheca hispana nova sive hispanorum scriptorum qui ab anno MD. ad MDCLXXXIV florere notitia*. T.II. Matriti: Joachimum de Ibarra.
- Aurial, A. (ed.), (1898). *Epistolae mixtae ex variis Europae locis ab anno 1537 ad 1556 scriptae nunc primum a patribus societatis Jesu i lucem editae*, I, Madrid.
- Avogadro di Quinto, F. (1861). *Raccolta di fatti e di documenti risguardanti l'Arciconfraternita di San Giuseppe ed il Collegio delle Orfane di Vercelli dalla loro fondatione fino a questi ultimi tempi*. Vercelli.
- Bach Riu, A. (2002). *Diplomatari de l'Arxiu Diocesà de Solsona (1101-1200)*, 1. Lleida: Fundació Noguera.
- Bada i Elias, J. (1970). *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*. Barcelona: Editorial Balmes.
- Baranda Leturio, N. (2007). «Desterradas del Parnaso. Examen de un monte que solo admitió musas». *Bulletin Hispanique*, 109, 2, 421-447. «doi: 10.3406/hispa.2007.5297»
- Barbieri, E. & Zardin, D.(2002). *Libri, biblioteche e cultura nell'Italia del Cinque e Seicento*. Milano: Vita e Pensiero.

- Berriozabal, J.M. de, (1862). *Pensamientos de San Juan Crisóstomo acerca de la Providencia, escogidos en las obras del santo y ordenados por D. Juan Manuel de Berriozabal, marqués de Casajara*. Madrid: Ángel Masía.
- Berti, G. F. (1862). *Relazione intorno ad alcuni stabilimenti di beneficenza dell'alta Italia*. Firenze.
- Bertran, P. (1980). «Notes de demografia i onomàstica lleidatanes de finals de l'Edat Mitjana. el fogatge de 1491». *Acta historica et archaeologica medievale*, 1, 143 – 171.
- Betrán, J.L. (2010). «El bonete y la pluma: la producción impresa de los autores jesuitas españoles durante los siglos XVI y XVII», 23-76. A: Betrán, J.L. (ed.). *La Compañía de Jesús y su proyección mediática en el mundo hispánico durante la Edad Moderna*. Madrid: Ediciones S.L.
- Betrán, J.L. & Blanco, C. (2012). «Impresos jesuitas en la Cataluña Moderna». Tom I, 557-585. A: Millán, J.M., Llorente, H.P. & Pablo, E.J. *Los jesuitas: religión, política y educación (siglos XVI-XVIII)*. 3 vols. Madrid: Universidad Pontificia Comillas.
- Biffi, S. (1870). *Sui riformatori pei giovani*. Milano: Bernardoni Giuseppe.
- Bolòs, J. & Sánchez-Boira, I. (2014). *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (segles XIV-XVI)*, 3. Lleida: Fundació Noguera.
- Botinas, E., Cabaleiro, J. & Duran, M. A. (2002). *Les Beguines: La raó il·luminada per amor*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Borderías, C. (ed.), (2009). *La Historia de las mujeres*. Barcelona: Icaria editorial.
- Burrieza Sánchez, J. (2005). «La percepción jesuítica de la mujer (siglos XVI –XVIII)». A: *IH*, 25. Alicante: Universidad de Alicante.
- (2015). *El alma de las mujeres. Ámbitos de la espiritualidad femenina en la modernidad*. Universidad de Valladolid.
- Bruniquer. (1914). *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels magnífichs consellers y regiment de la Ciutat de Barcelona*, 3 , XLII. Barcelona.
- Caballé, F. & González R. (2002). *Estudi històrico-arquitectònic de la finca núm. 25 del carrer Ripoll de Barcelona*. Barcelona: Veclus.
- Cabezudo Astraín, J. (1954). «Nuevos datos sobre la paternidad del llamado Libro Verde de Aragón», A: *Archivo de Filología Aragonesa*, VI, Zaragoza: Institución Fernando el Católico (CSIC).
- Cahner, M. (1978). *Epistolari del Renaixement*, 2. València: Albatros Edicions.
- Calderó, M. de. (1724). *Sacri Regii Concilii Cathaloniae decisiones, criminales, et civiles, Pars Tertia*. Venetiis: Extypographia Balleoniana.

- Cantú, C. (1844). *Milano e il suo territorio*. T. I. Milano: Tipi di Luigi di Giacomo Pirola.
- Cargnoni, C. (2002). *Storia della spiritualità italiana*. Roma: Città Nuova Editoriale.
- Casalis, G. (1853). *Dizionario geografico storico-statistico- commerciale degli stati di S.M. re di Sardegna*, XXIV. Torino.
- Cases i Loscos, L. (2001). *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, tom I. Segle XIII-XV*. Barcelona: Fundació Noguera.
- (2003). *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, tom II. Segle XVI*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Castelnovo, G. (2014). *Malefemmine. Onore perduto, peccato espiato, corpi ammansiti*. Università degli Studi di Milano et Université de Grenoble.
- Catalana, G. E. (2008). l'Enciclopèdia «www.enciclopedia.cat». [Consulta: 26 setembre 2014].
- Catalunya, (1704). *Capitols per lo Redreç del General y Casa de Cathalunya, fets en las Corts*. Barcelona.
- Cavagna, A. (1910). *Vercelli nella storia e nell'arte: Guida illustrata*. Vercelli: Gallardi & Ugo.
- Cebollada, P. (2007). *Diccionario de espiritualidad ignaciana*, 1, Santander: Editorial Sal Terrae.
- Colas, G. & Salas, J.A. (1982). *Aragón en el siglo XVI. Alteraciones sociales y conflictos políticos*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza.
- Coll i Alentorn, M. (1992). *Història*, 2. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Coll Julià, N. (1982). «Documentación notarial relativa a los pobres en la Cataluña del siglo XV», 287-294. A: Riu, M. *La pobreza y asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*. Vol. 2. Barcelona: CSIC.
- Coromines, J. (1989-1997). *Onomasticón Cataloniae: els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. 8 vols.. Barcelona: Curial: Caixa de Pensions "La Caixa".
- Cortada, J., & Manjarrés, J. de. (1848). *El libro verde de Barcelona: añalejo de costumbres populares, fiestas religiosas y profanas, usos familiares, efemérides de los sucesos mas notables acaecidos en Barcelona, noticia de la instalacion de sus establecimientos y corporaciones de toda clase, con una porcion de zarandajas mas, unas formales y otras alegres, y algunas que no son alegres ni formales*. Barcelona: T. Gorchs.
- Cortada, M. de. (1714). *Regiam Cancellarium Regentis in Regia Audientiae Cathaloniae decisiones Cancellarii et Sacri Regii Senatus Cathaloniae; sive praxis contentiorum et competentiarum*, 4. Lugduni: Sumptibus Anisson & Posuel.

- Courcelles, D. de. (1995). «Les lettres d'Estefanía de Requesens, épouse de Juan de Zúñiga, à sa mère, la comtesse de Palamós (1533-1540): entre la Catalogne et la Castille, l'affirmation d'un lignage à l'époque de Charles Quint». A: Redondo, A. (ed.). *Relations entre hommes et femmes en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles*. Paris: Publications de la Sorbonne, 67-78.
- Courcelles, D. & Julián, C.V. (1999). «Des femmes et des livres: France et Espagnes, XIVe – XVIIe siècle». Paris: *École nationale des Chartes*.
- Creixell, J. (1922). *San Ignacio. estudio crítico y documentado de los hechos Ignacianos relacionados con Montserrat, Manresa y Barcelona*. Barcelona: Eugenio Subirana.
- Dalmases, C. (1982). *El Padre maestro Ignacio*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Decio, F. (1528). *De regulis iuris*. Lugduni: Joannem David.
- Derossi, O. (1790). *Scrittori piemontesi savoirdi nizzardi registrati nei catalogi del vescovo Francesco Agostino della Chiesa e del monaco Andrea Rossotto. Nuova compilazione di Onorato Derossi*. Torino: Stamperia Reale.
- Dionisotti, C. (1861). *Memorie Storiche della Città di Vercelli precedute da Genni Statistici sul Vercellese*, I. Biella.
- Dyckman, C.M., Garvin, M., & Liebert, E. (2001). *The Spiritual Exercises Reclaimed: Uncovering Liberating Possibilities for Women*. Paulist Press.
- Escolà, J.M. (1868). *España Mariana, ó sea reseña histórica y estadística por provincias, partidos y poblaciones de las imágenes de la Santísima Virgen, de los santuarios, capillas y templos que están dedicados, y culto que se la tributa en esta religiosa nación. Partido de Lérida*. Madrid: Impr.C. Moliner y compañía.
- Feijoo, B. J. (1778). *Teatro crítico universal, ó discursos varios en todo género de materias, para desengaño de errores comunes*, 7. Madrid: J. Ibarra, impresor de Cámara de SM, a costa de la Real Compañía de Impresores y Libreros.
- Fernández, B. (1901). «Antigua lista de manuscritos latinos y griegos inéditos del Escorial». *La Ciudad de Dios*. Madrid: Imp. Gómez Fuentenebro.
- Fernández Terricabras, I. (2000). «El nuncio Nicolò Ormaneto y la reforma de las órdenes religiosas en tiempos de Felipe II (1572-1577)». A: Martínez Ruiz, E. (coord.). *Madrid, Felipe II y las ciudades de la Monarquía*. Madrid: Actas, vol. 3, pp. 321-332.
- Fernández Zapico, D. & Dalmases, C. de (1943). *Fontes narrativi de S. Ignatio de Loyola et de Societatis Iesu initiis*. «Monumenta Historica Societatis Iesus», I. Rome, 110-888.

- Ferrari, C. (1852). *Valore e Sventura. Episodio storico della Gloriosa difesa di Vercelli contro le armi di Spagna nel 1617 narrato da Costanzo Ferrari*. Vercelli.
- Ferrer, M. & Despujols, S. (1608). *Observantiarum Sacri Regii Cathaloniae Senatus, eius olim celeberrimi Conciliarij Michaelis Ferrer*. Barcinone: Expensis Ioannis.
- Fontanella, J.P. (1668). *Decisiones Sacri Regii Senatus Cathaloniae*, I. Lugduni: Apud Germanum Nanty & Soc.
- (1645). *Sacri Regii Senatus Cathaloniae decisiones*, II. Barcelona: Petri Lacavalleria.
 - (1627). *De pactis nuptialibus, sive capitulis matrimonialibus tractatus: multis Regiae Audientiae Principatus Cathaloniae*, I. Colonia: Apud Philiium Albertum Coloniae.
 - (1662). *De pactis nuptialibus, sive capitulis matrimonialibus tractatus: multis Regiae Audientiae Principatus Cathaloniae*. Tomus Secundus, Sumptibus Samuelis Choët, Genevae, Gènova.
- García Hernán, E. (2013). *Ignacio de Loyola*. Madrid: Editorial Taurus.
- García Cárcel, R.(1997). «La posesión del libro en la Cataluña del Antiguo Régimen...». *Bulletin Hispanique*. Tome 99, 1, pp. 135-159. «doi: 10.3406/hispa.1997.4930»
- (1998). «De la Reforma protestante a la reforma Católica. Reflexiones sobre una transición». *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 16, 39-63. Barcelona: UAB.
- García Matamoros, A. (1769). *Opera Omnia*. Matriti: Typis Andreae Ramirez.
- García-Villallosada, R. (1986). *Santo Inàcio de Loyola*. «Biblioteca de Autores Cristianos». Madrid: Editorial Católica.
- Garriga, F (1841). *Apuntes sobre el derecho de Cataluña en presencia de sus Constituciones, principales autores, y disposiciones ultimas, para servir a las personas interesadas en su recogimiento*. Barcelona: Imprenta de Francisco Garriga.
- Garrut, J.M. (1960). *Notas historicas de la Real e Ilustre Archicofradía de la Purísima Sangre de Nuestro Señor Jesucristo*. Barcelona: Torrell de Reus.
- Gascón Chopo, C. (2008). «La senyoria de Josa, dels orígens a 1300. L'evolució del poder d'una família de la petita noblesa feudal en l'àmbit local pirinenc». *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 97-108.
- Géal, F. (1995). «Nicolás Antonio juge de la femme de lettres à travers la *Bibliotheca Hispana Nova*», A: Redondo, A. (ed.). *Relations entre hommes et femmes en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles*, Paris: Publications de la Sorbonne, 39-52.

- Gil Ambrona, A. (1985). «La mujer vista a través de la Iglesia en la sociedad catalana de los siglos XVI y XVII. (Proyección social de lo «femenino» y justicia eclesiástica)». *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 1, 79-94.
- Gonzalo Sánchez-Molero, J. L. (1999). *El aprendizaje cortesano de Felipe II (1527-1546): la formación de un príncipe del Renacimiento*. Madrid: SECCFII y CV.
- Gras, M. (2013). «Familia y clausura. El monasterio de Nuestra Señora de los Ángeles y Pie de la Cruz de Barcelona (1485-1750)». A: Alabrús, R. M. (ed.). *La vida cotidiana y la sociabilidad de los dominicos*. Sant Cugat: Arpegio, 117-132.
- Grau Codina, F. (2003). *La Universitat de València i l'humanisme: Studia humanitas i renovació cultural a Europa i al Nou Món*. Universitat de València.
- Hercklitz, V. G. (1700). *Dissertationem de cultu heroinarum sago vel toga illustrium de indultu senatus philosophici in Academia Lipsiensi*. Leipzig.
- Hernández Cabrera, M. S. (2002). «La celda del convento, una habitación propia. La vivencia de la clausura en la comunidad de dominicas de Montesión». A: *DUODA. Revista d'Estudis Feministes*, 22, 19 – 40.
- Hernández Cabrera, M. S., Garí, B., & Riera, A. (1997). *Montesión, una comunidad de dominicas en Barcelona*, ss. XIV-XVI. Universitat de Barcelona.
- Hernández, R., & Cruz, A. J. (2011). *Women's Literacy in Early Modern Spain and the New World*. Surrey: Burlington, Ashgate Publishing.
- Javierre, J. M. (2002). *La jesuïta Mary Ward. Mujer rebelde que rompió moldes en la Europa del siglo XVII*. Madrid: Libros Libres.
- Jiménez Sureda, M. (2002). «La situació femenina en l'Antic Règim». A: *Revista de Catalunya*, 174, 25-52.
- (2009). «La dona en l'esfera laboral en l'època moderna: presentació». *Manuscrits: Revista d'història moderna*. 27,17-19 .
- (2009). «La mujer en la esfera laboral a lo largo de la historia». *Manuscrits: Revista d'història moderna*, 27, 21- 49.
- Justo, M.S. (2013). « «Que no es todo para todos». El deber de escribir en la Compañía de Jesús.» *Actas y comunicaciones del Instituto de Historia Antigua y Medieval*, vol. 9, 1-10. Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires y Universidad Nacional de La Pampa.
- Lascorz , F.A. (2001). *La Aljama judía de Monzón. La olvidada*. Zaragoza: Libros Certeza.
- Latuada, S. (1751). *Descrizione di Milano*. V. Milano: Giuseppe Cairoli.

- Lirosi, A. (2013). «...Ritenere dette donne con tal temperamento: Case pie e monasteri per il recupero delle ex prostitute a Roma (secc. XVI-XVII)». *Analecta Agustiniana*, LXXVI, 151-208.
- Lizondo, M. R. (2014). *Col· lecció documental de la Cancelleria de la Corona d' Aragó: Textos en llengua catalana (1291-1420)*, 56. Universitat de València.
- Lladonosa, J. (1970). *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*. Barcelona: Institut d'estudis Catalans.
- (1972). *Història de Lleida.*, 2 vols. Lleida: Camps Calmet.
 - (2007). *Els carrers i places de Lleida a través de la història*. Universitat de Lleida & La Paeria. Ajuntament de Lleida.
 - (1968). «Aportación documental para el estudio del reinado de Fernando II el Católico en Lérida». Zaragoza: Institución Fernando el Católico, CSIC.
- Llorens, A. (1986). *Solsona i el Solsonès en la història de Catalunya*. 2 vols. Solsona: Virgili & Pagès.
- Loyola, I. de.(1874). *Cartas de San Ignacio de Loyola, Fundador de la Compañía de Jesús*, I. Madrid.
- (1963). *Obras completas de San Ignacio de Loyola*, ed. I. Iparagirre y C. Dalmases. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- Lop, M. (2005). *Records ignasians a Barcelona*. Barcelona: Cristianisme i Justícia.
- López del Horno, G. (ed.), (1918). *Monumenta Ignatiana ex autographis vel ex antiquioribus exemplis collecta. Scripta de Sancto Ignatio de Loyola*. II, Madrid.
- (1903). *Monumenta Ignatiana ex autographis vel ex antiquioribus exemplis collecta. Sancti Ignatii de Loyola. Epistolae et Instructiones*. I, Madrid.
- Luzón, F. (2005). *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Marcora, C. (1961). «Nicolò Ormaneto, Vicario di S. Carlo». A: Milano, Diocesi. *Memorie storiche della diocesi di Milano*. Vol. VII. Milano: Tipografia de Silvestri di Baldini e Ghezzi, pp. 209-590.
- Martí Bonet, J.M. (2013). «Mare de Déu dels Àngels de Barcelona. Les dues Esglésies». *Conferència 5 juny 2013*. «www.cultura.arqbcn.org/arxiu/publicacions», [consulta: 9 febrer 2015.]
- Martí Sentañes, E. (2006). *Lleida a les corts. Els síndics municipals a l'època d'Alfons el Magnànim*. Lleida: Universitat de Lleida.

- Martínez de la Escalera, J. (2005). «Mujeres Jesuíticas y Mujeres Jesuitas». A: *A Companhia de Jesus na Península Ibérica nos séc. XVI e XVII: espiritualidade e cultura*. Actas do Colóquio Internacional, Universidade do Porto, 84-116.
- Martínez Millán, J. (2000). *La corte de Carlos V*. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V.
- Mateos, F. (1956). «Personajes femeninos en la historia de San Ignacio». A: *Razon y Fe*, 395-418.
- Miret i Sans, J. (1910). *Les cases dels templers i hospitalers a Catalunya. Aplech de noves y documents històrics*. Barcelona: Impremta de la Casa Provincial de Caritat.
- Miret i Sans, J. & Mallol, M.T. (2007), *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Molas, J. (2003). *Memòria, escriptura, història. literatura medieval i Moderna*. Universitat de Barcelona.
- Molinari, F. (1957). *Il Card. Teatino Beato Paolo Burali e la riforma tridentina a Piacenza (1568-1576)*. Roma: Apud Aedes Universitatis Gregoriana.
- Monterde, C. (ed.), (2002). *Acta Curiarum Regni Aragonum*, XVI, 2. «Cortes del reinado de Fernando II / 4. Cortes Generales de Monzón, 1512-1514». Zaragoza: Gobierno de Aragón.
- Monti, A. M. de (1679). *Compendio di memorie storiche della città di Savona, e delle memorie d'huomino illustri savonesi*. Roma: Marc'antonio&Orazio Campana.
- Morán, A.L., García, J.M. & Cano, E. (2003). *Cancionero de estudiantes de la tuna. El cantar estudiantil, de la edad media al siglo XX*. V.71. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- Morigi, P. (1603) *Santuario della Città, e Diocesi di Milano*. Milano: Antonio degli Antoni.
- Mutgè, J. (1992). *L'aljama sarraïna de Lleida a l'edat mitjana: aproximació a la seva història*. Barcelona: CSIC.
- Nadal, J. (2007). *Jerónimo Nadal. Vida e influjo*. Santander: Editorial Sal Terrae.
- Nash, M. (1988). *Més enllà del silenci: Les dones a la història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Nelles, P. (2014). «Chancillería en colegio: la producción y circulación de papeles jesuitas en el siglo XVI». *Cuadernos de Historia Moderna*. Anejo XIII, 49-70. «http://dx.doi.org/10.5209/rev_CHMO.2014.46789»
- Nordio, M. (1993). «Un' inconsueta figura di donna nel XVI secolo: Isabella Josa de Cardona (1491-1564)». *Archivi e Storia*, 9-10, 155 –179.

- Normandie, G. de, (1852). *Le Bestiaire divin*. Caen: A. Hardel.
- Novelis, C. (1853). *Dizionario delle donne celebri Piemontese*. Torino: Tipografia subalpina.
- Oller, T. (1985). «La atención institucional de la marginación en la Cataluña moderna: la casa dels Infants Orfes y una aproximación a la criminalidad». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 5, 81-96. « <http://www.raco.cat/index.php/Pedralbes/article/view/100571> »
- O'Malley, J. W. (1995). *The first jesuits*. Harvard University Press.
- Pallarés, M.A. (1996). *Ápocas de la receptoría de la Inquisición en la zona nororiental de Aragón, 1487-1492: con algunas noticias de interés sobre dicho tribunal en este reino*. Monzón: CEHIMO.
- Palomo, F. (2005). «Corregir letras para unir espíritus. Los jesuitas y las cartas edificantes en el Portugal del siglo XVI». *Cuadernos de Historia Moderna. Anejos IV*, 57-81.
- Paulí, A. (1952). *El real Monasterio de Nuestra Señora de Monte-Sión de Barcelona*. Barcelona.
- Platts, J. (1826). *A new Universal Biography, chronologically arranged*. IV, London: Sherwood, Gilbert & Piper.
- Planes i Aubets, R. (1993). *La descripció dels arxius municipals fina a la fi del segle XIX: Arxiu de la ciutat de Solsona*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Peña, M.(1997). *El laberinto de los libros: historia cultural de la Barcelona del Quinientos*. Madrid: Fundación Sánchez Ruipérez.
- Pérez de Moya, J. (1583). *Varia historia de santas y ilustres mujeres en todo género de virtudes*. Madrid: Francisco Sánchez.
- Pérez Molina, I. (2001). *Honour and Disgrace: Women and the Law in Early Modern Catalonia*. «Disertation.com». USA: Universal Publishers.
- Pleyán de Porta, J. (1873). *Apuntes de Historia de Lérida ó sea compendiosa reseña de sus principales hechos desde la fundación de la ciudad hasta nuestros tiempos*. Lérida: Imprenta de Carruez.
- Puig, I. (1955). *San Ignacio de Loyola en Barcelona: monografía histórica publicada con motivo del cuarto centenario de la muerte del Santo, 1556 - 1956*. Barcelona: Revista Ibérica.
- Pujades, J. (1831). *Crónica Universal del Principado de Cataluña*, VII. Barcelona: Josep Torner.
- Rahner, H. (1964). *Ignace de Loyola et les femmes de son temps*, II. Paris: Desclée de Brouwer.
- Rambla Blanch, J.M. (1996). *El peregrino: autobiografía de San Ignacio de Loyola*, II. Santander: Editorial Sal Terrae.
- Ramon, J. (1628). *Consiliorum una cum sententiis et decisionibus Audientiae Regiae Principatus Catalonia. Auctore Iosepho Ramonio iurisconsulto, milite, ac cive honorato Barcinonae*,

- eiusdemque academiae caesarei, et postmodum canonici iuris interprete. Primum volumen.* Barcinonae: Ex Typographia Stephani Liberòs.
- Ranza, G. A. (1769). *Poesie, e Memorie di Donne Letterate che fiorirono negli stati di S.S.R.M. il Re di Sardegna, raccolte, e date in luce ora la prima volta, con alcune antiche, e moderne Poetiche iscrizioni di Nobili Donne Vercellesi, non più pubblicate.* Vercelli: Giuseppe Panialis.
- Redondo, A. (1999). *Relations entre hommes et femmes en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles.* Paris: Publications de la Sorbonne.
- Redondo García, E. (2003). *El fogatjament General de Catalunya de 1378.* Barcelona: Editorial CSIC-CSIC Press.
- Ribadeneyra, P. de. (1967). *Vida de Ignacio de Loyola.* Madrid: Espasa – Calpe.
- Ribera, M.M. (1726). *Primitivo militar laical gobierno del Real, y Militar Orden de Nuestra Señora de la Merced, redempcion de cautivos christianos.* Barcelona: Pablo Campins.
- Ripoll i Mas, A. de. (1644). *Regaliarum tractatus eminentissimo et reverendissimo Alexandro Bichio Episcopo Carpectoalem. SRE. Cardinali.* Barcelona: Expenses Francisci Menescal.
- Roca, L. (1872). *Fastos ilerdenses: Colección de Efemérides pertenecientes a la historia de la ciudad, e insertas en el almanaque de Lérida de 1873.* Lérida: Imprenta de José Sol e Hijo.
- Sainz de Baranda, P. (1850). *España Sagrada continuada por la Real Academia de la Historia. T. XLVII, tratado LXXXV, de la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno.* Madrid: Real Academia de la Historia. «Fons Sol-Torres. Universitat de Lleida»
- Sala, A. (1858). *Biografia di San Carlo Borromeo.* Milano: Libreria Arcivescovile.
- (1857). *Documenti circa la vita e le gesta di San Carlo Borromeo, I.* Milano: Zaccaria Brasca.
- Sánchez-Arcilla, J. (2010). «La formación del vinculo y los matrimonios clandestinos en la Baja Edad Media». *Cuadernos de Historia del Derecho*, 17, 7- 47.
- Sánchez Cantón, F.J. (1948). «Floreto de anécdotas y noticias diversas que recopiló un fraile dominico residente en Sevilla a mediados del siglo XVI». A: *Memorial histórico español.* «Colección de documentos, opúsculos y antigüedades». Madrid: Real Academia de la Historia.
- Sans i Travé, J. M. (1994). *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, 2.* Generalitat de Catalunya.

- Schaff, D.D. & Wace, H. (ed.). *A select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*. Vol. VI. Edinburg: T&T Clark. [On line]: *Christian Classics Ethereal Library*. «<http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf206.v.CVII.html>»
- Schott, A. (1608). *Hispaniae Bibliotheca seu de academiis ac bibliotheci. Item elogia et nomenclator clarorum Hispaniae Scriptorum, qui latinae disciplinas omnes illustrarunt philologiae, philosophiae, medicine, iurisprudentiae, ac theologiae, tomis III distincta*. Francofurti: Apud Claudium Marnium & haeredes Ioan.
- Segura, C. (Ed.), (1997). *La historia de las mujeres en el nuevo paradigma de la historia*. Madrid: AL-MUDAYNA.
- Serra i Güell, E. «Notes històriques de la Reial i Il·lustre Arxiconfraria de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist». 5 p.
- Serrano y Sanz, M. (1903). *Apuntes para una biblioteca de escritoras españolas: desde el año 1401 al 1833*. I. Madrid: Sucesores de Ribadeneyra.
- Smith, D.J. (2010). *Crusade, Heresy and Inquisition in the Lands of the Crown of Aragon (c. 1167-1276)*. Boston: Brill.
- Soldevilla, F. (1962). *Història de Catalunya*. I, II. Barcelona: Editorial Alpha.
- (1950). *Pere el Gran. Segona part: El regnat fins l'any 1282*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Sormani, N. (1751). *Giornata prima de'passeggi storico-topografico-critici nella Città indi nella Diocesi di Milano*. Milano: Pietro Francesco Malatesta.
- Soto, W. (1997) «Ignacio de Loyola y la mujer». *Proyección*, 44, 299-318.
- Stevenson, J. (2008). *Women Latin Poets: Language, Gender, and Authority, from Antiquity to the Eighteenth Century*. Oxford University Press.
- Subirats i Pla, M., Corts i Blay, R. & Galtés i Pujol. (1998). *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, II. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Tacchi Venturi, P. (1950-1951). *Storia della Compagnia di Gesù in Italia narrata col sussidio di fonti inediti*. 4 vols. Roma: Ed. La Civiltà Catolica.
- Torres Amat, F. (1836). *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la literatura de Cataluña*. Barcelona: J. Verdager.
- Trias, S. (2008). *Diccionari d'escriptors lul·listes*, VI. Universitat Illes Balears.
- Val, M. I., del, (2004). *La historia de las mujeres: Una revisión historiográfica*. Valladolid: Universidad de Valladolid.
- Verges, T. (1992). *Santa Maria del Pi i la seva història*. Barcelona: La formiga d'or.

- Vila, I. (2010). *La Compañía de Jesús en Barcelona en el siglo XVI. El colegio de Nuestra Señora de Belén*, Institutum Historicum Societatis Iesu, Bibliotheca Instituti Societatis Iesu, LXX, Madrid: Universidad Pontificia Comillas.
- Vinyoles, T. & Comas, M. (2004). *Estefanía Carròs y de Mur*. Madrid: Ediciones del Orto.
- Xammar, J. P. (1668). *Civilis doctrina de antiquitate, et religione, regimine, privilegijs, & Praeinentijs Inclite Civitatis Barcinonae*. Barcelona: G. Nogués.
- Yeguas i Gassó, J. (2005). «Testament d'Elfa de Perellós i de Mur (1492)». *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, 18, 107-113.
- Zarri, G. (1992). *Le sante vive professione di corte e devozione femmine tra '400 e '500*. Torino: Rosenberg & Sellier.
- (1996). *Donna, disciplina, creanza cristiana dal XV al XVII secolo. Studi e testi a stampa*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.
- Zavala, I. (2000). *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)*, VI, Barcelona: Anthropos Editorial.

VII. Annexos

DOCUMENT 1

EPITAFIS D'ISABEL DE JOSA

Antic epitafi

Text extret de les antigues constitucions del Collegio delle Orfane di Vercelli.

[A] *Làpida original perduda.*

- a. *ASV. COV, cartella 48, fasc. «Pratica proposta concentramento», par. 2 «Regole e costituzioni per il Collegio delle Povere Orfane di Vercelli»
Còpia manuscrita del 8 d'abril del 1645.*
- b. *ASV. COV, cartella 48, casella 2, fasc. VI, n. 816. Còpia impresa del 8 d'agost del 1645.*
- c. *ASV. COV, cartella 49, casella2, fasc. II, n. 812. Còpia impresa.*
- d. *ASV. COV, cartella 78. Tres còpies. Una impresa al 1747.*
- e. *Ranza, G. A. (1769). Poesie e memorie di donne letterate che fiorirono negli stati di S.S.R.M. il Re di Sardegna. Vercelli: Giuseppe Panialis, p. 64.*
- f. *Derossi, O. (1790). Scrittori Piemontesi Savoiardì Nizzardì registrati nei cataligi del vescovo Francesco Agostino della Chiesa e del monaco Adrea Rossotto, Torino; Stamperia Reale, pp. 147, 148.*
- g. *De Gregory, G. (1820). Istoria della Vercellese letteratura ed arti, t.II, p.155*
- h. *Dionisotti, C. (1861). Memorie storiche della città di Vercelli, t. I. Biella: Giuseppe Amosso, p. 274.*
- i. *BCV. Avogadro di Quinto (1861). Raccolta di fatti e di documenti riguardanti l'arciconfraternita di S. Giuseppe ed il Collegio delle Orfane di Vercelli dalla loro fondazione fino a questi ultimi tempi. Vercelli.*

D. O. M.

HIC IACET ISABELLA LOSA DE CARDONA NATIONE HISPANA QUAE QUIDEM CUM JAM SACRAE THEOLOGIAE LAUREAM DOCTISSIME ESSET CONSECUta, DEFUNCTO CONJUGUE HABITUM OBSERVANTIAE DIVAE CLARAE INDUIT REGALEM PATRIAM, PROPINQUOS ILLUSTRISSIMOS, OPPIDA, DIVITIASQUE INGENTES RELIQUIT; NIHILOMINUS IN PAUPERATE NULLUM CHRISTIANAE PIETATIS OFFICIUM PRAE TERMittENS UNIVERSAM ITALIAM PERAGRAVIT, COMPLURESQUE IN EA SACRAS

AEDES BENEFICIO PAUPERUM CONSTRUXIT QUARUM NUMERO CUM PRAESENTEM
SUB TITULO DIVAE MARIAE DE LAURETO POSUISSET, HIS TANDEM COMPLETIS AETATIS
SUAE ANNIS LXXIII ET MENSIBUS QUINQUE, SPIRITUM DEO ALACRITER RESTITUIT,
VENERABILIAQUE EIUS OSSA TEMPLI HUIUS CUSTODIAE COMMISIT ANNO DOMINI
MDLXIV DIE QUINTA MENSIS MARTII SUB EPISCOPATU ILL.MI DOMINI CARDINALIS GUIDI
FERRERII EPISCOPI VERCELLENSIS REGNANTE SERENISS. EMANUELE PHILIBERTO
SABAUDIAE DUCE

Nou epitafi a l'església de San Giuseppe

Les restes mortals d'Isabel de Josa van ser dipositades a la seva mort el 5 de març del 1564 a l'església de Santa Maria de Loreto. Al 1614 a causa de l'enderrocament de l'edifici per raó de la guerra i la construcció dels murs de la ciutadella, les seves despulles van ser traslladades juntament amb l'orfenat a la casa contigua a l'església de *San Pietro della Ferla*. Al 1645 les restes es van dipositar a un local davant de l'església de *Santa Agnese*. Al 1832 són transferides al suprimit monestir de San Bernardo i a l'església de San Giuseppe, seu de l'arxiconfraria, col·locant-les al mur d'una capella lateral construïda en memòria de la primera, sota l'advocació de *Maria Vergine Lauretana* on l'epitafi original va ser substituït pel següent i actual:

Isabella Losae de Cardona B. M. Ossa in pace
matri optimae filiae obsequentes

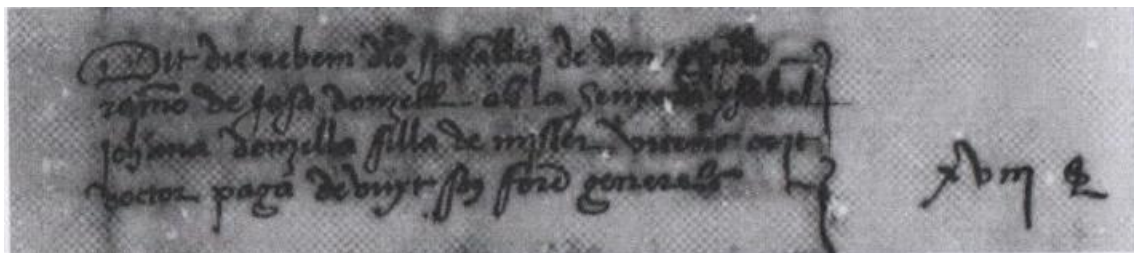
DOCUMENT 2

ESPOSALLES ENTRE GUILLEM RAMON I ISABEL JOANA

MAIG 1509

Maig any MDVIII

Dit die rebem dites sposalles de don guillem ramon de josa donzell ab la senyora ysabel johana donzella filla de misser vicenç orit doctor paga devuit sous foren generals

ACB, *llibre de les esposalles*, vol. 14, maig del 1509, fol. 2v.

Transcripció:

Maig any MDVIII

Dit die rebem dites sposalles de Don Guillem Ramon de Josa donzell ab la Senyora Ysabel Johana donzella filla de misser Vicenç Orit doctor paga devuit sous foren generals xviii s.

DOCUMENT 3

ISABEL DE JOSA, GARANT D'UNA NÚVIA

9-2-1513

1513, febrer, 9. Dimecres. Barcelona

Isabel de Josa, esposa del noble don Guillem de Josa i de Cardona, accepta la fermaça sobre els seus béns a fi de recolzar el dot que ha de pagar Maria, vídua, pel seu proper casament amb Pere Serra, traginer de la ciutat de Barcelona. En aquest acte es firmen capítols matrimonials, pels quals s'estableix un dot de trenta lliures, vint-i-cinc en diners comptants i cinc en robes justament valorades. Aquest dot s'ha de pagar en dos terminis. El primer immediatament després de fetes les esposalles i l'altra meitat fetes les noces per l'església. S'obliga a fer esposalles d'avui en 15 dies i noces abans del 15 d'abril. Aquests terminis es poden allargar o escurçar previ coneixement d'Isabel de Josa i de Joan Camps, sastre. Són testimonis per la part d'en Pere, Pere Rovira, clergue de Barcelona i Joan Prats, escrivent, i per part de Maria i Isabel, Jaume Vilanova, argenter i Antoni Bellcebre, mercader, de Barcelona

A. AHPB, Notari Joan Vilana, *25 Manualem 1512-13*, ref. 257/19, s/f

Die mercurii viiii^o mensis februarii anno predicto M^o D^o XIII°

...

Avengut es que Matrimoni sie fet entre lo senyer en Pere Serra, treginer, ciutada de Barcelona de una part e la dona na Maria viuda de la part altre per reho del qual matrimoni son fets los capitols següents:

Primo la dita dona na Maria constitueix e aporta de dot e per dot al dit Pere Serra esdevenidor marit seu trenta lliures barceloneses, ço es vint y sinc lliures en peccunia nombrant e les sinch lliures en robes per just preu extimades. E promet que la dita quantitat li liurara ço es la meytat en continent fetes sposalles e l.altre meytat fetes noces en fas de Sancta Mare Sglesia e perquè

sie segura li.u dona per fermança la senyora dona Ysabel muller del noble don Guillem Ramon de Josa li.u accepta la fermança e promet esser tenguda a la dita quantitat e obliga sos bens e o jure.

Item lo dit Pere Serra fa spoli e carta dotal a la dita dona na Maria de la dita quantitat e li promet aquella restituir en tot cars de restitutio de dot e li.n obligue tot sos bens e si mes de les dites XXX lliures rebra per dit are per lavors ho assegura.

Item es concordat que lo dit matrimoni sie fet entre les dites parts ço es sposalles dins quinze dies e les noces de assi a xv de abril e volen que lo temps se puxe acursar e allargar a coneixença de la dita senyora dona Ysabel e d.en Joan Camps, sastre.

E volen que dels presents capítols sien fetes aquelles e tantes cartes com sien vistes al notari davall scrit.

Testes firmavit Petri Serra qui firma dicta die sunt Petrus Rovira clericus barcinonensis et Joannes Prats scriptor.

Testes firmavit dictarum domine Marie et domine Ysabelis qui firma viiii^o februarii anno predicto sunt Jacobus Vilanova argenterius, Anthonius Bellcebre mercator cives.

DOCUMENT 4

TESTAMENT DE GUILLEM RAMON DE JOSA I DE CARDONA

11-2-1516

1516, febrer, 11 dilluns. Barcelona

Guillem Ramon de Josa i de Cardona, fill i hereu del noble Gaspar Joan de Josa, senyor dels castells de Madrona, Altés, Castellar, Ciuró i Ogern, vivent, i de la senyora Maciana de Cardona, la seva dona, difunta, atorga el seu últim i vàlid testament. Anomena com a marmessors a la seva pròpia muller, Isabel, al seu sogre, Vicenç Orrit, al seu germà Gaspar Joan i a Pere Castelló, prevere de la ciutat de Solsona. Mana que el seu cos sigui enterrat al claustre de l'església del monestir de Santa Maria de Solsona. Fa diverses deixes pietoses. Dóna la total llibertat a la seva serva Margarida. Deixa a Bernat Adam, 20 lliures, pels serveis que li va prestar a Nàpols. Estableix com a hereva universal de tots els seus béns a la seva dona Isabel. Ella els dividirà i repartirà quan sigui el moment entre els seus fills Guillem Ramon, d'un any d'edat i la seva filla Maciana, de sis anys. Tindrà preeminència Guillem i la seva descendència i els altres possibles fills barons. Després, Maciana i les altres possibles filles. Cas de què la seva muller li premori, l'heretament aniria al seu germà Gaspar Joan.

Aquest testament fou obert el 5 de maig de 1517 pel notari Joan Vilana, amb la presència dels marmessors Gaspar Joan de Josa i Cardona, germà, Vicenç Orrit, sogre i Pere Castelló, prevere de Solsona.

[A] Original, perdut

α. AHPB, minuta del notari Joan Vilana, Testaments 257/63, pàg. 160

β. AHPB, Esborrany del notari Joan Vilana, Testaments 257/63, s/f (bossa)

Die lune XI^a mensis febroarii, anno a Natiuitate Domini millesimo quingentesimo sextodecimo. In Christi nomine. Amen. Nos, Guillermus Raimundus de Iosa, filius hereditatus nobilium Gasparis Ioannis de Iosa, domini castrorum de Medrona, Altes, Castellar, Seuro, Vgerit, situatorum: partim,

in vicaria Ceruarie et, partim, Acrimontis subuicarie, et domine Maciane de Cardona, quondam, vxoris sue, sanus, per Dei gratiam, mente et corpore. Scientes nos aliquando morituros et quod mors certa est et hora incerta, nostrum facimus, condimus et ordinamus testamentum seu nostram vltimam voluntatem. In qua nostros eligimus manumissores seu exequutores: dictam nobilem presentem nostram dominam Isabelem, vxorem nostram dilectissimam, magnificum Vincencium Orrit, doctorem et consiliarium domini regis, socerum nostrum, et nobilem Gasparem Ioannem de Iosa, germanum nostrum, et Petrum Castello, presbiterum ville Celsone; quos, vt carius possumus, deprecamur eisque conferimus potestatem quod, si nos mori contigerit antequam aliud faciamus testamentum, ipsi nostri manumissores compleant et exequantur hoc nostrum testamentum seu hanc nostram vltimam voluntatem. In primis, volumus et mandamus quod omnia debita, que debeamus, persoluantur et omnes iniurie, ad quarum restitutionem teneat, restituantur breviter, simpliciter, summarie et de plano, secundum Dominum Deum et forum anime, prout ipsa debita ipseque iniurie probari poterint, per testes, instrumenta aut alia legitima documenta. Eligimus, insuper, sepulturam corpori nostro in capella Beate Marie claustrum ecclesie monasterii Celsonensis, quam fieri volumus ad cognicionem dictorum nostrorum manumissorum. Et rogo eos quod, pro salute anime mee, fieri faciant et procurent refrigeria, que cognouerint expediri nostre saluti. Item, legamus cuilibet ex manumissoribus nostris, pro onere manumissorie, vnum ducatum auri. Item, legamus deuote capelle Beate de Castell Vidre, diocesis Vrgellensis, viginti libras, pro recuperacione capelle predicte, et, si videbitur nostris exequutoribus, expendant vsque ad triginta libras, pro dicta reparacione. Item, in ecclesia Castri de Vgern, vocata *de la Salsa*, dimittimus et volumus perpetuo celebrari vnam missam, in qualibet die sabbati, in deuocione Beate Marie; et consignamus capellano dicte ecclesie quinquaginta quatuor solidos annuales in et super emolumentis molendini dicti Castri de Vgern. Item, amore Dei, facimus liberam, francham et alforram Margarittam, cervam nostram, cum plenissima libertate. Item, dimitto Bernardo Adam, qui fuit cum fratre nostro in regno Neapoli, pro seruiciis nobis impensis, viginti libras. Et, si non vixerit ad obitum nostrum, dictas viginti libras volumus expendi pro anima sua in missis celebrandis in Hospitale Sancte Crucis, ad electionem nostrorum manumissorum. Item, dimittimus et legamus dicto patri nostro charissimo seu verius confirmamus vsumfructum bonorum, per ipsum nobis donatorum, in nostri hereditamento siue vniuersali donacione, contemplacione nostri matrimonii nobis facto sive facta, eis modo et forma, quibus in nostris capitulis continetur. Item, legamus dicto Gaspari Ioanni de Iosa, patri nostro, quod, quitquid et quantum fuit ei datum per nos seu patrem nostrum communem, non computetur ei in quantitate, quam, pro sui collocacione, dominus pater noster retinuit sibi dandum. Item, recognoscimus dicte domine Isabeli, vxori nostre, dotem suam et sponsaliciam suam, prout in suis capitulis matrimonialibus continetur; ex qua dote, tantum restant nobis ad solvendum viginti duo mille solidi; totam, autem, amplius confitemur habuisse et recepisse, pro dote sua. In omnibus, autem, bonis nostris, mobilibus et immobilibus, iuribus et actionibus, presentibus et futuris, vbique sint, facimus et instituimus heredem nostram vniuersalem dictam nobilem

dominam Isabelem, coniugem nostram charissimam, que hereditatem et bona nostra donet, diuidat seu distribuatur inter Guillerum Raimundum de losa, filium nobis et sibi communem, infantem anniculum, Macianam, filiam nobis et sibi communem, etatis sex annorum vel circa, et alios filios et filias nascituros et nascituras, si quos vel si quas alios habebimus et dimittemus, ipsos et ipsas, filios et filias, natos et natas ac nascituros et nascituras, dotando, hereditando et diuidendo, inter viuos aut in vltima voluntate, vni magis quam alteri concedendo aut, aliter, diuidendo, ad suam voluntatem. Verum, si, forsan, die obitus nostri, dicta domina Isabel, vxor nostra, non vixerit vel vixerit et inter viuos aut in vltima voluntate non disposuerit de bonis nostris, tunc et in quolibet dictorum casuum, cessante dispositione dicte vxoris nostre, instituhimus nobis heredem dictum Guillerum Raimundum, filium nostrum impuberem, si tunc vixerit et, si non vixerit vel vixerit et heres non erit vel erit et decesserit quodocunque sine liberis, quorum nullus ad etatem decem octo annorum peruenerit, hiis casibus et quolibet eorum, substituhimus sibi et nobis instituimus alium filium nostrum masculum, de legitimo et carnali matrimonio procreatum, si quem alium, die obitus nostri, habebimus et dimitimus et, si plures fuerint maiores natu eorundem, cui similes facimus substitutiones in fauorem aliorum filiorum nostrorum masculorum, quales facimus substitutiones dicto Guillermo Raimundo; quos filios masculos, in casu existencie, eos tunc instituimus et substituimus, in casibus predictis, seruato inter eos ordine primogeniture. Et, si, die obitus nostri, nullum filium seu filios masculos habebimus seu dimittemus vel habebimus seu dimittemus et omnes decesserint sub dicta forma, qua dictum est de Guillermo Raimundo, hiis casibus et eorum quolibet, substituimus eis et vltimo sich morienti et nobis instituimus dictam Macianam, filiam nostram legitimam et naturalem, si tunc vixerit et, si tunc non vixerit, liberos suos, de legitimo et carnali matrimonio procreatos masculos, sub forma et modo, quibus de filiis nostris masculis prediximus. Et, si dicta Maciana, filia nostra, erit nobis heres et decesserit quodocunque sine liberis, vno vel pluribus, de legitimo et carnali matrimonio procreatis vel cum talibus liberis, quorum nullus ad dictam etatem decem octo annorum peruenerit, hiis casibus, substituimus sibi et nobis heredes instituimus alias filias nostras, si quas alias de legitimo et carnali matrimonio habuerimus et dimiserimus, seruato inter eas, vbi plures fuerint, ordine primogeniture, et illis premortuis liberis premortue \seu premortuarum/ sub dicta forma. *(Les tres línies següents i la primera paraula de la quarta, cancel·lades)*. Et, si, die obitus nostri, nullum liberum seu nullos liberos, mares aut feminas, habuerimus neque dimisserimus vel habuerimus et dimisserimus et omnes decesserint in pupillari etate vel postea quodocunque, sine liberis de legitimo et carnali matrimonio procreatis aut cum talibus liberis, quorum nullus ad dictam etatem decem octo annorum peruenerit, hiis casibus et quolibet eorum, deducto vsufructu, quem, in dicto casu, sine preiudicio usufructus predicti domini patris nostri, de omnibus bonis nostris, legamus dicte nobili domne Isabeli, vxori nostre, de tota eius vita naturali, tantum substituimus omnibus predictis et vltimo sich morienti et nobis instituimus heredem vniuersalem dictum nobilem Gasparem \ioannem/ de losa, fratrem nostrum, et, eo premortuo, liberos suos de legitimo et carnali matrimonio procreatos, sub modo,

forma et ordine institutionum et substitutionum liberorum nostrorum. Hec est, autem, vltima voluntas nostra, quam volumus valere iure testamenti; que, si non valet aut valere non poterit iure testamenti, volumus quod valeat et valere possit iure codicillorum aut nuncupatiui aut alterius speciei vltime voluntatis, qua melius de iure valere poterit et tenere. De qua mea vltima voluntate, mando fieri et tradi dictis manumissoribus legatariis, heredi et aliis, quorum intersit, tot originalia testamenta, clausule \et/ transumpta, quot notario infrascripto visa fuerint tradenda.

Actum est hoch Barchinone, vndecima \die/ mensis febroarii, anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo sextodecimo.

S+num Guillermi Raimundi de losa, testatoris predicti, qui hoc meum testamentum, quod est vltima voluntas mea, laudo et firmo.

Testes (*cancel-lats tres mots: huius rei sunt*) vocati et rogati firme huius testamenti sunt: Ioannes Torres, sutor et de officio custodie iurium generalis Cathalonie, et Anticus Busquets, scriptor Barchinone.

Nouerint vniuersi quod, anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo decimo septimo, die, vero, quinta mensis maii, fuit publicatum dictum testamentum, ad instanciam nobilis Gasparis Ioannis de losa et magnifici Vincencii Orrit et Petri Castello, manumissorum, per me, Ioannem Vilana, notarium publicum Barchinone, receptorem dicti testamenti, presentibus testibus: dicreto Francisco Ioannis, apotecario, ciue Barchinone, et Petro Balaguer, loci de Stadella, pro testibus ad hec vocatis et assumptis.

DOCUMENT 5

ISABEL DE JOSA, PRECEPTORA D'ÀNGELA ROVIRA

14-6-1519

1519, juny, 14, dimarts. Barcelona

Àngela Rovira, casada amb Joan de Santa Maria, fabricant de làpides, de Barcelona, filla d'Antoni Rovira, vivent, i de Joana, difunta i germana de Joan Rovira, propietari del mas Valldaura, del terme de Jorba, diòcesi de Vic, fou alumna d'Isabel de Josa, noble, vídua de Guillem Ramon de Josa. Joan Rovira promet que pagarà abans del proper setembre a Joan de Santa Maria la quantitat de vint lliures que van quedar pendents del dot.

A. AHPB, Notari Joan Vilana, 34è *Manualem*, ref. 257/28, s/f

Die martis xiiii mensis et anni predictorum

Ego Ioannes Rovira agricultor termini de lorba termini de lorba diocesis vicensis dominus proprietarius mansi de Valldaura dicti termini. Quia nobilis donna Helizabet de losa vxoris relicta nobilis dom Guillermi Raimundi de losa favore et contemplatione matrimonii. Quod domina Angela alumna sua soror mea ac filia legitima et naturalis Antonii Rovira viventis et domine Ioanne quondam suorum parentum ac meorum contraxit vobiscum Ioanne de Sancta Maria lapicida, cive barcinone pollicita fuit et seu per totum mensem Aprilis proxime preteriti sedaturam et soluturam vobis vobis promisit viginti libras barcinonensis quas in dotem et pro dote ac nomine dotis sue vna cum maiori pecunie quantitate vobis attulit et portavit prout in capitulis matrimonialibus huic inde firmatis apud venerabile Ioannem Vilar notario barcinone die et anno in ipsis contentis latius continetur cumque dictam verbalem promissione seu pollicitationem vobis fecerit sub ipse ut cum per me de dictis viginti libris vobis fierit et firmaretur debitorum instrumentum a dicta promissione seu pollicitatione absolueretur et absoluta penitus censeretur in lumine huiusmodi contractus per et inter me et vos in pactum expressum fuit deductum. Igitur cum dicto pacto et condicione sine quibus presentes non fecissem debitorum instrumentum Gratis etc.. pro tota scilicet parte hereditate legitima paterna et materna et supplemento eiusdem

et pro omnibus et aliis iuribus sibi in bonis dictorum parentum suorum pertinentibus et pertinere debentibus confiteor et re[cognosco] vobis dicto Ioanni de Sancta Maria presenti quod racione seu pretextu dicti matrimonii et pro dote dicte sororis mee et vxoris vostre et pro omnibus dictis iuribus sibi in bonis dicti patris mei pertinentibus et in solutionem et satisfactionem eorumdem debeo vobis dictas viginti libras barcinonensis. Et ideo renunciando etc. conuenio et prometo vobis quod dictas viginti libras soluam huic et per Totum mensem septembris proxime instantis sine dilationem etc. Salarium procuratoris est intus v ex vero civitatem barcinone x solidos cum restitutione ex pens etc. super quibus etc Credatur etc. pena de non firma ius L solidos que pena etc cuius pene etc. Quaquidem etc Mihilominus etc et pro his etc obligando bona etc renunciando etc et foro proprio etc summittens me et bona mea etc foro vicaria barcinone etc. Et firmam scripturam tercii In Curia honorabile vicario barcinone obligando pro vide personam et bona etc. iuramus etc

Testes sunt Bartholomeus Bresca studens in artibus et Paulus Renard scriptores Barcinone habitatores.

DOCUMENT 6

SAGRAMENT I HOMENATGE. ISABEL DE JOSA. BARONIA DE MADRONA 22-9-1533*

Font: ADS, Arxiu parroquial de Madrona, M1 Baronia de Josa, s/f

XXII mensis septembris

Primo fuyt interrogatus el que si sap via ohit dir \ni vist / a la vila de Oliana si ere stada may de la cassa dels Josses dixit que el no.u a vist sinó que a ohit dir que ere stadada de la casa dels Josses i que ha oit dir que stave penyorada. Fou interrogat si sap per quant, dixit que no. Fou interrogat a qui o ha oit dir, dixit que a son avis i a sa avia i a sa mare i a molts altres persones. Fou interrogat si na oit dir altre, dixit que pocs dias a oit dir an Pere Masana abitador de la vila de Oliana que stan en consell abie oit dir al canonge Piquer que la vila de Oliana here stada dels Josses i que ere stada enpenyorada mes que ere pasat lo temps de quitar i que els be tenien les cartes a mes que no les volien mostrar fins que aguessen fet fons a molts dines a dona Isabel de Jossa

A x del mes de giner an mil D XXX IIII

D.en Miquel Garo fil de.n mossèn Francesc Garo per serts enteressos fos pres dintre la presso de Madrona lo qual presta sacrament i omenatge en poder del balle de Madrona per ofesials de dona Isabel de Jossa o per les fermanses desús enomenades dintre spay de cinc dies tornara i.s posara request solsament dintre lo castel de Madrona portes tancades en poder de ofesials de dita senyora pena de L lliures. Et obligant.i tots sos bens aguts i per aver ... renunciant a tota ley i dret i priviletges que valer ni adlegar pogues etc y per major seguretat done per fermanses son cunyat Pere Rosinyol de Castellar i en Pere Olzina balle de Tarasola i en Masia Ginebrossa de Tarasola i els ali presents son contents que fan fermansa al sobredit Miquel Garo que tota oia i quant sera request dintre spay de .V. dies tornara etc. Obligant.se la una per l.altre etc.. ab les penes desús dites pena de carcelatge etc largomodo axi presten sacrament y omenatge en poder del sobredit balle etc. Testes mestre Miquel y Johan Casals

*Documents redactats pel mateix escriptent en un sol full. Presenten gran dificultat de lectura i comprensió. Destaquem l'ús de «i» com a conjunció en comptes de «y», més usual en els textos en llengua catalana de l'època.

DOCUMENT 7

HELENA DE CARDONA

16-9-1536

1536, setembre 16. Dissabte. Castell d'Ogern.

Helena de Cardona, esposa del noble Guillem de Josa i de Cardona, absent en aquest acte, s'atorga la possibilitat d'anomenar procuradors per a tots els actes econòmics, sobretot la gestió dels censals del General de Catalunya, cobrar pensions, i en general tota l'activitat econòmica que hagués de fer en nom i dret del seu marit. Renuncia al *beneficii vellenyani senatus consulti* que s'havia introduït en favor de les dones i a *l'autentice incipientis si qua mulier posite C.S. vellenyannum*. Són testimonis Miquel Sorribes i Joan Calvià, pagesos del terme del castell d'Altés.

A. ADS, Notarials, Francesc Castellar, 8º manual, s/f

Die sabbati XVI mensis septembris anno a nativitate domini Mº Dº XXXVIº in castro de Ugern diocesi urgellensis licet hic constituta.

Nos, Elena, uxor nobilis Guillermi Raymundi de losa, domini baroniarum de Madrona et de Pinós etc.. Gratis constituimus et ordinamus procuratorem nostrum certum et specialem et ad subscripta etiam seu talem itaque etc vos dictum nobilem Guillermm Raymundum de losa virum meum licet absente in videlicet ad vendendum seu aliter alienandum cuicumque seu quibuscumque persona seu personis et quocumque seu quibuscunque precis seu preciiis quibus volueritis que cunque censualia mortua que vos dictum nobilem virum meum habetis et recipis ac habere et recipere debetis quolibet anno super generali principatus Cathalonie. Et jura et actiones nobis qualitercunque pertinencia ac pertinentes adversus seu contra dictum generalem principatus Cathalonie et alias quascunque personas et in quibuscunque bonis racione et occasione dictorum censualum mortuorum emptori vel emptoribus ac aliis pro dicti censualis acceptatoribus tradendum et mandandum Et .. vel eis promittendum nostro nomine et pro nobis quod nos tenebimur ipsi vel ipsis de evictione predictorum censualium si et in casu quo ipsa evictio sequeretur pro contractibus et negociis aut culpis nostris et non aliter. Et que faciemus dictos emptorem seu emptores habere, percipere etc predicto censualia contra civitas personas

in predictis censualibus precipient pensionibus eorundem debitis et debendis pro contractibus factis negociis aut culpis nostris propriis questionem, petitionem vel demandam aut impedimentum facientes. Et ipsa precium seu precia etc. Ex predictis censualibus habebitur seu promittetur petendum, exigendum, recipiendum et habendum habuisse et recepisse confitendum et possessionem corporalem seu quasi predictorum censualium etc. Tradendum seu tradi faciendum. Et omnia alia faciendum et pro predictis omnibus et singulis faciendum et firmandum de quecunque instrumenta que cum illis pactis et promissionibus bonorum nostrorum obligationibus, renunciacionibus beneficii vellenyani senatus consulti in favorem mulierum introductus et auctentice incipientis si qua mulier posite S C ad velleyannum de quibus beneficiis ad plovius sumus cerciorata per notari infrascripto etc. Eo aliis renuntiationes Et etiam instrumento quod in animam nostram semel et pluries prestare possitis et valeatis etc. Et demu etc promitemus habere etc fiat prout est jan notalum ad lorigim ad quod me reffero Testis sunt michell sorribes et Joannes Calvia agricultores termini Castri de Altés

DOCUMENT 8

MONUMENT DE LA FUNDADORA

19-5-1863

Extracte de la carta que el Vicari General de Vercelli va adreçar al Bisbe de Barcelona el 19 de maig de 1863 amb motiu de la celebració del tercer centenari de la mort d'Isabel de Josa requerint detalls sobre la vestimenta amb la qual la fundadora està retratada en un quadre del Collegio delle Orfane per elaborar un monument commemoratiu.

Descripció de la vestimenta i actitud de la figura. L'autor de la carta interpel·la el receptor sobre la manera que les abadesses dels monestirs de Barcelona vestien tres-cents anys abans, destacant l'ús del peculiar barret retratat.

- A. ASV. *Collegio delle Orfane*, cartella 49, casella 2, fasc. I, n. 811: «Monumento della fondatrice Isabella Josa de Cardona». Lettera del 19 maggio 1863.
- a. Nordio, M. (1993). «Un'inconsueta figura di donna nel XVI secolo: Isabella Josa de Cardona (1491-1564)». *Archivio e Storia*, 9-10, p. 174

Exprimit autem huiusmodi effigies sanctimoniam ample veste et velo indutam ex eodem panno coloris cinerari junctis manibus oratem ante Crucifixi imaginem tabulae impositam, ubi desuper liber clausus et rosarium. At in capite velo super postus apparet parvus pileus instar inversae pelvis ex panno et colore habitus et veli docere digneris de hoc pilei usu apud hispanias moniales; utrum tercentis ante annis huiusmodi usus extiterit in dicto Barcinonensis Monasterio et si hoc constet, utrum usus fuerit singularis pro Abbatisa cum ceteris monialibus communis.

RETRAT D'ISABEL DE JOSA

Retrat de perfil d'Isabel en actitud de pregària amb les mans juntes, mentre contempla la imatge d'un crucifix col·locat sobre una taula juntament amb un llibre tancat i un rosari. Vesteix hàbit de color bru, vel i un barret amb petita volada. Sota el vel porta una còfia blanca. El fons és de color fosc. A la part inferior hi figura una inscripció relativa a la data de la seva mort i edat.

L'obra té un marc ocre.

www.culturaitalia.it

Autor: desconegut

Data: desconeguda

Matèria i tècnica: tela, pintura a l'oli

Mida: 85 x 59

Localització: *Collegio delle Orfane*

MONUMENTS CONMEMORATIUS DEL TRICENTENARI DE LA MORT D'ISABEL

Bust esculpit en marbre sobre columna.

Al 1863 l'administració del *Collegio delle Orfane* va decidir utilitzar 1000 lires donades pel Municipi en l'execució d'un bust de la fundadora.

El projecte va ser dissenyat per l'arquitecte i enginyer Domenico Dusnasi. L'execució de l'obra va estar a càrrec de Villa Ercole, autor d'altre bust de la fundadora realitzat en escaiola. L'escultura està basada en el quadre d'Isabel, representada amb hàbit de monja però desprovista del barret que porta al retrat.

L'obra correspon al primer període de Villa, quan encara no havia assolit fama local.

Actualment és propietat municipal i està emplaçada al pati de l'ex-col·legi.

www.culturaitalia.it

Bust en escaiola sobre una base quadrada col·locat a l'interior de l'ex-col·legi.

www.culturaitalia.it

DOCUMENT 9

CAUSA PIA DE LA CONFRARIA DE LA SANTÍSSIMA TRINITAT DE SOLSONA 29-6-1539

1539, juny, 29 diumenge Castell d'Altés

Guillem Ramon de Josa, noble, senyor dels castells de Madrona, Altés, Ogern, Ciuró, Castellar i Pinós, i la seva esposa Helena de Cardona, per atendre el pagament del dot de Maciana dona de Lluís de Senesterra, baró d'Ullastret i de Monells de la diòcesi de Girona venen censal mort al mercader de Solsona, Joan Travesset. Hi son presents en Jerònim Sobirats i en Jerònim Coma preveres enguany de la confraria de la Santíssima Trinitat, fundada al sí de l'església de Santa Maria de Solsona i administradors de la pia causa per maridar donzelles que fou fundada per en Bartomeu Travesset, canonge i doctor en amdós drets, ja difunt. El preu del censal és de 400 lliures barceloneses i s'haurà de pagar una pensió anual de 20 lliures. Isabel de Josa, vídua de Guillem Ramon de Josa i de Cardona, pares de qui encapçala va aportar diners a la dita causa pia. Joan Carbesi, mercader, és anomenat procurador per poder cobrar aquesta quantitat a la taula de canvi de Barcelona. En aquest mateix acte es firma àpoca. Signen els testimonis Miquel de Senesterra, resident a Ullastret i Francesc Mollet, prevere de la parròquia d'Altés.

A. ADS, Notarials, Francesc Castellar, Manual 9º, s/f.

Die dominica XXVIII mensis Iunii anno a nativitate domini Mº Dº XXXV IIIIº in Castro de Altes diocesis Vrgellensis.

Nos, Guillermus Raimundus de Iossa nobilis dominus castrorum de Madrona, de Altes, de Vgern, de Ciuro, de Castellar et de Pinos diocesis vrgellensis et domina Elena eius vxor pro subueniendo aliquibus necessitatibus nostris nobis in presenciarum occurentibus etc et signanter ad soluendum dotem domine Maciane vxoris \magnifici/ domini Ludovici de Sinisterre baroni de Hullstret et de Monells diocesis gerundencis. Gratis et ex certa sciencia per nos nostrosque heredes et successores quoscunque vendimus et titulo vendicioniis concedimus vobis honorabile Ioanni Travesset mercatore ville Celsone \his presentes/ Hieronimo Sobirats

et Hieronimo Coma presbiteris habitatoribus ville Celsone prioribus anni presentes et infrascripti confratrie Sanctissime Trinitatis institute et fundate in ecclesia parrochiali et conventuali Beate Marie ville Celsone dicte diocesis vrgellensis administratoribus et gubernatoribus piarum causarum puellarum maritandarum et aliarum per magnificum dominum Bartholomeum Travasset, quondam, vtriusque juris doctorem canonicumque ecclesiarum Barcinone et vrgellensis institutarum ementibus nomine ad opus dicte pie cause et de pecuniis que eidem pie cause ac vobis eius nomine perveverint ex luicione illius censualis mortui pensionis anno viginti librarum et precii seu proprietatis Quatuor centarum llibrarum barcinone quod domina Elisabet de lossa vxor que fuit magnifici Guillermi Raimundi de lossa, quondam, nobilis dominus castrorum predictorum faciebat et prestabat dicte pie causa vobisque eius nomine anno quolibet certo termino etc.. et vestris iuriis successoribus perpetuo instrumento tamen gran redimendi mediante quatuor centos solidos barchinonensis annuales rendales et perpetuales siue de censuali mortuo vulgariter nuncupatos in nuda tamen perceptione eorum etc. habendos et percipiendos per vos dicto nomine et vestros in hiis successoribus a nobis dictis venditoribus et a bonis nostris et cuiuslibet nostrum in solidum etc. et specialiter a bonis et castris infrascriptis etc.. soluendos per nos et nostros vobis et vestris in hiis succesoribus a die presenti sanctorum Petri et Pauli ad vnum annum primo primo et continue venturum et sich de inde anno quolibet dicto vel consivili die sive festo . Nanch itaque vendicionem etc . Sicut melius dici potest etc.. promittimus vobis dicto nomine etc sine dilacione etc.. cum salario procuratori x solidos etc cum restitutione omnium missionum etc.. Super quibus etc. Precium est Quatuor centes libre barchinonensis ad formu seu racionem viginte mille solidos pro millenario annue pensionis etc. Quod precium dedistis et soluistis nobis in tabula cambii ciuitatis barchinone quod peccunie promittimus restituere in dicta tabula in casu luicionis et redemptionis. Et ideo renunciando etc. Dantes et remittentes vobis dicti nominibus et vestris etc. In super conuenimus etc. Pretereo etc. Promittimus vobis dicto nomine sub pena iuramento quod super premissis non firma ius nec causa bunus etc. Sub xcii centum solidorum dicte monete etc. Nech opponemus nech opponi feciemus etc aliqua perceptionem ius nec declinatoria forius et quod super his non vtemur nec gaudebimus aliquo privilegio elongationis ius obtento vel obtinendo a domino Rege a domina regina est expresse renunciamus etc- Et propie dictis et infrascriptis est obligamus vobis dictis emptoribus dicto nomine specialiter et expresse et intra \manus/ vestras dicto nomine ponimus et vestris in his successoribus dictos castros de Castellar et de Ciuro et Carlaniam de Pampa cum terris et terminis dictorum castrorum et ac hominibus et mulieribus, mansis, bordis, molendinis, quistris, censibus, partis expletorum redditibus redemptionibus hominum et mulierum etc et aliis

iuribus et pertinenciis est et cum mero et mixto imperio et jurisdictione alta et baxia civili et criminali et cum omnibus aliis iuribus et pertinenciis dictorum castrorum et carlanie etc.. quequidem castros et carlaniam ego dictus Guillermus Raimundus de lossa habeo, teneo et possideo etc pretereo damus, cedimus et mandamus vobis dictis emptoribus dicto nomine et vestris in hiis successoribus quibus iuribus etc.. Et quod vobis etiam sacramentam et homagio et fidelitate prestant de predictis non expectato a nobis alio mandato etc. et possitis eos adhec compellere etc quoviam ego dictus Guillermus Raimundus de lossa de presenti cum hoc publico instrumento vobis sacramentatis homagia prestiterint supradicta absolvo et libero dictos hominos et mulieres ab omnibus sacramento et homagio est volentes et consincientes etc Renunciantes beneficis novarum constitutionum etc renunciamus etiam nostro proprii foro et ipsius fori submittentis nos et bona nostra etc Etiam renunciamus privilegio militati et recursus etc. xxvi dierum qui dantur militibus etc. Et etiam renunciamus omnis alii iuri largomodo etc. Et ego supradicta domina Elena cerciorata de iuribus meis per notarium infrascriptum Renuncio quantum adhec auctentice incipiente siqua mulier posite -C- ad vellenyannum et beneficio vellenyani senatus consulti in favorem mulierum introducto. Et quo ad obligacionem domini viri mei doti et sponsalicio nostris etc renuncio ex pacto etc. Et generaliter nos dicti coniuges venditores predicti obligamus vobis dictis emptoribus dicto nomine ac dicte pie cause omnia et singula alia bona nostra et cuiuslibet nostrum in solidum mobilia et immobilia etc. Et est sciendum quod de premissis faciamus seu facere debimus vobis dicto nomine scriptura tercii in curia vicarii barchinonensis et confecionem etiam in curia venerabile officialis domini episcopi Barcinone et andreu etiam et suscribere pro predictis etc. In circo nos dicti venditores ex certa sciencia constituimus et ordinamus procuratorem nostrum certum et specialem honorabile loannem Carbesi mercatorem civem Barchinone licet absentem tanque presente videlicet ad comparendum pro nobis nominibus nostris et cuiuslibet nostrum in solidum in curia dicti venerabili officialis domini episcopi Barchinone ad Andreu dam et insipiendum pro nobis et nomibus nostris quascunque monitiones, condemnationes et precepta et excomunicacionis sentenciam quas dictus dominus officialis domini episcopii Barchinone ad instancia vestri dicto nomine seu vestri procuratoris nobis fet in nos dicere et ferre voluerit etc. Et super ac pro premissis quecunque iuramento in posse dicti domini officialis pro nobis in animas nostras prestandum. Item constituimus et ordinamus nos dictos venditores dictis procuratores nostrum ad firmandum pro nobis et nomine nostro et cuiuslibet nostrum in solidum intus dictam civitatem Barchinone aut in termino sine territorio eiusdem. In posse quorumcunque notario dicte civitatis supradictam scripturam tercii . Et generaliter omnia alia et singula faciendum etc. Et volentes vos

super premisses etc. sius pro manus et iuramus largomodo etc. ad longim ad omne comodum et seguretatem dicte pie cause ad cognicionem dicti notario.

Testis sunt magnificus dominus Michael de Sinisterre nobilis domiciliatus in villa de Hullestret diocesis gerundencis en venerabile Ffranciscus Mollet presbiter rector ecclesie parrochialis Sancti Petri de Altes diocesis vrgellensis.

Item cum alio instrumento nos \dicti/ Guillermus Raimundus de losa dominus castrorum predictorum et domina Elena eius vxor. Gratis etc. firmamus vobis honorabile Ioanni Travasset mercatori ville Celsone et venerabile Hieronimo Sobirats et Hieronimo Coma presbiteris prioribus anni presentis confratie Sanctissime Trinitatis in ecclesia beate Marie ville Celsone fundate nomine quo supra et dicte pie cause et vestris apocham de supradictis quatuor centis llibris barchinonibus ques dici et scribi fecistis michi dicto Guillermo Raimundo de losa de voluntate dicte domine Elene vxor mee in tabula cambii sive depositorum civitatis Barchinone etc. Et in casu luicionis illas promittimus restituere, ponere in dicta tabula civitatis Barchinone prout est affirmetum etc. Et ideo renunciando

Testis sunt predictis

Item cum alio instrumento dictus honorabilis Ioannes Travasset firmi instrumentum pre redimendi ut decet

Testis sunt predicti

DOCUMENT 10

CONSTITUCIONS DEL COLLEGIO DELLE ORFANE

Constitucions publicades al 1645 i recullides a Avogadro di Quinto, F. (1861). *Raccolta di fatti e di documenti risguardanti l'Arciconfraternita di San Giuseppe ed il Collegio delle Orfane di Vercelli dalla loro fondatione fino a questi ultimi tempi*. Vercelli, pp. 191-226.

Dell'Origine, e fondazione del Collegio delle povere Orfane di Vercelli.

Capitolo Primo

1. La pietà cristiana non può con più segnalata opera essere palesata, nè con maggiore profito spirituale esercitata, che col sovvenire, ed aiutare quei Poveri, che per Divina disposizione abbandonati dal Padre, e dalla Madre sen vivono Orfani, e mal atti a procacciarsi il vitto, e vestito per la tenera età, e deboli forze loro.
2. Quindi viene dalla pietosa mano dell'onnipotente Iddio promesso gran retribuzioni a chiunque impiegandosi in sì digno esercizio, quasi gareggiando con Iddio usa misericordia verso li Poveri, e si commove per la loro miseria; e perciò il Savio nei Proverbii dice, che: *Qui despicit Proximum peccat, qui autem miseretur Pauperis, beatus erit*, ed altrove scrive: *Qui pronus est ad misericordiam, et de panibus suis dedit Pauperi, benedicetur*, finalment il Reale Profeta canta, che: *Beatus est qui intelligit super egenum, et pauperem in die mala liberabit eum Dominus*, come per lo contrario viene minacciato pure nei Proverbii, che: *Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, et ipse clamabit, et non exaudie*.
3. Da simili motivi dunque invitata una nobilissima Matrona tutta ardente di carità, e pietà cristiana diede principio, e fondò nella Città di Vercelli il Collegio delle povere Orfanelle.

4. Fu questa Donna, il cui nome è digno d'eterna memoria, chiamata, mentre visse tra mortali, ISABELLA; nacque in Cardona, luogo non oscuro della Spagna da nobilissimi parenti, e ricchissimi di beni di fortuna, fu dotata di eguale virtù, che la rendevano non tanto riguardevole, che ammirabile appresso gli Uomini; la dove avendo nella sua più fresca età atteso allo Studio di Sacra Teologia meritò di ottenere in essa professione ben degnamente la Laurea, dopo dato saggio d'aver con il suo ingegno, sebben femminile, penetrato li alti misteri di profondissima scienza.

5. Ebbe ancora Marito, ma questo defunto, portando scolpita nella mente la casta figura della Tortora, deliberò d'imitare per sempre la di lei continenza.

6. E finalment figurandosi, e proponendo di voler vivere in Terra vita angelica, per ciò compiere abbandonò la Reale Patria, li Parenti, li Castelli, de'quali era Signora, e le copiose ricchezze, dicendo forse fra se stessa con l'Ecclesiastico: *Dixi in corde meo, vadam, et affluam deliciis, et fruar bonis, et vidi quod hoc esset vanitas*; conobbe, dico, esser mera vanità tutte le cose terrene, instabili, e di breve durata, ben esser l'Uomo in questa immerso, simile al Verme involtato nel fango, come dice S. Gio. Crisostomo et esser solo, e veramente rico quello, che *in Deo dives est, qui magis misericordia opulentes, quam divitiis facultates suas cum Pauperibus dividit, qui locupletem se dando magis quam habendo ostendit, qui ad hoc se meminit habere divitas ut faeneretur Deo, pascat Christum, vestiatur Dominum, qui divitas Coelo magis, quam Mundo commendat, et qui thesauros suos ad Superna trasmittit.*

7. In cotal guisa dunque, stabiliti dalla Santa Donna gli suoi pensieri, vestì indi l'Abito dell'osservanza sì S. Chiara per segregarsi anco in questo dalli Uomini terreni, e militando sotto sì gloriosa insegna, assidua nella contemplazione pasceva la sua mente de più reconditi Misteri della Divinità, e con digiuni, e mortificazioni corporali estenuando se stessa, insegnava a ciascuno in qual maniera si debbano debilitare le forze dell'Inferno, e vincere la carne ribella allo spirito, aggiugnendo a questo vigore, e fervore la frequenza del Santissimo Sacramento dell'Altare.

8. Ma con queste Armi munita la Santa Matrona, non contenta di difendere se stessa dal senso contrario alla ragione, dichiarasi nemica capitale dei Vizii, e del Demonio, tutta infervorata nell'Amore Divino, emulando il Ministerio Apostolico con volontaria povertà, peregrinando per la Italia, andava visitando li sacri Tempii, in quelli riprendendo gli altrui

vizii, ed indegnando la vera strada per indirizzarsi al Paradiso, indi li Peccatori riduceva alla via della salute, e con singolare meraviglia di ciascuno faceva palesi quelli alti segreti, de quali altresì le Donne sogliono essere incapaci; congiungeva la beata Donna con la predicazione della parola di Dio la vita, e fatti esemplari, e per dare particular motivo ad ognuno di pietà, e materia d'usare misericordia verso li poveri di Cristo, con ogni diligenza da pii, e fedeli Cristiani procacciava buone, e larghe elemosine, e quelle dispensava poi in Fabbriche, Spedali, e Collegii a beneficio de'poveri come in più luoghi l'Italia ne rende piena testimonianza.

9. Attesta pur questo l'antichissima, e nobilissima Città di Vercelli, nella quale desiderando la pia Donna di coronare tutte le sue gloriosa azioni, dove ottener dal sommo Iddio, doveva la meritata corona delle sue opere, edificò, e fondò il Collegio delle povere Orfanelle con le Limosine dei Fedeli, elesse per Protettrice di queste la gloriosissima sempre Vergine MARIA singular Madre delli Orfani, ed indi ne edificò la Chiesa sotto il titolo di Santa MARIA di Loreto vicino alla Chiesa di S. Giacomo, ove oggidi resta il Piazza della Cittadella.

10. Ed in questo modo avendo la generosa Campione combattuto in terra per conquistare il Cielo, infermatasi dalla ultima infermità, avendosi d'essere approssimata l'ora lieta per l'Anima, elesse, armatasi de'Santi Sacramenti della Chiesa, fatto il suo ultimo Testamento col disporre, e di nuovo raccomandare le sue povere Orfanelle sotto la protezione spirituale della Sacratissima Vergine MARIA, e sotto la temporale cura de'Figliuoli del grande Patriarca S. GIUSEPPE bramosa di sciogliere li legami della mortale spoglia per congiungersi eternamente col celeste Sposo, allegra più che mai fosse, rese lo Spirito a Dio nella età sua d'anni settantatre, e mesi cinque, l'anno del Signore 1564 alli 5 di Marzo, regnando il Sereniss. Emanuele Filiberto Duca di Savoia, e governando la Chiesa di Vercelli l'Eminentissimo Cardinale Guido Ferrero.

11. Fu dato a queste venerabili Ossa sepultura nella da lei edificata Chiesa di Santa MARIA di Loreto, dove fu meritamente appeso sotto l'Effigie naturale della Pia Donna il seguente Epitafio.

D. O. M.

12. *Hic jacet ISABELLA LOSA de Cardona natione Hispana, quae quidem cum jam Sacrae Theologiae Lauream doctissime esset consecuta, defuncto conjugē, Habitum observantiae divinae Clarae induit, Regalem Patriam, Propinquos Illustrissimos, Oppida divitiasque ingentes reliquit; nihilominus in paupertate nullum christianae pietatis officium praetermittens, universam Italiam peragravit, compluresque in ea sacras aedes beneficio Pauperum construxit, quarum numero cum presentem sub titulo divinae MARIAE de Laureto posuisset hic tandem completis aetatis suae annis LXXIII, et mensibus quinque, spiritum Deo alacriter restituit venerabiliaque ejus Ossa Templi hujus custodiae commisit anno Domini 1564 die quinto mensis Martii sub Episcopatu Illustrissimi Domini Cardinalis Guidi Ferrerii Episcopi Vercellensis, regnante Sereniss. Emanuele Philiberto Sabaudiae Duce.*

13. Ma essendo detta Chiesa col Collegio ivi annesso, regnando il Serenissimo Duca Carlo Emanuel, stata distrutta l'anno 1614 per allargare la Piazza della Cittadella, così portando gli occorrenti della Guerra, siccome si tramutarono le Orfane nella Cassa contigua alla Chiesa di S. Pietro, così furono pure trasportate ivi queste beate Ossa, poco avanti alla cui traslazione si ha per tradizione di alcuni degni di fede, che s'udissero in detto luogo Angioli a cantare Inni, e Lodi al sommo Iddio, il che piamente si può credere, convenendo, benchè Angioli, stanziassero, dove erano angeliche Ossa.

14. Ed oggidì essendosi fatta nuova elezione d'abitazione per le sudette Orfanelle in una Casa contigua all'Oratorio del glorioso S. Giuseppe, con fabbricarsi ivi pure una Capella, ed Altare sotto il titolo di Santa Maria di Loreto, conforme la mente d'essa Fondatrice, si sono poi nel medesimo luogo trasportate le suddette Ossa, dove si conservano insieme con la sua Effigie per grata, e divota memoria, che con questi Scritti si desidera ravvivare.

15. Nè quivi si ha da omettere, che per la pietà di non pochi questo Collegio, che si andava sostenendo con le Limosine de'pii, e fedeli cristiani, è andato poi aumentando con l'acquisto de'beni stabili in maniera che per la liberalità del Messer Giuseppe Poredia ha oggi sulle fini di rive un reddito non mediocre.

Dell'elezione ed autorità dei Regolatori deputati per il Regimento e governo del suddetto Collegio.

Capitolo Secondo

16. Per divina provvidenza della fondatrice donna Isabella fu assegnato il governo e cura temporale del Collegio di queste povere Orfanelle alli Confratelli della Compagnia del glorioso Patriarca S. Giuseppe sposo della Santissima ed Immacolata Vergine et essa elezione si può piamente credere esser stata dalla prudentissima fondatrice fatta, avuto riguardo, che avendo il glorioso Patriarca predetto meritato come giusto e vergine purissimo, d'essere eletto dallo Spirito Santo per Sposo e Custode dell'Immacolata Vergine, e padre dell'unigenito Figliuolo di Dio, risplendendo in lui ogni virtù e principalment la purità di mente, e di corpo, che questi per professione suoi seguici, ed imitatori ben reggeranno e governaranno esse povere verginelle invitati dal suo esempio e sua perfettissima carità.

17. Implorato adunque l'aiuto dello Spirito Santo, et il favore del glorioso Santo protettore conforme l'antico stile il giorno del Santissimo Natale dopo recitato l'Officio della beata Vergine con l'occasione che detta Compagnia suole rinnovare tutti gli ufficiali, eletto prima il novo Presidente et li Consiglieri, questi con il Presidente dell'anno antecedente eleggeranno due Regolatori del Collegio delle Orfane confratelli della Compagnia, e non altrimenti, che con li due, che resteranno dell'anno antecedente, saranno in numero di quattro; i loro oficio sarà biennale, in maniera però facendosi l'elezione, che due dei vecchi sempre vi restino al governo del Collegio, e due nuovi se ne elegghino cadun anno.

18. Nell'elezione di questi si dovrà procuraré di scigliere persone sopra il tutto timorate d'Iddio, prudenti, ed atte a ben governare non minori d'età d'anni vinticinque e sarà possibile, che abbiano qualche comoditat de' beni di fortuna.

19. L'obbligo loro sarà di vicendevolmente tre mesi per ciascuno, cominciando dai più vecchi, avere il particolare governo, e cura della Casa, Collegio, e povere Orfanelle visitare detto luogo, soprintendere a quello, che si fa, e del modo con cui si adoperano la governatrice, e maestra del Collegio, dare gli ordini opportuni per i loro vitto, e vestito, e per le altre provvisioni che non ammettono dilazione o consulta.

20. Dovrà pur questo invigilare acciò l'entrate del Collegio a'suoi debiti tempi si riscuotino, che si spedischino le liti, si compellischino li debitori retinenti e per fine sarà tenuto fare tutto quello, che è solito fare un buon padre di famiglia.

21. E sebbene di tre in tre mesi la cura del Collegio in particolare spetti ad uno per levare le confusioni, ad ogni modo gli altri regolatori in generale, e ciascuno in particolare dovrà far il medesimo gareggiando ognuno con santa emulazione di usare carità e fare il servizio di queste povere vergini.

22. Spetterà anco al detto Governatore della Casa di dare gli ordini opportuni al Tesoriere di pagare denari trattandosi di cosa solita, ed ordinaria, ma trattandosi di pagamento, e negozio straordinario, dovrà l'ordine essere segnato da tre almeno de'Regolatori con matura considerazione.

23. E perchè è necessario per il buon governo di detto luogo, che spesso si congreghino insieme li regolatori, acciò con matura consulta si povvedi agli occorrenti bisogni, pertanto ogni prima domenica del mese, dopo recitato il Vespro e l'Officio della Beata Vergine si farà la Congregazione nella sagristia della Chiesa di S. Giuseppe, od in altro luogo più comodo nel medesimo Collegio delle Orfane alla quale Congragazione dovranno trovarsi tutti li Regolatori, ed ivi ciascuno discorrerà del buon governo del Collegio, e si proporrà, e delibererà sopra gli altri urgenti, che non si sogliono stabilire senza consulta.

24. Ma occorrendo qualche negozio l'importanza del quale richieda prudente, ma pronta deliberazione senza spettate il giorno stabilito dalla Congregazione, quello, che avrà da fare la proposta, ne avviserà il regolatore, che sarà governatore della Casa, qual farà chiamare la Congregazione per apportare con prontezza l'opportuno rimedio al bisogno.

25. E trattandosi di negozio di ripigliata, e rimaturata considerazione, se ne potrà dire parola con l'Illustrissimo e Reverendissimo Vescovo di questa Città, che protempore sarà, acciò come padre universale, e protettore dei luoghi pii con la sua prudenza non lasci errare.

26. Del resto in ogni Congregazione procureranno li regolatori, acciò l'entrate del Collegio venghino dai debitori riscosse, ed avvisati, che saranno dal Tesoriere, e che

amichevolemente ciò ottenere non si possa, saranno tenuti procurarne per via di giustizia, e con ogni più breve strada il dovuto pagamento, richiedendo li signori Avvocati, Procuratori e Notai della Compagnia, nella quale ve n'è sempre per Iddio grazia numero sufficiente a voler per carità e amor di Dio, come per lo passato hanno fatto, serviré alle povere Orfane per quanto a loro spetta.

27. E perchè con l'esperienza le liti sono State sin'ora di danno grande al Collegio, avranno li regolatori l'occhio a fuggirle, bisognando però per necessità incontrarle, saranno tenuti procurare eziandio di umiliarne ricorso per via del Supremo Principe per ottenere, che si costringano li pretendenti, e debitori del Collegio a fare compromesso, con il quale sommariamente distrigono le difficoltà, se comodamente ciò si potrà fare.

28. Saranno inoltre tenuti li regolatori, subito presa la cura del loro governo, fare conforme il solito de'buoni tutori e curatori il debito inventario de'beni mobili del Collegio separatamente, e poi de'beni immobili, ragioni ed azioni sì attive, che passive del medesimo, ed ove sia fatto lo dovrà riconoscere, con aggiungervi sempre, e diminuirvi conforme la occorrenza, una copia del quale inventario si traterà nell'archivio del Collegio, ed una copia resterà appresso il Tesoriere, acciò sappia come si abbia da governare, ed esigere in vantaggio delle Orfanelle.

29. Et giacchè nel Collegio vi è Archivio dove si conservano le scritture sarà obbligato il Governatore della casa appresso del quale resterà la chiave tenerlo ben ordinato et senza confusione acciò nelle occasioni facilmente si trovino le scritture necessarie di quali si dovrà far et tenere un particular conto, ossia inventario in quanto alle scritture pubbliche. Quanto poi alle Quitanze, et altre scritture private se ne farà una semplice memoria sì come sono nell'Archivio. Con il consenso di due altri de Regolatori quali dando la licenza per mera necessità della transportatione saranno tenuti ritirare il confesso con l'obbligo della restitutione qual pure conserveranno nell'Archivio con particular memoria, trattandosi però di far consultar scritture da Avvocati, o altri facendo il bisogno non potendosi nè dovendosi all'hora domandare, l'obbligo sudetto havrà per simile causa quel che è stato Governatore della Casa (nel tempo che si è levato dall'Archivio la scrittura) di ritirarla et inoltre ne lascerà memoria particolare nel medesimo Archivio.

30. Avvertiranno di più li regolatori, subito che gli sarà da notaro o altra persona notificato, che è stata legata qualche cosa al Collegio o fatta substitutione

fideicommissario, o altra massime, che riguarda il tempo futuro, di far levare il Testamento e riponerla nell'Archivio in luogo dove facilmente possi essere ritrovata con farne memoria negli inventarii, nell'archivio, e medesimamente farne far descrizione nell'inventario.

31. L'autorità poi delli regolatori sarà quella medesima, che ha tutta la suddetta Compagnia, e perciò potranno comprare, e vendere conforme la disposizione delle leggi comuni; far quitanze, accordare massari, e tutte le altre cose utili al Collegio, traslaciando le inutili come buoni tutori.

32. Durerà questa per due anni, come si è detto, nè tal officio dato dalla Compagnia potrà essere rifiutato senza giusta causa, ed approvata dal Signor Presidente d'essa, ed altrimenti si incorrerà *ipso facto* la pena d'esser scancellato dal numero dei detti Confratelli, ma finito i loro biennio non potranno in nessun modo essere confermati dalla Compagnia suddetta in tal officio, nè saranno tenuti a quello accettare, a riserva come sopra nel paragrafo: Implorato adunque.

33. Durante però il loro biennio con ogni realtà e carità dovranno esercitare l'officio loro senza interesse, nè aspettare altro premio che dalla mano dell'onnipotente Iddio, sua gloriosa Madre e del Santo Patriarca Giuseppe.

Del Tesoriere, e suo Officio

Capitolo Terzo

34. Nel medesimo giorno el modo che vengono da Confratelli di S. Giuseppe li Regolatori per il Governo delle Orfanelle si eleggerà da medesimi un Tesoriere timorato di Dio non minore d'anni venticinque Padre di fameglia prudente, atto al buon governo che habbi almeno tanti beni di fortuna, con quali possi essere risponsale della metà dell'entrata che si cava ciascun anno de beni delle Orfanelle et insieme dovrà sapere leggere e scrivere per poter tenere il debito conto del suo maneggio.

35. Ritroverassi questo nella Congregazione ordinaria, che ogni mese si farà, come più informato dell'entrata del Collegio, ed anco dovrà intervenire nelle Congregazioni straordinarie purchè venghi richiesto.

36. Sarà a lui consegnato come già è detto, l'inventario de'beni del Collegio, e regolandosi con questo, dovrà riscuotere le entrate di campagna con ogni diligenza, conservando queste ne'granai del Collegio, e non nella propria casa: procureà inoltre la cultura, ed avviserà li regolatori di quello, che circa questo sarà utile per il Collegio, non potrà però far quittance et riscuotere più danaro in una sol volta di ducatonì venticinque senza l'Instrumento de Regolatori o almeno del Governatore della Casa se l'instrumento non porterà dilatione.

37. Non potendo riscuotere amichevolmente dai debitori, ne darà a suo tempo avviso a'regolatori, acciò con più pronta maniera et per via di giustizia ne procurino la soddisfazione, ed ove la lite sia contestata, non essendo dal governatore della Casa stata data in particolare cura di qualcheduno dei regolatori, sarà esso tesoriere tenuto fare ogni diligenza per la pronta spedizione.

38. Ritirerà ancora il medesimo le elemosine, e carità, che saranno fatte a questo pio luogo, tanto ordinarie, che straordinarie, ed ove queste siino di rilievo avviserà li regolatori, acciò ordinino, che si conservi con pitture su le mura, od in altra maniera, grata et eterna memoria del benefattore, come si conviene.

39. Riscuotendo poi esso gli effetti del Collegio non in danari, e quantità, ma in altra specie, non potrà di questa farne esito, senza la licenza del governatore della Casa.

40. Del resto di tutto quello che andarà cavando dei redditi del Collegio ne terrà un libro e conto particolare, dove scriverà il giorno, da che luogo, e da che persona si è avuto e riscosso l'entrata.

41. E di questa ne riceverà in scritto dal governatore della Casa l'ordine per quello, che si ha da fare, il qual ordine sarà dato dal governatore suddetto, solamente quando concernerà le spese del Collegio e vitto delle Orfane ma ove concerni, spesa straordinaria sarà segnato da tre almeno dei Regolatori.

42. E siccome s'è detto il tesoriere tenere il libro del ricevuto ben ordinato, così dovrà il medesimo tener il libro delle spese notando, il giorno, e la causa della spesa.

43. Darà indi il suo fedelissimo conto ogni anno, quale sarà visto et sottoscritto da tre almeno de' regolatori, una di cui esso conserverà per sempre nell'archivio del Collegio; e per levare circa questo ogni scusa, subito che sarà presentato il conto, e senza interporvi alcuna dilazione sarà obbligato il governatore di quel tempo, nel quale deve essere presentato il conto, et darli principio, e vederlo seguendo poi gli altri, cominciando dai più vecchi nell'ufficio, o di età, se sono di egual tempo ufficiali.

44. Sarà l'ufficio del Tesoriere biennale come quello de' Regolatori ne si potrà rifiutare sotto pena di esser ipso facto scancellato dal numero de' Confratelli della Compagnia di S. Giuseppe ne potrà in veruna maniera restar confermato in esso ufficio.

Durante il suo tempo eserciterà la carica di Tesoriere per carità e senza interesse come de' Regolatori si è detto et con ogni lealtà et fedeltà annotandosi che fù di bisogno dello Spirito Santo di cui per bocca del Savio *et qui calumniatur pauperem ut augeat divitas suas dabit ipsi ditioni et egebit*, et poco appresso minaccia con queste parole *Non faccias violentia pauperi quia pauper est, neque conteras egenum in Porta quia indicabit Dominus causam ipsius et configit eos qui confixerant animam eius*, et altrove protesta di *Solo justus qui ambulat in simplicitate sua beatos porro se filios derelinquit*.

Finito il biennio e dato dal Tesoriere il suo conto se resterà creditore faranno li Regolatori ogni diligenza per farli dar complimento acciò che ciascuno abbi animo di sovvenire colle sue inprestanze il Collegio ne bisogni con la sicura speranza del rimborso et restitutione.

Ma se al contrario resterà questo debitore si dovrà con ogni prontezza, e diligenza senza dilazione riscuotere il danaro dovuto e dove fosse il debitore renitente saranno tenuti li Regolatori con ogni rigore et con ogni più breve strada procurarsi la consecutione con ricorre da Monsignor Vescovo acciò con le censure questi tali compellisca e dal S. Governatore dells Città e Supremi Magistrati acciò senza figura di giudicio si costringa simile debitore che sotto il manto di finta carità si è appropriato il sangue de' poveri, e si rende difficile a farne la restitutione contro ogni legge di pietà.

Del regime della famiglia, Governatrice, Maestra delle Orfane

Capitolo Quarto

45. In ogni Casa ben ordinata vi deve essere un Capo, al quale tutti gli altri soggiaccino, ed ubbidischino pertanto il Collegio delle Orfanelle et famiglia sua avrà una governatrice, che sarà eletta dalli Regolatori.

46. Nell'ellectione della quale si havrà riguardo di scegliere una donna di età matura, non maritata, sopra il tutto timorata di Dio, prudente ed atta a ben governare, che mai sia stata scandalosa, ma sempre vissuta regolarmente.

47. Vivrà questa con le Orfanelle nel Collegio, ed inoltre havrà quella mercede, che gli sarà accordata da regolatori, vestirà a suo modo, con decenza però tale, che indi non si possa in lei scorgere pur ombra di vanità e leggerezza.

48. L'ufficio suo sarà d'haver il governo economico in casa a servizio delle povere Orfane, et perciò a lei tutte ubbidiranno, tanto le Orfanelle quanto altre servienti.

49. Sarà a carico della medesima il distribuire con regola, ed uguale prudenza le vettovaglie, il vitto, ed anco vestito, alle orfane, conforme li sarà consegnato dal thesoriere del Collegio, et haverne ogni cura massime essendo inferme.

50. Distribuirà gli uffici domestici alle Orfanelle dei quali si dirà nel capo nono, et con sollecitudine e pari charità li anderà in quelli ammaestrando, diligenterà per la conservazione dei mobili del Collegio, ed in conclusione farà quello che spetta ad una prudente madre di fameglia.

51. Avrà anco cura, che la porta nobile del Collegio, si chiudi la sera, ritirando appresso di se la chiave, e la farà aprire al giorno ben chiaro, e mai di notte, se non per necessità tale, o spirituale o del corpo, che in niun modo si potesse differire, al giorno l'aprire d'esso Collegio, come altresì avrà cura, che la porta rustica, o sia del carro sii anch'essa ben chiusa, e che le chiavi della medesima restino appresso di sè, e che quella mai si apra, se non per mera necessità e con il di lei intervento.

52. Non lascerà questa, se non per mera necessità, e par li servizi del Collegio, entrare huomini in detto luogo, nè meno donne per fermarsi qualche hora se non saranno persone di qualità, o di singolare esempio, o che abbiano qualche giusta causa di entrarvi, perciò non permetterà che la portinara destinata lasci entrare in Collegio veruna persona, che lei prima non sii avvisata, o da loro habbi inteso, ed approvato la causa per la quale desideranno di entrar ivi.

53. Non abbandonerà mai la medesima il Collegio, che non lasci in Casa la maestra, come nè anco questa uscirà di Casa quando sii assente la governatrice.

54. Dovrà lei insieme punire e castigare con penitenze digiuni et discipline et altre maniere che paranno più spediti l'orfanelle disobbedienti e dove non vi fosse speranza d'emendatione ne darà parte a Regolatori.

55. E finalmente si adoprerà questa nel suo governo con ogni accuratezza, e vigilanza, considerando di haver sotto la sua custodia vergini raccomandate particolarmente da Dio, e che deve perciò con ogni miglior modo possibile custodire, e dal canto suo procurare, che la innocenza e purità tanto di mente, che di corpo di queste vergini si conservi immacolata, assicurandola, che occorrendo per sua parte mancamento ne sarà in questa vita, e nell'altra severissimamente punita dall'onnipotente, e giusta mano di Dio, come per lo contrario ben governando non potrà, se non aspettare larga remunerazione.

56. Al governo delle medesime orfanelle con la governatrice elegerassi dai regolatori una maestra, che habbia tutte le buone qualità; che sopra si è detto essere necessarie nella governatrice, et inoltre dovrà questa saper leggere, nel che sarà tenuta con ogni amorevolezza, e carità instruire le orfanelle che havranno la capacità, insegnandole parimenti con la governatrice a lavorare con l'ago, e fare gli altri esercizi donneschi castigando le trascurate.

57. Vivrà la medesima con le orfanelle sotto l'amorevole dipendenza della governatrice, e vestirà como si è detto dell'istessa, e saragli assegnato da regolatori la dovuta mercede.

58. Ambe poi esse donne gareggiando in charità non tralascieranno opera per ben educare le vergini commesse alla loro cura; e perchè l'orme dei maggiori sogliono seguire li minori con loro esempio, servendogli di specchio nel quale possino raffigurare sè

stesse, dovranno con le parole, e con l'opere, e principalmente con fuggire le liti, e contentioni tra di loro unite in santa pace, e concordia, invitare le orfane ad essere per sempre quiete, ed umili, pazienti e prudenti nel compartire li difetti altrui, e col considerare la govenatrice, sebbene superiore in Casa che *maior est qui recumbit, quam qui ministrat*, trattando con la maestra con ogni modestia, et amorevolezza, e l'istesso facendo questa con la governatrice, dovranno sotto la sua displicina andar le orfane simili a loro, acciò nel Collegio, e congiunte in matrimonio, ed in altro qualsivoglia stato godino piena felicità in terra, ed indi abbino occasione di pregare continue benedizioni dal cielo a chi le ha instrutte, e educate.

59. Non accetteranno nè la governatrice nè la maestra altre figliuole in Collegio, o per imparare, o per altro effetto senza licenza dei Regolatori.

60. Inoltre fra li servienti del Collegio s'intenderà pure per sempre esservi il Custode della Compagnia di San Giuseppe, il cui carico sarà di servire cotidianamente la messa che si celebrerà nella Capella d'esso Collegio, avvisare li regolatori per le congregazioni, massime straordinarie, e fare altre simili cose, che vanno occorrendo per servizio del luogo, e gli sarà assegnato dai regolatori conveniente mercede.

Della qualità, ed età delle Orfanelle che si riceveranno in Collegio

Capitolo Quinto

61. Essendo cresciuto questo Collegio, ed aumentato in beni di fortuna con la liberalità di persone pie di questa Città; e spesso sovvenendosi con le limosine de'medesimi, gli è ragionevole, e conveniente, che in esso non si accettino figlie, che non siano native, o almeno originarie di Vercelli, per special grazia però si concede, che anco si admettino nel medesimo le povere delle terre, o luoghi, nel cui territorio esso Collegio possiede, ed in avvenire possederà beni stabili.

62. La qualità prima, che in queste si ricerca si è di essere povere, poco meno, che miserabili, poichè dove habbino con che sostenarsi non dovranno occupare il luogo veramente destinato per quelle, che non con la charità di persone pie procacciare il vitto,

per il che quanto più poveri si proporranno li soggetti da riceversi in Collegio, e tanto più volentieri si accetteranno.

63. Dovranno secondariamente esser queste prive di padre, e madre, come risuona il nome di Orfano, havendo però il padre, o la madre inutile a guadagnarli il vitto, li regolatori con la loro prudenza consideranno, se la inutilità dei parenti sia tale, che indi meritano li figliuoli di domandarsi quasi orfani, et haver luogo fra questi nel Collegio.

64. Dovranno essere figlie nate di legittimo matrimonio, e di padre, e madre honorati, e di buona voce, ma in mancamento di queste non si rifiuteranno le illegittime figliuole, e nate da qualsivoglia padre, e madre, poichè non essendo presso Iddio distintione di persona, nè anche si debbe ammettere simile distintione ne termini di usare charità. Vi dovrà però essere, come si è detto distintamente in quanto alla prelazione poichè le figlie dei Confratelli della nostra Compagnia dovranno essere preferite, indi le parenti dei benefattori, le nobili, alle ignobili, le legittime alle illegittime, le figlie dei padri, e madri honorati, alle figlie dei padre o madri non honorati o per esercizio d'arte infame, o per costumi, delitto commesso.

65. Non si ammetteranno inoltre in Collegio figlie impedita da perpetua infermità, non sendo fatto per tali persone, ed in niun modo si accetteranno quelle, che di quando in quando sogliono patire male facile d'attaccarsi, come nè anco quelle che per deformità, o altro vizio corporale sono per restare perpetuamente nel Collegio anche inutili, senza speranza di poter mai ritrovarle alcun ricapito per far luogo alli altri poveri, che da sè non si ponno sostenere.

66. Dovranno insieme essere queste non solo di corpo caste, ma anco di mente, perciò avanti accettarle si dovranno diligentemente cercare informazioni dell'inclinazioni, e costumi di quella che pretende essere admissa et occorrendo, che persona solita andar vagando, o mendicando per la Città cerchi d'haver ivi luogo, perchè con la sperienza si è veduto non essere solite tali fare buona riuscita dovranno li regolatori con straordinaria diligenza procurare d'intendere li costumi di questa, e la sua modestia, nel parlare, et investigare per quanto si puole la di lei semplicità di cuore, acciò non si ammetti nell'ovile pecora infetta, che ammorbì tutto il resto.

67. Non si potrà accettare alcuna figliuola minore d'anni sette, et maggiore di dodici, essendo le minori di troppo disturbo nella Casa, e le maggiori potendo facilmente ritrovarsi partito per sostentarsi lavorando, et affaticandosi, senza occupare il luogo, a chi è a ciò mal atta.

68. Et finalmente il numero di queste non sarà certo ma si governeranno in ciò li regolatori, havuto riguardo all'entrate, et elemosine, che si possono annualmente cavare e mantenendosi in questi tempi miserabili di guerra diciotto Orfanelle, si deve sperare che con l'aiuto di Dio, assai maggior numero si manterà ottenendosi la pace.

Del modo e condizioni sotto le quali si dovranno ricevere nel Collegio le Orfanelle

Capitolo Sesto

69. Presentandosi figlia avanti li regolatori per essere accettata nel Collegio, fatta da questi matura consideratione se habbi se le sopra prescritte qualità, et se le entrate d'esso luogo la possino sostentare, indi se parerà ai regolatori d'ammetterla la faranno chiamare nell'oratorio o sia cappella del medesimo Collegio, dove convocate l'altre Orfanelle li regolatori la consegneranno alla governatrice raccomandandogliela con parole gravi, ed affettuose, quindi si reciteranno da queste le orationi, che dalla divotione della governatrice le saranno adittate, et le letanie, che si sogliono cantare nella Santa Casa di Loreto, chiedendo dalla Vergine Sacratissima la sua protetione, acciò per suo mezzo più facilmente si conservino tutte in universale et la nuova orfanella in particolare in gratia di Dio.

70. E perchè questo pio luogo è povero, pertanto procureranno li regolatori, delle Orfanelle nell'ingresso loro seco portino con l'aiuto di qualche persona divota, charitativa qualche elemosina conforme al solito che è di portarsi due o tre sacchi di segala per il vitto d'un anno, due vestiti uno per l'estate, e l'altro per l'inverno con camiscie scossali et guandarine per il loro uso; per il mancamento però di queste cose non tralasciaranno li regolatori d'accettarle se li parerà possibile conforme l'entrate del Collegio, dovendo maggiormente compatire queste, che più povere delle altre dovendo et con affettuosissima charità sovvenirle, mentre per la loro povertà gli mancano sì piccole cose.

71. Inoltre essendo più volte li beni accessorii della persona, e da questa pigliando la loro conditione, siccome queste vergini sono sotto la protectione del Collegio, così li suoi beni mobili ed immobili, ragioni, et attioni saranno sotto la protectione, e perciò sarà a carigo de' regolatori l'intendere se queste figlie hanno beni, e li ritireranno e diligeranno, et essendo litigiosi si distrigheranno con ogni sollecitudine, e charità come se fossero beni dell'istesso Collegio, che oltre il merito ne havranno appresso Iddio; il Collegio conforme il solito ne havrà l'usufrutto sino che la figlia starà in esso senza l'obbligo d'altra restitutione essendo conveniente, concordando con la dispositione delle leggi, che il padre habbia l'usufrutto de'beni del figliuolo, sinchè stà sotto la potestà, et concorrendovi quivi altra ragione, che essendo fatto il Collegio per le povere, et non dovendosi veruno giudicare povero, se non per quanto gli mancano gli alimenti, e vestiario, quella figlia, che orfana vive nel Collegio, non si deve giudicare povera, se non per quanto gli manca et quasiche per quello, che ha da se ricevi li alimenti, et vestiario senza giusta causa, dovrà perciò lasciar dietro quel suo frutto, et reddito, che li leva la qualità di povera.

72. La proprietà però di questi effetti sì mobili, che immobili o ragioni si dovrà veruna diminutione, e levato ogni pretesto conservare alla figlia che ne è padrona, per restituirsi quando partirà dal Collegio, cioè li mobili se non saranno consumati dall'uso della medesima, o per sua natura, e gli altri effetti nello stato, che allora si ritroveranno, per il che saranno consegnati questi beni nelle mani del tesoriere che li governerà, come li altri beni del Collegio, e ne terrà particolare inventario, qual sarà segnato, et riconosciuto da regolatori, e se ne conserverà una copia di questo nell'archivio.

73. Venendo a morte nel Collegio qualche orfanella dovranno restare tutti li suoi haveri a beneficio del medesimo Collegio, disponendo le leggi, che simili luoghi habbino le ragioni di figliuolo, e che come tali restino in tal caso heredi e successori.

74. Ma sebbene questa sii la dispositione legale, et anco il solito, tutta volata per fuggire gli incontri di dispute, et liti accettandosi nel Collegio orfane, che habbino beni, espressamente dichiareranno li regolatori con li parenti di queste, che vogliono non solo il governo della persona, ma ancora dei beni con l'usufrutto finchè faranno dimora nel Collegio, et insieme l'universale successione ivi venendo a morte in ricompensa del beneficio ricevuto mentre sono state in esso, et acciochè si possa più comodamente

conservare, e senza tal consenso prestato da chi di regione si deve prestare, non si accetterà nel detto Collegio veruna figlia.

75. Finalmente avvertiranno li Regolatori di patteggiare avanti conceder luogo in detto Collegio, o per scrittura obbligare li parenti o quelli, che procureranno tal luogo, che in casa la figliuola proposta per qualche suo difetto, o mancamento, o perchè così piaccia alli Regolatori si vogli licenziare dal Collegio, siano tenuti, et obbligatori ad accettarla loro senza alcuna contraddizione, e ciò ad effetto, che questo pio luogo si mantenghi con la riputatione con che sin qui con la Dio gratia si è mantenuto, nè restino i regolatori tassati di mal governo ed imprudenza licenziando dal Collegio una figlia sotto la guida di niuno facile pur troppo a cadere in qualche pericoloso laberinto in suo danno, et disonore del luogo dove è stata educata.

Dell'habito, e modo di vestire delle Orfanelle

Capitolo Settimo

76. Se ben questo pio luogo sia destinato per persone laiche, ad ogni modo dovendo queste professare vita esemplare, e differente dell'altre, mentre habitano un luogo d'institutione pio, e specialmente raccomandato alla sacrata Vergine, saranno pertanto tenute anco con l'habito esteriore segregarsi dalle altre persone, e con candore di questo rimostrare a ciascuno l'interno candore di spirito del quale devono procurare d'essere ornate.

77. Vestiranno adunque le Orfanelle quasi nel modo, e maniera, che sogliono vestir le sagre vergini, e monache rinchiusse ne' monasteri, cioè di una veste bianca di lana proporzionata alla stagione, e non d'altra cosa, sarà questa senza verun ornamento, ma semplicissima e modestissima, coprendo il corpo dalla gola sino a piedi, e sopra porteranno il loro scossale pur bianco.

78. Non orneranno il capo di femminile ornamento di qualsevoglia sorte, ma lo porteranno coperto di un pezzo di tela bianca, che si sole domandare guandarino, che in maniera copri il capo, che indi non possa far pompa de' capelli et tale vestiario li sarà mantenuto dal Collegio.

79. Con tal habito le dette orfanelle accoppiate a due a due sempre seguitate, et accompagnate dalla governatrice o maestra, e senza verun ornamento al collo (a riserva della Croce semplice d'argento, che le vien data dal Collegio ad uso di ciascuna), et altrove di fiori e simili cose; con ogni modestia et obbedienza, con gli occhi bassi, e riverenti camineranno per la Città, dove havrà destinato la suddeta governatrice, dando saggio ad ognuno, che se ben laiche, e governate da persone laicali, hanno tuttavia con l'habito anco li costumi da religioso, e li pensieri lontani da ogni vanità e leggerezza.

80. Avvertirà però la governatrice di non permettere l'esita dal Collegio alle orfanelle, senon sempre accompagnate, o per gli esercitii spirituali, o altra causa necessaria non essendo conveniente, che vadino sotto al presetto habito vagando par la città.

81. Sarà pure particolar cura della medesima di procurare, che le Orfanelle con li occhi non vadino anco per buon fine, vagando tanto per le strade, quanto per le Chiese, per levare ogni occasione di scandalo, a cui simili atti sotto il loro habito ponno facilmente dar campo et a tale effetto le correggerà dove siano inobbedienti con li modi, che pareranno più spediti.

82. Non permetterà similmente, che per le strade, e tanto meno nelle Chiese si accompagnino gioveni con esse Orfanelle per qualsiasi fine, e dove qualcheduno usasse atto d'indecenza verso queste o con fatti, o con parole nelle strade o pure attorno al Collegio, ne dovrà la governatrice avvisare li regolatori, che saranno tenuti procurar di levare ogni occasione di scandalo e di proteggere, et haver a cuore l'honestà di queste figlie anco con farne richiami appresso li prelati, governatori, et ogni altro magistrato, et a tal effetto non permetterà mai la governatrice, che Orfanelle si fermino sopra la porta del Collegio, nè a finestre, nè tanto meno ammetterà veruno a parlare con loro senza causa più che necessaria, e legitima, ma se non ostante queste diligenze la temerità di qualcheduno eccedesse li termini, e tentasse con serenate di notte, canzone lascive, et altre maniere indegne di offendere le caste orecchie di queste vergini, o dar materia di scandalo contro el Collegio, essa ne darà parte prontamente ai regolatori, quali nel modo già accenato ne procureranno il remedio.

Degli Essercitii Spirituali delle Orfanelle

Capitolo Ottavo

83. Il Collegio delle povere Orfane è stato fondato non tanto per somministrazione del vitto, e vestito quanto per la buona educatione loro e dovendo questa havere suo principio e luce nell'timor di Dio, che si chiama nei proverbii fonte di vita, che declina dalla rovina della morte, et odia ogni male l'arroganza, la superbia, la lingua mordace, et ogni strada cattiva pertanto dovranno li regolatori, e la governatrice, o maestra delle Orfanelle usare ogni diligenza, acciò queste si allevino, et educhino nel santo timor di Dio, essercitandole con zelo, e charità christiana nelle seguenti opere spirituali.

84. Primeramente dunque nel cominciare del giorno dovendosi dar principio a lodar il Sommo Dio nostro Creatore Redentore essendo venuta l'hora per levare la matina, e datone il segno col campanello, o altra maniera dalla governatrice, se saranno tutte in una stanza, o dormitorio, come sarà destinato, dovranno tutte ad una voce recitare, e replicare l'oratione Domenicale, e salutatione Angelica, sinchè tutte vestite con la precedenza pure del segno da darsi dalla governatrice, o da chi sarà da lei sostiuuta si inviaranno alla loro Cappella, che si può dire essere nella propria casa con pontual ordine a due a due, e con ogni modestia, et ivi divotamente recitate le letanie, che si cantano nella Santa Casa di Loreto, et altre oratione, che dalla divotione della governatrice saranno elette, pregando sua Divina Maestà per ogni compimento di gratie spirituali e temporali, sì per loro, che per suoi benefattori, e regolatori, per il Principe, e per il superiore Ecclesiastico, e tutta la presente Città; indi se li celebrerà la Santa Messa a quella o altra più comoda hora a quale tutte interveranno se non impedita da legitima causa, e dopo d'essa, con l'ordine sopra designato si ritireranno tutte nella stanza del Collegio a ciò destinata, dove riceveranno l'ordine dei loro essercitii temporali.

85. Dopo il pranzo e cena subito andaranno tutte insieme accompagnate dalla governatrice, o maestra a fare li medesimi essercitii spirituali alla Cappella, e sera nell'andar a letto faranno l'istesso nel dormitorio come si è detto nel levare.

86. Alle feste si tratteranno in casa a leggere libri spirituali, e non d'altra sorte, e faranno gli altri essercitii che meglio saranno giudicati da detta governatrice, massime di recitare il

Santo Rosario et ufficio della beatissima Vergine; sarà anco permesso ad essa governatrice di poter accompagnare dette figlie alle Chiese in Città per sentire la predicha, e quelle visitare per divotione ma sotto tal pretesto non si condurranno dette figlie vagando tutto il giorno per la città e darà espressamente proibito il condurle alle feste, che si celebrano fuori delle mura della Città.

87. Si confesseranno, e quelle, che saranno atte alla comunione si comunicheranno ogni prima domenica del mese, nelle feste della Pasqua, Pentecoste, del Natale di Nostro Signore, sua Circoncisione, nella solennità di tutti i Santi, della Santissima Trinità e San Giuseppe, e nelle principali feste, che Santa Chiesa celebra in honore della beatissima Vergine, che sono le feste della Purificatione, Annuntiatione, Assontione e Natività.

88. Digiuneranno tutte le vigilie Comandate da Santa Chiesa, et ogni sabbato di ciascuna settimana in honore della gloriosa Vergine madre; osserveranno la Quaresima, se da necessità non saranno impediti.

89. Quando saranno richieste accompagneranno con la Croce conforme al solito li defonti alla sepultura, specialmente li confratelli della Compagnia, fra l'ottava della morte de quali saranno tenute il Santissimo Rosario della Santissima Vergine in tre volte, e comunicarsi in refrigeri dell'anima del defunto fratello, assisteranno pure alle altre procession pubbliche conforme il consueto.

90. Assisteranno dalla loro Cappella alli officii, che si recitano tanto nelli giorni di festa, che altri dalli Confratelli della Compagnia di San giuseppe, et essendo esposto il Santissimo Sacramento nella Chiesa di detto Santo sempre ui assisteranno due orfane dalla loro Cappella, in maniera che siano vedute per assistenti al Santissimo.

91. Sarà espressamente proibito l'andar Figliuole Orfane ne'giorni di festa su le porte delle Chiese a chieder elemosina non potendo queste senza pericol fermarsi, e conversare con altri mendicanti molte volte ripieni di vicii se non apprendere cose nocive oltre che si vede con l'esperienza esser ciò di poco utile al Collegio.

Attesa però la povertà di detto luogo una volta la settimana in giorno per tal fatto destinato si mandaranno a cercar elemosina del pane et altre cose necessarie conforme

al consueto due figlie e non mai una sola, da eleggersi dalla discretezza della Governatrice tra quelle che più difficilmente ponno apportare materia di scandalo.

S'instruiranno queste d'andar di uscio in uscio a chieder l'elemosina con humiltà e per l'amor di dio senza essere a nessuno noiose et importune, non entreranno nelle casa ma starenno alla porta ne mai l'una delle Orfanelle lascerà l'altra.

Non si traslaciara in oltre di mandare le medesime nel Venerdi Santo, o nel giorno della S. Pasqua di Risurectione conforme l'alternativa che in questa Città hanno gli Orfani et Orfanelle a chiedere, e cercar l'elemosina nell'ora della predica, et alla porta delle Chiese dove si sarà predicato solendo in questi giorni la pietà Christiana usare liberalità verso questi poveri massime per l'esortiationi de Padri Predicatori suddetti a quali saranno tenuti li Regolatori di raccomandarle con ogni caldezza et esse elemosine levate dalla bussola e rimesse nelle mani della Governatrice indi questa le consegnerà al Thesoriere senza dimora per farne ciò li sarà ordinato.

In occasione d'infermità che a spese del Collegio si cureranno tutte garegghiaranno in charità per servire l'inferma et si destineranno due Orfane che habbino particolare cura dell'inferma.

Degli essercitii temporali delle Orfanelle

Capitolo Nono

92. Alla matina nel far del giorno ad un'ora certa, e non prima, o più tardi tutte le orfane si leveranno da letto, e finito li loro essercitii spirituali, unite in una stanza a ciò destinata, come sopra si è detto, riceveranno l'ordine dalla governatrice, o maestra per li loro essercitii temporali, conforme l'habilità di ciascuna poichè altre si destinaranno con l'ago e canochia, altre alli essercitii bassi della casa, altra havrà la cura di esercir l'officio di portinara per il quale con particolar prudenza si eligeranno figlie dandole l'instruttione di non aprir la porta e conceder l'ingresso a veruno che prima non habbino saputo il nome et indi datone la realtione alla Governatrice a cui spetterà il concedere tale ingresso mediante causa legitima, e necessaria nel qual caso licentiarà ciascuno quanto più brevemente sarà possibile.

93. In quelle hore che pareranno più comode in ciascun giorno la maestra insegnerà leggere a quelle figlie, che havranno la capacità, e nelle altre hore l'insegnerà li lavori

donneschi, conforme l'habilità di ciascuna, e perchè per la povertà del Collegio spesso occorre, che facciano lavori da vendere, o in nome d'altri, in tal caso, ciò che da detti lavori si caverà ogni sabbato sarà dalla Governatrice fedelmente consegnato al Thesoriere, e trattandosi di vender un'opera che vaglia una doppia o più, non si potrà vendere senza licenza del Regolatore che in quel mese governerà la casa.

94. Innanzi il pranzo, e la cena sarà concesso ad esse figlie quel poco di recreatione modesta per la casa, che parerà alla Governatrice conveniente con avvertire però di non permettere, che già mai esse figlie in qualsevoglia hora del giorno si levino da sotto li suoi occhi, sotto pretesto di andare nelle camere, o altrove, ma si teneranno sempre unite, e dove siano mancate si procurerà di sapere dove siano state, et in che essercitio si siano occupate, con ammonirle, e correggerle all'arbitrario, e discretezza della governatrice in questo capo però non si intenderanno incluse quelle, che per la necessità de'servicii bassi della Casa devono fermare in stanze separate dalle altre, che dovendo star lontane dalla vista, dovranno tuttavia essere maggiormante a cuore della Governatrice dovendo per la medesima necessità di servitii bassi uscir al Collegio figlie, si eleggeranno quelle de quali si può dubitar meno di scandalo, saranno sempre accompagnate dalla Maestra, e già mai lascerà uscire una sola, e dove la mera necessità lo richiedesse si pemetterà alle minor d'età e più modeste.

95. Al pranzo ed alla cena tutte ad un tempo, con la precedenza del suono del campanello si domandaranno, e con ordine andate nel solito refettorio dove benedetta la tavola dalla governatrice tutte con equal ordine sederanno, essendo in capo la governatrice, e poi la maestra, starenno con silentio, e con ogni civiltà, e saranno deputate due vicendevolmente ogni settimana, che con humiltà e modestia servino alla tavola, finito il pranzare niuna si levarà da tavola se non precedente il segno della governatrice, che indi con le figlie renderà gratie a Dio del beneficio ricevuto, dopo del che sbrigati li altri essercitii spirituali come si è detto, e passata una breve hora di ricreazione ritorneranno quando li sarà ordinato dalla governatrice tutte in la medesima di non lasciar già mai dette figlie otiose, essendo l'otio padre d'ogni vitio, ed il guanciale dell'istesso demonio che perciò delle otiose, e negligenti ne dovrà dare particolare conto a regolatori.

Del tempo e modo qual si dovrà osservare nel licenziare le Orfane dal Collegio

Capitolo Decimo

96. Non si licentiaranno le orfane dal collegio, se non con l'occasione di accompagnarle in matrimonio, nel qual caso sarà cura del regolatori d'invigilare, come prudenti padri, acciò esse figlie venghino ben collocate, e principalmente con persone da bene, e timorate di Dio.

97. Venendo alle orecchie della governatrice o maestra, che iui sii chi voglia parlar di matrimonio con dette orfane, ne faranno subito partecipe il regolatore, che al hora governerà la casa acciò conferendolo con gli altri collega possino prevenire il beneplacito di dette figlie.

98. Si faranno gli sponsali o sia promessa delle noze nel Collegio alla presenza d'regolatori in maniera però che le altre figlie non siano assistenti.

99. Non si permetterà che tal figlia promesa sorta di Collegio solo, che nel giorno et hora che conforme il rito di Santa Chiesa si dovranno solennemente celebrare le nozze e durando esso tempo delle promesse non si concederà al sposo l'ingresso nel collegio per togliere ogni occasione di scandalo

100. Si assegnerà in simil occasione a queste figlie la dote che l'hospital maggiore di questa città deve per obbligo pagare, e se li darà insieme una delle doti che la compagnia di San Giuseppe è solita assegnare ogni anno alle povere figlie, qual si intenderà ipso facto assegnata alle orfane, subito che sarà contratto il matrimonio senza nuova dichiarazione della Compagnia.

101. Inoltre li darà la Scherpa, conforme la qualità e potere del Collegio, che in questo come negli altri occorrenti farà le parti di padre, e sarà cura della governatrice di procurare, che senza dispendio del collegio venga detta Scherpa preparata con industria d'esse orfanelle.

102. E restituiranno insieme tutte le cose loro proprie non consumate, che hanno portato nel Collegio si mobili, che immobili con i frutti pendenti, e non raccolti et incorporati al Collegio.

103. Nel pagare dette Doti si farà ricevere pubblico instrumento col patto di restituir al Collegio ne casi e conforme la disposizione dello Statuto della Città di Vercelli, e di tal atto se ne conserverà memoria nell'Archivio.

104. Nel licenziate e consegnarle al marito con parole gravi dovrà il regolatore governatore della casa esortarle di vivere per una volta alli loro essercitii temporali, di cui sopra, avvertendo sempre nel santo timor di Dio, con ricordarli, se ben siano fuori del Collegio, sono però tenute di pregar dio per li Benefattori di detto luogo, e per li Regolatori, e quelli che hanno governato nel tempo, che sono vissute nel Collegio.

105. Fori di occasione di matrimonio non si licentierà figlia dal Collegio e dove fosse dissoluta, et innozzediente senza probabile speranza di mutatione di costumi radunati insieme tutti li Regolatori, la licenziaranno dove habbi parenti o trovino persone honeste nelle cui mani la possino sicuramente consegnare e fidare, et altrimenti per qualsivoglia delitto, o eccesso non si lascerà in abbandono veruna di dette orfane, eccettuato, che il delitto non fosse reiterato, e tale che la conservatione dell'honore del Collegio non portasse, che si dovesse dar tale licenza dopo essersi prime fatta ogni sorte di prova con tutte quelle mortificationi, che sono dalla ragione permesse ai religiosi, e che si usano ne'sacri chiostrì.

106. Finalmente sopra tutti gli emergenti del Collegio, che non si puonno prevedere, saranno parti della governatrice, e della maestra di referire, e proporre, e dei regolatori il deliberare e conchiudere.

107. E queste sono le constitutioni, che a lode di Dio, della Santissima Triade, Beata Vergine, e glorioso Patriarca San Giuseppe devono inviolabilmente osservare dalla Orfane, Governatrice, e Maestra, Regolatori del collegio, et Confratelli della Compagnia, di San Giuseppe per quanto a loro spetta, per il qual effetto saranno da detti confratelli confirmate, et indi presentate all'illustrissimo et reverendissimo Monsignore Vescovo di questa Città, acciò siano approvate. Il che fatto non si potranno più alterare, rivocare,

moderare, o mutare in veruna parte fuori che non vi concorri unitamente il consenso dei Regolatori dei Confratelli della Compagnia, e l'approvazione di detto Monsignore Vescovo.

Viste le sopra dette Constitutioni quelle noi Regolatori infrascritti approviamo et ammettemo per quanto a noi spetta mandando che per sempre siino inviolabilmente osservate in tutto e per tutto conforme loro mente e tenore.

Dato dal Collegio delle Orfane di Vercelli li otto Aprile 1645 Carlo Agostino Mella regolatore, Giovanni Battista Bolgaro regolatore, Antonio Francesco Borsano regolatore, Hieronimo Crolla regolatore.

Tenor suppnis pro obtinenda confirmatione retroscriptarum constitutionum.

Il.mo et REv. Monsignor desiderando gli regolatori del Collegio delle povere Orfanelle di questa Città che a perpetua memoria si riducessero in scritto le regole sotto le quali è statto solito aducarsi et allevarsi le povere figlie orfane nel medesimo Collegio, et che conforme richiedeva il bisogno altre nove si stablissero, et s'aggiungessero per il bon governo e mantenimento d'esso luogo Pio quelle hanno fatto ridurre in scritto, ma stimando necessaria l'autorità di V. S. Ill.ma per dargli forza e vigore pertanto con esse regole da quella si racorre

Supplicandola voler restar servita di vederle el interponer a quelle la sua autorità con mandare l'osservanza inviolabile per quanto a lei spetta se giudicará esser a proposito per il bon governo et mantenimento di detto luogo et a honor e gloria di Dio il che

Regulas Memoratas legimus perpendimus easque approbamus confirmamus et comendamus atque ab omnibus quos interest perpetuo et inviolabiter observari mandamus.

Dat Vercellis die 22 Iulii 1645

IACOBUS Episcopus Vercellarum

PAULUS ALCIATUS

Cancellarius Episcopalis subscripsit

DOCUMENT 11

CARTA DE MADDALENA BORROMEO A CARLO BORROMEO

24-8-1575

1575, agost, 24. Milà

Maddalena Borromeo escriu a Carlo Borromeo, cardenal de Santa Pràxedes en demanda d'intercessió per l'acceptació, al monestir de les convertides de Santa Valèria, d'una dona provinent de *Santa Maria del Soccorso*, tal com els diputats d'aquest lloc havien acordat. Prega i suplica que els problemes d'espai, altres peticions d'entrada i l'acord que els diputats de Santa Valèria tenen amb els pares de Sant Ambròs no siguin impediment per a l'ingrés i conversió d'aquesta dona.

A. BAM. *Epistolari Carlo Borromeo*, F 133 inf., ep. 203, 458r-v, 464r-v.

Illustrissimo et Reverendissimo mio pater osservantissimo

Mi ocorso aconpagnare una figliola del secorso alla convertite di Santa Valeria e quri deputati hanno graciosamente acortata ma mi hanno ancho insieme fatto compascene in farmi intender la estrema stretteza dil loco in ch[e] si trovane a la madre di dette Convertite conbatuta dal desiderio de accettar essa nostra et delle altre a dar parerle impossibeli il poterne allogar piu pur si vedeva espresamente piangere E mentre trattava lo sopra questa nostra ve mera una altra di fora ch[e] stava aspeta[n]do di voler anche essa dimandar di esser accettata et era convertita fora da' loco publico da quelle bone creature di Santo, Zeno ch[e] novamente si son messe a fare questa carita a questa figliola e la prima ch[e] abbia dette di volersi rencuiderse nelle convertite io non sapeno pensare come quri boni diputati dovessero mai poter ricusar un tal soggetto tanto propio della loro opera (*come qui boni, cancel-lades*) cosi ho inteso poi che essi confidandosi nel s'ch[e] sa fare dele imposibeli posibeli la acetora anch[e] essa Mi son mossa intendendo questa si grande loro angustia et aciendo inteso di certo contratto ch[e] dette convertite sono per fare con li Reverendi. Patri di Santo Ambrosio per lo quale potranno alargarsi al quante et appareciarslici a delle altre convertite al qual contratto V. S. Illustrissima po portar molto giovamento et massime

in far ch[e] presto ne segua lissitte mi son mossa a pregar E supplicar V. S. Illustrissima ch[e] si disponga per amor di Dio aquesta prima venuta sua mettersi in deliberacione di attenderai in ogni modo accioch[e] per mancame[n]to di loco non resti impedita la conversioni de le anime et in speciale queste dil soccorso posa trovare conveniente eseti a i suggeti ch[e] ogni ora multiplicano in Casa non essendo questa per altro finisco umilmente li domando la sua Santa Benedicione data in Milano ali 24 di Agoste del 75

Di V. S. Illustrissima

Humilissima Signora Madalena

Borromea

Al' Illustrissimo et Reverendissimo Monsignore

Mio osservissimo Illustrissimo Cardinale

Santa Presedia

DOCUMENT 12

